

B. E. CHABOT

Zelf Beschikt

UITGEVERIJ BALANS

*Regels en wetten waarden en normen moraal en
moraliseren. Wie bedenkt ze wie hanteert ze.
Ik ben voor mezelf opgekomen ik heb zelf beschikt
ik ben zelf verantwoordelijk vind ik.*

Op 28 september 1991 maakte Netty Boomsma, 50 jaar oud, een einde aan haar leven door het innemen van een dodelijke dosis middelen die zij ter plaatse ontving uit handen van haar psychiater B.E. Chabot.

Netty had het huis vol bloemen gezet: 'Ik ga naar mijn jongens toe – in het niks.' In de armen van haar vriendin sliep zij in.

Zelf Beschikt geeft van zeer nabij inzage in Netty's zoektocht naar een in eigen ogen waardige wijze van sterven.

Beurtelings is zij met zichzelf en met Chabot in gesprek.

ISBN 90-5018-213-5

9 789050 182133

Z E L F B E S C H I K T

Chabot, B.E. Zelf beschrift / B.E. Chabot. - Amsterdam : Balans, [1993]. - 116 p ; 20 cm. - Met lit. opg. ISBN 90-5018-213-5

603.1 (1TW) /De psychiater Chabot legt in dit boekje verantwoording af van zijn ervaringen en overwegingen die hebben geleid tot het verschaffen van medicijnen waarmee een vrouw een einde maakte aan haar leven. De vrouw was niet ziek - lichamelijk of psychisch - maar wilde niet langer leven nadat haar beide kinderen op tragische wijze waren omgekomen en haar huwelijk was mislukt. Chabot doet verslag van de gesprekken en briefwisseling met de vrouw en van zijn pogingen haar hulp te bieden bij het verwerken van haar verdriet. De vrouw weigert behandeling en ondersteuning; uiteindelijk stemt Chabot toe en verschaft de middelen. Het is een indringend en soms beklemmend relaas dat niet alleen zicht biedt op het lijden van de vrouw, maar ook op de worsteling van de psychiater. Dit boekje markeert de grens van de discussie over euthanasie en hulp bij zelfdoding: stervenshulp voor lijdende mensen die niet ziek zijn. Het is een boekje zonder duidelijke conclusie, maar wel belangrijk voor wie de discussie in volle omvang wil begrijpen en voeren.

Mr. Drs. D.P. Engberts.

Het verlangen te sterven. Hoe maak je dat duidelijk hoe doe je dat.
Ik nam 's nachts 3/4 mei de pillen die ik had gespaard. Het lukte
niet.

Mijn vader was bij de spoorwegen en heeft vaak suïcide 'voor de
trein' meegemaakt.

Peters suïcide op zijn manier – het geweer.

Mijn vader vond het vreselijk zoiets mee te maken.

Ik heb Peters suïcide zo stil zo alleen meegemaakt. Verschrikkelijk.

Van de negen pogingen mislukken er acht zijn de gegevens.

Als je het echt wilt lukt het beslist zegt men. Niet praten maar
doen.

Ik heb het op mijn manier gedaan.

Wel gepraat, hulp gezocht en gevonden.

Of die hulp terecht of onterecht zorgvuldig of onzorgvuldig wel of
niet te veroordelen is gaan eventueel autoriteiten bepalen.

Ik zal er dan niet meer zijn.

Toch zal ook ik be- of veroordeeld worden in dat geval.

Mijn leven mijn gevoelens mijn zoeken, wellicht 'lafheid' om het
niet alleen te doen – te hebben gedaan. Het recht op zelfbeschikking.

Zelf te mogen vinden dat je leven geen zin meer heeft. Wellicht
komt dat allemaal aan de orde. 'Men' gaat er iets over zeggen iets
van vinden.

Fragment uit brief september 1991

B. E. CHABOT

Zelf Beschikt

1911

Uitgeverij Balans, Amsterdam

1911

Uitgeverij Balans, Amsterdam

1911

Uitgeverij Balans, Amsterdam

1911

UITGEVERIJ BALANS

Nov. 1953

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Omslagontwerp: Robert Nix

Omslagillustratie: Schilderij Netty Boomsma

Zetwerk: Grafisch Pre-Press Centrum, Amsterdam

Druk: Drukkerij Haasbeek, Alphen aan den Rijn

Verspreiding voor België: Uitgeverij Kritak, Leuven

ISBN 90,5018 213 5

NUGI 711

Inhoud

Woord vooraf

7

IN GESPREK:

Brief

11

Gesprekken 2-3 augustus

15

's Nachts schrijvend

29

Gesprek 7 augustus

38

's Nachts schrijvend

40

Gesprekken 9-11 augustus

42

Brief

52

Gesprekken 23-25 augustus

54

Overwegingen

60

Gesprekken 30 augustus

70

Verantwoording

74

AFSCHEID :

Gesprek 7 september

95

Brief

97

Gesprek 20 september

101

Twee brieven

103

Verslag 28 september

108

Tekstverantwoording

112

Noten

113

Woord vooraf

Op 28 september 1991 maakte Netty Boomsma, vijftig jaar oud, een einde aan haar leven door het innemen van een dodelijke dosis middelen die zij ter plaatse van mij, haar psychiater, had ontvangen. Zij had het huis vol bloemen gezet: 'Ik ga naar mijn jongens toe in het niks.' In de armen van haar vriendin sliep zij in.

Het overlijden ten gevolge van hulp bij zelfdoding werd gemeld bij Justitie. Het Openbaar Ministerie stelde vervolging in. De zaak diende voor de rechtbank, die tot ontslag van rechtsvervolging besloot. De officier ging in hoger beroep bij het Hof, dat tot dezelfde uitspraak kwam. Cassatieberoep bij de Hoge Raad zal nog volgen.

Hulp bij zelfdoding aan iemand die niet 'ziek' is, vraagt in brede kring aandacht. De publieke discussie die met deze zaak op gang kwam lijkt gediend door een zo nauwkeurig mogelijke weergave van de feiten en overwegingen die geleid hebben tot mijn beslissing. *Zelf Beschikt* geeft daartoe van zeer nabij inzage in Netty's zoektocht naar deze wijze van sterven: beurtelings is zij met zichzelf en met mij in gesprek, af en toe ook met anderen.

De erfgenamen gaven toestemming tot publicatie van de brieven en persoonlijke aantekeningen onder het pseudoniem Netty Boomsma. Ik dank haar zuster, zwager en moeder die ook in andere opzichten hun instemming en medewerking gaven aan het tot stand komen van dit boek.

Er zijn drie bronnen: haar brieven en persoonlijke aantekeningen; de verslagen van onze gesprekken zoals destijds door mij opgetekend; en mijn overwegingen rond de beslissing om haar te helpen sterven. Dit materiaal beslaat de periode 13 juli tot 28 september 1991. Het wordt chronologisch gepresenteerd.

Vrijwel alle teksten zijn vastgelegd toen zij nog in leven was. Hierdoor krijg ik bij het samenstellen van dit boek de associatie met het vergroten van een archieffoto: tal van details worden zichtbaar, maar door haar overlijden is het beeld gefixeerd. Ter afscherming van de nabestaanden heeft retouchering moeten plaatsvinden door namen te wijzigen en waar nodig de tekst iets in te korten. Binnen deze beperking is er naar gestreefd Netty Boomsma het laatste woord te laten.

B.E. Chabot

IN GESPREK

BRIEF

13 juli 1991

Lieve Joke*

Volgende week zul je me wel weer bellen, hoop ik. Ik zal je dan je adres vragen om deze brief aan je op te sturen. Vandaag begin ik hem al. Schrijven duurt langer en is voor mij makkelijker.

Hopelijk ben je niet met vakantie hoewel ik je dat van harte gun. Zo hoop ik ook dat het goed met je gaat.

Ik wil je wat vertellen Joke dat zul je wel begrijpen.

Je weet al dat het niet goed met me gaat.

Ik kan echt niet leven zonder mijn kinderen.

Nu zit ik in de keuken te schrijven maar waar ik ook zit alles is Robbie. Het is niet uit te houden. Mijn hoofd loopt om van gedachten. Onbegrijpelijk wat er allemaal in je hoofd zit opgeslagen. Onbegrijpelijk ook dat mijn lijf blijft doorgaan terwijl alles dood wil, weg naar mijn jongens. Peter ligt herbe-graven bij Robbie. Tussen hen beiden in is mijn graf.

Nog steeds sta ik er op met aan beide kanten één van mijn jongens. Als je er voor staat links Peter rechts Robbie.

Ik hunker naar de dag dat ik er niet meer hoeft te staan maar er voor altijd mag liggen tussen mijn schatten.

Je weet dat mijn leven gericht was op mijn jongens. Het was afschuwelijk te leven na Peter en dat lukte omdat Robbie mijn doel was.

Ik hoopte zo vurig dat hij gelukkig mocht zijn. Robbie heeft zoveel pech en ongeluk gehad in zijn korte leven. Waarom mochten mijn jongens maar twintig jaar worden. Waarom moet ik doorleven terwijl ik al vijftig ben. Ik ben niet gelovig

* Een medewerkster van het ziekenhuis, die haar begeleidde tijdens het ziekbed van haar jongste zoon.

maar alles is zo zinloos zo leeg zo nutteloos. Het verdriet de wanhoop alles is zo vreselijk.

Wat wie en waarom wordt/is dit alles.

Het is vreselijk gemeen van het leven.

Geen wijze woorden zul je denken. Ik ben ook niet wijs. Ik weet het niet meer. Het is veel te veel. In mij is alleen nog de wens te mogen sterven. Het leven doet van alles met je en mensen bepalen uiteindelijk of je mag sterven in mijn situatie. Ik zelf door een wanhoopsdaad, door een touw of de trein, middelen moeten je door artsen worden verstrekt en dat bepalen zij dus.

Na de mislukking van 3 op 4 mei ben ik bang voor een nieuwe mislukking. Touw geeft zeventig procent kans, van de trein weet ik het niet.

Mensen denken vaak als ze het echt wil doet ze het wel. Dat zal vast wel maar het is een afschuwelijk proces tot zo'n daad te komen. Uiteindelijk zal ik psychisch wel genoeg ziek zijn om dat te doen. Nu ben ik nog anders bezig. Ik begrijp zelf niet hoe het kan, het zal wel met je aard te maken hebben.

Ik heb opnieuw pillen gespaard, Anafranil.

In het medicijnenrepertorium heb ik gelezen dat 750 mg fataal kan zijn. Ook heb ik nu dertig slaappillen. Polsen doorsnijden geeft nauwelijks kans op succes dus dat heb ik al weggestreept. Donderdag ben ik naar Rotterdam geweest om te praten met een psycholoog van de Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Zij verstrekken geen middelen, wel advies. Van hem hoorde ik dat Anafranil niet zal lukken en beschadigen geeft.

Het laatste wat ik wil is afhankelijk worden.

Ik moet dus iets hebben wat wel lukt en dat is Vesparax. Ik weet echter niet hoe ik er aan moet komen. Ik probeer van alles en hoewel ik weet dat ik je er erg mee belast, vraag ik toch ook jou of je iets voor me weet of te weten kunt komen. Ik weet dat er artsen en psychiaters zijn die indirect meewerken door bijvoorbeeld herhalingsrecepten te geven. De verant-

woordelijkheid ligt bij mezelf. Ik hoef immers dan niet te sparen tot ik een goede dosis heb. Ook heb ik een levenstestament van de euthanasievereniging om juridisch mensen niet te schaden.

Dat is rechtsgeldig en het is dan zelfs strafbaar als men toch iets onderneemt om mijn leven te redden. Mijn huisarts heeft een kopie en mijn vriendin. Zo moet dat.

Deze vereniging wil met mijn huisarts contact als hij dat wil. Ik heb mijn huisarts een lange brief geschreven en wacht nog op zijn reactie. Het zijn wrange gedachten die ik heb maar ik denk dat iedere arts fouten op het kerkhof heeft liggen. Beroepsethiek is een goede zaak in vele gevallen, het is ook vreselijk moeilijk normen te vinden in mijn situatie. Maar Joke wat moet ik nou toch. Tijd heelt wonden wordt er gezegd. Deze wonden toch niet. Moet tijd de norm in deze situatie zijn? Tijd is mijn grote vijand. Elke dag opnieuw dit gevecht, deze ellende, dit alles omvattende verdriet heimwee hunkeren leegte pijn, en noem maar op.

Waarom is dit anders dan ondraaglijk fysiek lijden? Weet jij het?

Ik wil best nog dragen tot ik weet wat ik moet doen, tot ik middelen heb. Als ik weet dat we weer bij elkaar zijn in de dood verzacht dat en leidt af. Zo heb ik het de afgelopen weken ook gedaan om de Anafranil te sparen. Het helpt een beetje. Een tijd geleden zei ik tegen je dat ik het liefst ook kanker zou willen hebben om met Robbie te delen. Je zei toen dat je het je voor kon stellen omdat er dan iets tastbaars was. Zo is dat ook. Ik hoop op een duidelijke ziekte zo snel mogelijk, maar vooral op het in handen krijgen van middelen om dood te kunnen gaan. Dat geeft enige houvast in de mallemolen in mijn hoofd. Ik kan niet denken aan morgen of later. Alleen maar: hoe kan ook ik sterven. Ik denk weleens dat juist dat me van een wanhoopsdaad als de trein afhoudt, ik zoek nog naar iets anders.

Dit grote verdriet begrijp ik en wil ik eigenlijk ook omdat

Robbie me alles waard is, ook mijn lijden en verdriet. Hij heeft er niets meer aan maar ik denk dat je het wel begrijpt. Daarom weet ik ook dat ik uiteindelijk, als iets anders niet lukt, in wanhoop alles zal doen want ik wil naar hem toe. We weten niet hoe het is als we dood zijn, dat zie ik wel. Leven zonder hem ook nog dat kan niet en ik weet zeker dat ik op het moment van sterven mijn jongens zal zien. Ik hunker naar dat moment dat is me alles waard.

Kun jij me in contact brengen met mensen die me wegen kunnen wijzen?

Laatst had je het over een vriend van jullie die psycholoog is en erg met 'dood' bezig is. Heeft hij ruimte in zijn normen en beroepsethiek voor mijn probleem?

Mensen helpen is zoveel meer dan ze weer levensmoed te geven. De wetenschap richt zich op behoud van leven en accepteert het als het uiteindelijk niet lukt zoals bij Robbie. De ziekte die je als moeder dan krijgt is voor jezelf bekijk het maar — als je echt niet wil de trein. Waar is dan de ethiek?

Ik durf zo open tegen je te zijn omdat ik weet dat je beeld over mij klopt. Het beeld wat ik van jou heb is ook dat dit kan.

Als ik me heb vergist in je neem het me dan niet kwalijk.

Lieve Joke ik hoop van je te horen. Als je wat weet, ik wil alles dat begrijp je wel.

liefs Netty

GESPREKKEN 2-3 augustus

2 augustus

Ik vraag Netty of ze wil tutoyeren, ze zegt dat ze dat wil. Met af en toe een vraag van mij komt ze op gang.

Waar zal ik beginnen, het is zoveel. 15 juni 1986 pleegde mijn zoon Peter suicide. Hij was twintig jaar. Mijn huwelijk was altijd al slecht en is onder invloed van die suicide helemaal op de klippen geraakt. Het werd een moeizame echtscheiding. Samen met Robbie, mijn jongste zoon, heb ik in december 1988 beslist om bij hem weg te gaan. We zijn in een zomerhuisje getrokken, later kregen we een eigen woning. Robbie was toen achttien jaar. In het jaar na ons vertrek bij mijn ex-man bloeide hij helemaal op. Maar op een mistige ochtend werd hij op de brommer naar school geschept door een vrachtauto en een eind meegesleurd. Hij overleefde dit ongeluk wonderbaarlijk, maar in het ziekenhuis werd in de rechterlong een groot gezwel ontdekt, een teratoom. Bij nader onderzoek bleek dat van dit teratoom een kiemceltumor uitging. Op 15 januari van dit jaar, de verjaardag van Peter, hoorden we dat hij in het Academisch Ziekenhuis opgenomen moest worden voor behandeling van deze kwaadaardige tumor. Hij wist precies wat er aan de hand was en wilde vechten om te leven. Maar aan de vijfde chemotherapiekuur met Bleomycine is hij ten slotte bezweken. Zijn beenmerg deed niets meer. Hij at en plaste niet, als je hem aanraakte ging hij bloeden. Hij is veertien dagen onder narcose beademd. Toen heb ik tegen de arts gezegd: wat heeft dit nog voor zin? Daarop is de toediening van de bloeddrukverhogende middelen gestaakt. Kort daarna overleed Robbie, hij is niet meer bij kennis geweest. Mijn ex-man en ik zaten naast hem. Dat was op 3 mei. Diezelfde avond, toen de laatste gasten mijn huis verlaten hadden, heb ik dertig Melleriltabletten ingenomen samen met vermouth. Het was

niet een impuls, ik wist allang wat ik wilde. Ik had er ook met mijn zuster over gesproken. Toen ik werd gevonden, heeft zij gezorgd dat ik niet opgenomen werd voor maagspoeling en infuus. Ze heeft bij de huisarts gepleit mij rustig thuis te laten. Mijn huisarts wist dat ik wilde sterven. Maar de pillen waren niet afdoende en ik ben vanzelf teruggekomen.

Ik zie een zwaargebouwde vrouw met donkerblond haar in lussen opgestoken op het hoofd, nog nauwelijks grijs. Ze draagt een witte blouse met wijde mouwen, een donkerblauwe driekwart broekrok, open witte sandalen. Eén sieraad: een lange zilveren ketting met als hanger een ovaal zilveren doosje, dat ze onder het spreken vaak vasthoudt. Haar stem is mat. Tijdens het spreken dept ze met een Kleenex de tranen die pratend over haar zoons opwellen. Het zijn stille tranen, zonder schokkende ademhaling. Ze heeft waakzame blauwe ogen, die me af en toe recht aankijken. Ondanks alle moeheid drukt haar houding trots uit, een onafhankelijke geest.

Van de huisarts krijg ik nu een antidepressivum, Anafranil. Die ben ik aan het sparen, ik heb nooit één pil geslikt. De huisarts zegt dat het daarmee niet zal lukken. Dat bevestigde ook die psycholoog van de Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie. Dus moet ik wat anders bedenken. Ik heb er veel over gelezen. Ik kan een touw pakken, dan heb ik ongeveer zeventig procent kans. Of ik kan de trein pakken, dan is de kans wat hoger. Maar het kan ook zijn dat alleen mijn benen afgereden worden. En het staat me tegen, de blubber. Voor mij is er niets meer nu ik geen kinderen meer heb. Ik wil graag weg van hier, maar ik ben bang voor mislukken en dat ik dan ergens tegen mijn zin opgenomen word om me tegen mezelf te beschermen. Ik ben bang dat ik tijdens zo'n opname buiten mezelf raak, omdat ik dan geen kant meer op kan. Van mijn zuster en van vrienden die van mijn besluit weten krijg ik Mogadon-tabletten en Valium. Ik overweeg ook om het te doen met de

plasticzak-methode: dat ik die Mogadon inneem met alcohol, en juist voor ik in slaap sukkel mijn hoofd in een plastic zak steek, die met een elastische band om mijn hals vastzit. Dan zal ik in mijn slaap stikken. Maar die methode schijnt onzeker. Daarom heb ik contact met de euthanasievereniging gezocht. Van hun psycholoog kreeg ik alleen advies, geen tabletten. Via hem ben ik hier terecht gekomen, om jou te vragen om Vespax-tabletten.*

Ik vraag haar of ze me een kans wil geven haar te leren kennen: 'Ik geloof wat je zegt en neem het serieus. Maar ik ben er niet van overtuigd dat er geen andere uitweg is. Vertel me alles wat er gebeurd is, hoe je leven verlopen is voordat je op dit punt kwam. Ik kan iemand alleen helpen met wat jij van me vraagt als ik overtuigd ben dat er geen andere uitweg is. Die overtuiging heb ik bij jou niet.'

Zij: 'Vraag maar wat je wilt weten.'

De rest van het gesprek probeer ik helderheid te krijgen over de gebeurtenissen in de periode voorafgaande aan Peters suïcide en in de jaren daarna. Met een korte onderbreking praten we in totaal drie uur.

Ik heb met beide kinderen een heel sterke band gehad. Jaap, hun vader, was vaak afwezig, hij werkte als vertegenwoordiger in wasmachines en dat soort dingen. Ik ben maatschappelijk werkster. Peter wilde dat ook worden en volgde de middelbare beroepsopleiding voor inrichtingswerk. In oktober 1984 begon hij het tweede jaar van die opleiding met een stage in een halfweghuis voor jongeren met problemen die uit de inrichting ontslagen zijn. Dat kon hij niet aan, het was emotioneel zwaar, en de begeleider vond hem nog te onvolwassen. Hij besloot een jaar te stoppen en meldde zich om vervroegd in

* Voordat zij bij mij kwam had zij reeds zeven andere personen met hetzelfde verzoek benaderd, onder wie drie professionele hulpverleners. De brief aan een van hen, 'Joke', is hiervoor opgenomen.

militaire dienst te gaan. Hij diende in Duitsland. Daar werd hij voor het eerst verliefd op een Duits meisje met anorexia nervosa, die veel met suïcide bezig was. Hij was dolgelukkig met haar, wilde haar geloof ik redden. Maar na zo'n vier maanden maakte zij het uit. Ze belde hem op om te zeggen dat ze een ander vriendje had. Eerst was hij in alle staten, maar in het laatste telefoongesprek vanuit Duitsland zei hij me dat hij er overheen begon te komen. Nog geen week later heeft hij zich op zondagochtend om veertien minuten over twaalf een kogel in het hart geschoten. Hij stond op wacht bij de kazerne met een geladen Uzi. In zijn afscheidsbrief zegt hij: 'Ik kan niet leven zonder Gitte – jij bent de beste moeder die ik me had kunnen wensen.' Ze zwijgt, huilt.

Toen kwam een periode van schuldgevoelens, van woede-uitbarstingen door Jaap die me verweet dat het mijn schuld was. Hij vond dat ik verantwoordelijk was voor de opvoeding van de kinderen, dus had ik het moeten voorkomen. Ik wilde niet meer verder leven, maar voor Robbie wilde ik het niet doen. Via de huisarts kwam ik bij psychiater S. terecht, die opname voorstelde op zijn afdeling. Ik kreeg daar een eigen kamer en was vrij in de keuze van arbeids- en creatieve therapie die ik mocht volgen. In die tijd ging ik ook iedere dag naar het kerkhof Peter opzoeken. Dat mocht van dokter S., hij zei: 'Je doet het goed, dit is heel zwaar maar je komt er doorheen.' Na twee weken ging ik terug naar huis, met poliklinisch een doorlopend contact. En er zijn ook nog een paar echtpaargesprekken met Jaap geweest bij een psycholoog, maar dat liep op niets uit. Jaap zei niets. De psycholoog adviseerde mij om bij volgende woedeaanvallen het huis uit te gaan, en dat heb ik gedaan. Ik ging dan naar een neef of naar een vriendin en bleef daar slapen. Van Robbie hoorde ik dat Jaap een stuk rustiger werd als ik weg was. Maar de toestand werd onhoudbaar. Mei 1987 ben ik tijdelijk in een zomerhuisje gaan wonen waarbij we de afspraak maakten dat Robbie om beurten twee dagen bij Jaap of bij mij zou zijn. Om financieel zelfstandig te

kunnen leven, is mijn werk toen uitgebreid van tweeëndertig naar veertig uur.

Al gauw zag ik dat dit voor Robbie geen goede oplossing was. En op den duur verbood Jaap ook dat hij bij mij kwam. Mei 1988 ben ik teruggegaan naar ons huis. Een onhoudbare toestand. Steeds waren er ruzies terwijl ik alsmaar worstelde met mijn verdriet rond Peter. Die ruzies en mijn verdriet, dat ging niet samen. In december 1988 zag Robbie ook niet meer hoe het daar verder moest en hebben we samen beslist om weg te gaan. We zijn een leegstaand zomerhuisje ingetrokken. In februari 1990 werd de echtscheiding uitgesproken. Tot een boedelscheiding is het nog steeds niet gekomen, maar dat interesseert me ook niet meer. De helft van het huis waarin Jaap woont is eigenlijk van mij. April 1990 kreeg ik het huis toegewezen waar ik nu nog woon. Robbie en ik hebben het samen enthousiast ingericht.

Hij had toen al zijn diploma middelbare tuinbouwschool gehaald, maar met veel moeite vanwege een dyslexie-handicap. In de zomer van 1989 besloot hij een jaar te gaan free-wheelen om uit te vinden wat hij nu eigenlijk wilde gaan doen. In dat jaar kreeg hij 's middags lessen van mijn vriendin om zijn dyslexie te verbeteren en 's ochtends knutselde hij in een bromfietszaak. Ik zag hem opbloeien, hij werd extravert en actief. Na dat jaar besloot hij in augustus 1990 het mavo-onderwijs voor volwassenen te gaan volgen. Op weg naar school is hij door die vrachtauto geschept en toen is dat teratoom ontdekt. Ergens wist ik van binnen: dit loopt mis! Hij heeft gevochten wat hij kon. Het was niet om aan te zien hoe hij leed onder die chemokuren: kaal worden, braken – alles.

In die maanden van zijn ziekte leefde ik op één gedachte: Als Robbie er niet meer is dan hoef ik ook niet meer. Want na Peters dood was dat al begonnen, dat ik er niet meer wilde zijn. Daarom had ik ook eind 1986 die Melleriltabletten gespaard. Met mijn zuster heb ik er veel over gepraat. Zoals ik het voel, ben ik na Peters dood zelf half doodgegaan. Ik kon

niet meer voelen wat ik mooi vond. Alles wat ik deed, deed ik alleen nog voor Robbie. Ik denk als je doodgaat, (ze zwijgt even) ik denk dat Peter Robbie opgehaald heeft, en de jongens halen mij op, en ik ga naar ze toe. Ik zie ze niet, het heeft geen vorm. Ik ben bij ze in het niks. En dat is een heel intens gevoel. Die avond van de dag van Robbie's overlijden voelde het heel goed: ik heb een bandje opgezet met Robbie's stem, de vermouth gedronken en de Melleril geslikt. Ik ging naar ze toe – en ik was volkomen rustig.

We spreken af om de volgende ochtend verder te praten. Met haar zuster en zwager, die haar met de auto gebracht hadden, vertrekt ze naar een hotel, omdat de afstand naar huis te groot is om op en neer te rijden.

3 augustus

Netty heeft slecht geslapen. Het gesprek van gisteren bleef doormalen. Ik vraag of ze iets over haar vroegere leven wil vertellen. In brokstukken komt haar levensverhaal dat hier geordend is weergegeven.

Mijn ouders zijn beiden afkomstig uit een noordelijke provincie, maar ik ben in Rotterdam geboren. Kort na de oorlog verhuisden zij terug naar hun geboortestreek. Daar groeide ik op samen met mijn zes jaar jongere zusje. Mijn vader werkte bij de spoorwegen. Hij droeg moeder op handen. Zij kwam uit een iets beter milieu dan mijn vader, en dat betekende voor haar dat ze de opvoeding heel goed wilde doen. En dus moest alles schoon zijn, en werden mijn zusje en ik kraakhelder opgevoed. Keurig en netjes was het devies. Ik was iets minder netjes dan mijn zusje. Ik was ook niet spaarzaam, gaf mijn geld gewoon uit, dat gaf conflicten. Moeder was dominant, dat kan je wel zeggen. Je had te doen wat zij zei. Om daaraan te ontsnappen deed ik een poging om op kamers te gaan wonen,

maar dan fietste ze 's avonds langs en voelde ik me schuldig. Dus ging ik weer terug naar huis. Daar ben ik gebleven tot mijn trouwen.

Na de mulo ging ik werken op kantoor, bij een reisbureau en later bij een verzekeringsmaatschappij. Ik haalde de diploma's steno, typen en handelscorrespondentie die bij dat werk horen. Maar ik vond er niets aan. Toen heb ik een belangrijk besluit genomen. Ik ging naar een uitzendbureau om uit te zoeken wat ik nu eigenlijk wel wilde. En zo kwam ik een keer op de Raad van de Kinderbescherming te werken. Dat vond ik leuk. Ik bleef er hangen, deed een cursus kinderrecht en werkte me op tot sociaal ambtenaar binnendienst, waarbij je veel zelfstandigheid hebt in het voorbereiden van de rapporten die naar de kinderrechtter gaan.

Toen ik tweeëntwintig was ben ik getrouwd met Jaap, na drie jaar verkering. Ik ben nooit verliefd op hem geweest, maar het was gezellig, we deden erg veel samen. In die tijd kon je slecht aan woonruimte komen tenzij je trouwde. Het is in deze tijd moeilijk voor te stellen, maar ik ben getrouwd om het ouderlijk huis te ontvluchten, zoals zovelen destijds. Het ging direct fout tussen ons. Ik begon hem al snel te wantrouwen, ik dacht dat hij niet eerlijk tegen mij was. Mijn moeder, die zelf haar hele leven door haar man op handen is gedragen, kon zich zo iets niet voorstellen. Ze zei dat het aan mij moest liggen. Waarom ik toen niet ben weggegaan? Ik weet het eigenlijk niet. Moeder zei altijd: 'Je bent zo zorgeloos' — en ik wilde bewijzen dat dat niet waar was. Ook dacht ik vaak dat ik zeurde. Ik heb het me laten overkomen.

Terugkijkend op mijn leven ben ik een laatbloeier. Pas toen ik kinderen kreeg kon ik beter voor mezelf opkomen, dan is het minder egoïstisch, net of je het dan niet meer alleen voor jezelf doet. Ik stopte met werken toen ik zwanger was van Peter. Maar toen Peter naar de lagere school ging en Robbie twee jaar oud was, werd ik benaderd door het maatschappelijk werk, dat ze omhoog zaten en of ik iets voor ze kon doen. Ik

volgde de opleiding sociale dienstverlening, en daarna nog eens drie jaar het h.b.o. maatschappelijk werk, terwijl ik tegelijkertijd al tweeëndertig uur per week werkte. Dat kon ik binnen de schooltijden doen. Studeren deed ik 's nachts, want buiten schooltijd was ik er voor mijn jongens. Zo wilde ik het ook, dat paste bij me. En ik had veel energie. Later werd ik coördinator speciale gezinsverzorging bij een stichting, met als voornaamste taken de selectie van nieuwe probleemgezinnen die onze hulp inriepen, en de begeleiding van de meisjes die deze gezinnen bijstaan. Na Peters dood heb ik een jaar lang het werk op therapeutische basis gedaan.

— Heb je eerder sombere perioden doorgemaakt?*

Ja, toen de kinderen klein waren, was er de angst dat ik te vroeg dood zou gaan om ze op te voeden. En toen Peter naar de middelbare school ging en vijftien kilometer moest fietsen, was ik bang dat hem iets zou overkomen.

— Nog meer?

Er waren af en toe buien van depressie en doodsangst, maar zonder dat ik dood wilde. Het was meer een gevoel van falen, altijd de gedachte dat je de kinderen niet goed doet. Juist omdat ik bang was het niet goed te doen, deed ik heel veel voor ze. Tegelijk wist ik ook dat ik ze niet onzelfstandig mocht maken. Toch heb ik waarschijnlijk veel gecompenseerd in de jongens. Maar we hebben zoveel plezier gehad samen, zij en ik. Ik kan het me niet herinneren dat ik met mijn moeder ooit iets samen deed. (huilt) Ik heb zo'n heimwee naar al die leuke dingen. Robbie heeft zo moeten lijden, hij heeft zo'n pech gehad. Het is zo'n puinhoop. (zwijgt) Er zit veel schuldgevoel. Peter en ik praatten heel veel samen, maar toen hij me nodig had was ik er niet. Ik dacht: hij is twintig, ik maak hem voor de andere jongens belachelijk als ik naar de

* Mijn vragen worden gemarkeerd door een streepje, haar antwoorden door een nieuwe alinea.

kazerne rijd. En hij belt toch altijd als ik iets voor hem doen kan. Of, een ander schuldgevoel: Robbie is met dat teratoom geboren, dat gezwel is toen al in mijn lijf gegroeid. Met je verstand weet je dat het onzin is, maar zo voelt het. De dokters begrepen niet dat we nooit eerder iets gemerkt hadden, want het was tien bij twaalf bij vijftien centimeter groot, en zijn rechter borsthelft klonk helemaal hol als je er op klopte. Maar hij was nooit ziek, hij deed alles wat de andere kinderen deden, en ik klopte niet op zijn borst. (zwijgt, huilt)

— Waaraan denk je?

Ik denk eraan dat we samen zaten te vissen. Hij zat graag buiten en hield ervan naar de vogels te kijken. Het is nu zo leeg, zo zinloos. Dan ben ik moe. Er is zo'n verlangen. (zwijgt) Na Peters dood kon ik hard huilen en schreeuwen, nu niet meer. Wanneer ik alleen was, in de auto op weg naar mijn werk of zo, dan schreeuwde ik het uit. Soms wist ik niet meer waar ik was. Ook op het werk gebeurde dat wel, die desoriëntatie. Dan mocht ik weggaan. Dat schreeuwen is jaren doorgegaan, tot Robbie ziek werd. Wanneer ik Peter te erg miste, klampte ik me vast aan de gedachte: Robbie, Robbie, Robbie. (zwijgt) Hij ving me zo goed op. Als ik het gemis van Peter niet aankon, kwam hij bij me op bed zitten en zei: 'Hou mij maar vast mam.' Dan zakte het weg. Een tijdlang heb ik geworsteld tegen het plan om samen met Robbie in de auto het water in te rijden. Want als ik het alleen deed zou hij verder moeten zonder mij. Maar ik vond dat ik niet over zijn leven mocht beschikken. En je hoopt dat er van je twee kinderen ten minste één gelukkig wordt. Nu hij ook weg is, is er geen doel meer, niets meer om voor te zorgen. (zwijgt)

Van nature ben ik extravert, ik moet alles delen, ben direct en open. Ik kan bedenken dat je nu andere doelen moet zoeken. Sommige mensen dragen dingen aan die zinvol zijn om te gaan doen. Maar als ik verder wil, kan ik zelf wel iets bedenken. Ik kan niet duidelijk maken hoe diep het bij me zit. Ik weet wat ik wil en wat ik voel, ik heb nooit oppervlakkig

geleefd. Zoals ik nu leef, dat is geen leven meer. Ik heb die kinderen gekregen en ik kan niet zonder ze. Ik kan dat niet inruilen voor iets anders. (zwijgt) Om de dag door te komen, moet ik oppassen niet te veel te gaan denken. Dus dan ga ik haken, ik moet iets blijven doen met mijn handen, anders slaat het door in mijn hoofd en ben ik bang dat ik gek word. Zolang ik iets met mijn handen blijf doen, word ik net niet gek. Ik heb houvast aan de gedachte dat ik die pillen kan innemen met een plastic zak over mijn hoofd. Het feit dat ik dat zelf nog kan doen, helpt ook een beetje tegen het gek worden. Als het weer mislukt, beland ik misschien op psychiatrie, en dat wil ik niet. Stel dat je gaat wanen, ik heb zoveel van die mensen gezien. Als mensen hun leven niet meer aankunnen dan maken ze hun eigen wereld in hun hoofd. Mijn leven is een brok verdriet, hunkeren naar er niet meer zijn, en hopen iets te krijgen dat ik het effectief kan doen. (zwijgt)

Nadat ik teruggekomen was, na de Melleriltabletten, heb ik gezorgd dat Peter herbegraven werd vlak bij Robbie. Ik heb de grond gekocht tussen hen in, dat daar mijn graf zal zijn. Vaak zie ik mezelf tussen hen in liggen. Vroeger kon ik van zoveel genieten, maar als het nu een mooie zomer is denk ik: zij hadden dat moeten zien. In jongeren van hun leeftijd zie ik hoe zij hadden kunnen zijn, of wat ik hun had willen geven. En zo maalt het door. Dat van Peter is nu vijf jaar geleden, en het lijkt gisteren. Van Robbie is het gisteren en het lijkt niet waar. Alle beelden komen steeds terug, ik word zo wanhopig. In huis kan ik nergens lang zitten, loop naar boven en weer naar beneden. Ik kruip de uren door. Na Peters dood heb ik vaak 's nachts zitten schrijven, alles wat er in me opkwam, vellen vol. Om de tijd door te komen.

— Zou je dat de komende tijd weer willen doen? Misschien helpt het mij om te zien wat er allemaal door je heen gaat. Hoe is het trouwens met slapen?

Ik slaap alleen nog met Temazepam twintig milligram, samen met Valium tien die ik van mijn zuster krijg, en dan een

paar sherry's erbij. Maar ik neem dat niet regelmatig want dan doet het niets meer. Ik dwing mezelf om niet al te vroeg in bed te kruipen, en om niet voor zeven uur op te staan.

— Dromen?

Nee, sinds dat met Peter gebeurde, droom ik nooit meer, heb ik ook niet het gevoel dat ik droom. Er zijn geen nachtmerries en geen beelden van de kinderen in mijn slaap.

— Eten?

Na Peters dood ben ik gaan dooreten. Normaal zit ik tussen de vijfenzeventig en tachtig kilo, maar een tijdlang ben ik rond de honderd geweest, ik woog mezelf niet meer. Toen Robbie die kiemceltumor had, kreeg hij een afkeer van eten en toen ben ik ook gestopt. Nu zit ik op zevenentachtig kilo.

— Ziekten?

Volgens een dermatoloog heb ik Necrobiosis Lipoidica (ze wijst op handpalmgrote, ingevallen plekken met littekenachtige huid op de onderbenen). Dat schijnt soms gepaard te gaan met suikerziekte. Behalve met de bevalling heb ik nooit in een ziekenhuis gelegen. Ik ben nooit ziek.

— Praten met anderen?

Buiten mijn zuster en zwager zijn er twee vriendinnen die weten waar ik mee bezig ben, en die accepteren dat dit voor mij de enige weg is. Er is ook een ouder echtpaar dat ik pas heel kort ken, met wie ik een goed contact heb, die me echt begrijpen.

— Heb je professionele hulp gezocht? Psychotherapie of rouwtherapie?

Nee, ik wil niet. Ik ben op.

— Je klinkt ook boos.

Ik ben boos dat dit allemaal gebeurd is. Nu heb ik niets meer. Met de jongens was er steeds een doel. Een tijdlang na Peters dood heb ik alles gelezen over rouwverwerking wat ik in handen kon krijgen. Maar op den duur kreeg ik er een afkeer van. Ik begrijp niet goed waarom mensen dat publiceren, die dagboekfragmenten van de overledene, en dan hun

gevoelens en gedachten daarbij. Met die ondertoon van: Kijk mij eens goed mijn verdriet verwerken; zo moet jij het ook doen, anders kom je er nooit doorheen en dan is het je eigen schuld! Ik ben ermee gestopt, dat helpt me geen stap verder.

— Antidepressieve medicijnen zijn bij jou van belang om weer energie terug te krijgen, om dat kringetje te doorbreken, en het slapen te reguleren. Wil je dat een kans geven?

Ik kan het niet duidelijk maken, maar het gaat niet. Er is geen toekomst. Al die dingen wil ik niet meer. Eigenlijk is het niet iets van willen of niet willen, maar ik weet niet hoe ik dat in woorden uit moet leggen.

Familiengesprek met Netty, haar zuster en zwager

3 augustus

Zus: Het is begonnen na de dood van Peter in 1986. We hebben er zo vaak over gepraat, dat ze niet meer kon, niet meer wilde. Ze deed het voor Robbie. En ze had geen enkel contact met haar man. Ze gaf zich helemaal aan de kinderen. Toen Peter dood was, voelde ik haar wegzakken. Daarna is ze nooit meer de oude geworden. We hebben het uitvoerig gehad over behandeling, maar ze wil dat niet. En zoals ik haar ken, past dat ook niet bij haar: het is bij haar alles geven, en als het niet meer gaat dan wil ze ook niet meer. Ze wil geen hulp meer nu Robbie er niet meer is.

Hans: Misschien klink ik als een kouwe kikker, maar ik weet dat Netty niet meer te bereiken is. Ik vergelijk het met Robbie: toen die hoorde dat hij kanker had, heeft hij mij gevraagd om hem te steunen en te begeleiden. Dat heb ik gedaan, en het ging lang goed. Maar zo'n twee weken voor hij buiten kennis raakte, kon ik hem ook niet meer bereiken, net als bij Netty nu. Er was geen contact meer mogelijk; bij haar is dat net zo.

Netty: Ik heb een hond gehad, Taka, en die kreeg heupdysplasie. Ze kreeg iets voor de pijn, maar kon niet meer lopen en kwijnde weg. En toen ben ik met haar autotochtjes gaan maken, dat vond ze heerlijk, en je zag haar terugkomen op

een lager niveau dan eerst. Zo was het met mij na de dood van Peter. Toen het zo goed met Robbie ging in ons eigen huis, toen leefde ik aangepast, op een lager niveau, maar het leven had nog zin. Nu is er niets meer. Mijn energie is nooit meer teruggekomen, zoals voor Peters dood. Toen las ik veel, naaide vaak kleren, was bezig met schilderen of boetseren. Al die dingen zijn nooit teruggekomen. Ik werkte overdag voor het geld, en thuis wachtte ik op Robbie. Dat was het.

— Je zit in een tunnel waarin niets meer van het leven doordringt, waarin je alleen dat einde van de dood wilt, alles wijst voor jou daar naar toe. Toch zijn er mensen uit die tunnel teruggekomen. Ik weet dat het soms mogelijk is een uitweg te vinden. Daarbij zijn gesprekken van belang, en medicijnen.

Netty: Ik wil het niet. Ik weet hoe jij denkt. Ik begrijp wat je bedoelt. Maar bij mij kan het niet, past het niet.

Zus: Er is nog een draad over de afgrond, dat is wat jij wil zeggen. Maar zoals ik Netty begrijp, wil ze die draad niet zien, niet pakken.

Netty: Inderdaad.

Zus: Dat gevecht van haar om de dagen door te komen. Als ik bij haar kom, dat aanzie en haar dan niet meer kan opbeuren, niet echt kan bereiken! Dat is geen leven meer voor haar. (huilt)

— Ik denk dat het voor jou het beste zou zijn om terug te gaan naar psychiater S., die jij kent van de behandeling na Peters dood. Jij voelde je goed bij hem. In die tijd stonden de ruzies met Jaap een volledige behandeling in de weg. Nu is er wel intensieve hulp mogelijk.

Netty: (Zwijgt, kijkt naar de grond)

Zus: (huilt) Ik weet wat Netty denkt. (Ze kijken elkaar even aan) Ze denkt: dan doe ik het zelf wel!

Netty: (Knikt ja)

— Ik besef dat je zus en haar man al vanaf 1986 steeds opnieuw opboksen tegen jouw doodsverlangen. Zo langzamerhand zien ze geen uitweg meer. Ik denk dat er een uitweg

kàn zijn waarvoor je je open kan stellen, ook al hoor ik heel goed dat je zegt dat je dat niet meer wilt. En ook al geloof je er nu niet meer in, ik vraag je of je de uitweg, die ik net beschreef, wilt overwegen, en je er niet automatisch voor wilt afsluiten. Bel me donderdagavond om te zeggen wat je beslist.

Netty: Ik zal erover nadenken.

— Ik wil je nog wel iets beloven: dat ik je nooit tegen je wil zal laten opnemen op een psychiatrische afdeling. Ik maak één uitzondering, en dat is als je in de loop van onze verdere gesprekken het contact met de werkelijkheid zou kwijtraken, psychotisch zou worden.

Netty: Dat geeft een beetje rust, dat je dit zo duidelijk zegt.

Indruk achteraf: dit gesprek verliep stroef. Haar band met zowel zuster als zwager lijkt hecht. Gedrieën deden ze een stormloop op mijn zoeken naar therapeutische mogelijkheden. Toch denk ik dat ze mijn vasthouden daaraan heel goed begrepen hebben.

's NACHTS SCHRIJVEND

3 augustus

Op de grond naast de stoel van Zus ligt het stokje van een waterijsje. We hadden het gekocht bij het benzinstation na de vierde kuur.* Net ver genoeg van het ziekenhuis, nog ver genoeg van huis. Op de grens van de blijdschap om de vrijheid en de angst voor de nieuwe rit terug. Nog blij omdat het over was en nog niet weer bang voor het besef dat het maar zo tijdelijk was. Robbie. Zusje zit op zijn stoel. Hans op de mijne. Het klopt niet. Gelukkig hoef ik niet alles te zien. Hans rijdt. Ik hoef niet alles te horen. Ik zit op de handdoek van Robbie waar hij zo trots op was, verdiend in de stage bij Ten Haven.

Wat is er nu allemaal gebeurd, hoe gaat het nu verder. Ik ga naar huis zij gaan naar huis. Thuis wachten hun kinderen. Mijn thuis is weg. Niemand die me vastpakt, die ik alles kan vertellen. Ik wil niet naar huis. Eerst naar Kim** om te vertellen. Wat is er te vertellen. Het was goed verwarrend gedegen integer begrijpelijk vertrouwenwekkend angstaanjagend. Wat heb ik allemaal gedaan. Gepraat en gepraat, veel te veel en veel te weinig. Zo moe van alles, zo daas. Hans en Zusje ook? Hij zei dat niemand dat lang vol kan houden.*** Ik ook niet. Daarom ben ik zo moe, daarom kan ik niet meer denken, daarom ben ik bang. Als ik straks veel slaappillen neem slaap ik langer. Maar ik moet nog meer denken, ik moet ergens moed uit putten. Als ik iets doe kan hij niks meer voor me

* Deze persoonlijke aantekening begint tijdens de terugtocht naar huis, na afloop van de eerste gesprekken met Chabot. 'We' verwijst naar Netty en Robbie: na de chemotherapie reed zij hem met haar auto naar huis. Sinds die tijd is de auto niet schoongemaakt. Dat wilde zij niet om zo alles wat Robbie aangeraakt of gebruikt had intact te laten. Zo ook dit overblijfsel van het ijsje.

** De vriendin met wie ze het meest contact had.

*** 'Hij' verwijst naar Chabot, die gezegd had dat zo weinig slapen als zij deed niet blijvend is vol te houden.

doen.* Ik voel boosheid omdat ik niks meer wil.** Ik wil niks meer dat is zo gemakkelijk. Ik wil zelfs niets meer proberen. Toch zal hij niets doen wat ik niet wil: ik wil niet worden opgenomen. Als het fout gaat word ik wellicht opgenomen.* Hij heeft meer tijd nodig en ik wil niet meer. Wat moet ik doen: pillen helpen een beetje, niet alleen zijn helpt een beetje. Ik mag komen als ik wil, ik mag bellen. Hij geeft me alle ruimte.

De huisarts vindt me dwingend. Zij die me na staan zeggen dat ik mag zeggen wat ik wil. Ik wil niet alleen zijn, ik wil niet alleen leven. Ik moet iets willen wat me verschaft kan worden. Als ik dood wil mag ik dat zelf doen. Iedereen begrijpt dat. Iedereen hoopt dat het een goede dood mag zijn. Ik mag ze de trein niet aandoen. Ik wil de trein ook niet. Ik ben dus zo egoïstisch dat ik voor mezelf ook nog een mooie dood wil. Ik mag zeggen wat ik wil. Hoe dan.

Ik voel me schuldig, ik heb verdriet, ik ben leeg, ik vind alles zinloos. Het is op. Dat is logisch want mijn jongens zijn dood. Ik voel me dood terwijl ik leef. Dat is begrijpelijk want mijn doel is weg. Moeders zeggen dat ze net zo zouden voelen en acuut uit zouden stappen of op slag gek zouden worden. Onbegrijpelijk dat ik het volhoud. Ik weet helemaal niet wat ik volhoud, hoe het komt wat ik doe en niet doe, waarom ik niet doe wat ik wil. Misschien ben ik al gek. Kon ik maar slapen, maar ik moet niet wennen aan die pillen.

Verdriet is logisch, ik wil het verdriet ook voelen. Robbie ik kan niet zonder jou. Jij hebt zoveel mee moeten maken. Mijn verdriet en het gemis van jou geeft iets van delen. Je hebt er niks meer aan, ik kan je niet meer terugkrijgen. Anna*** vindt dat ik mijn verdriet koester. Ik koester jou in mijn verdriet, zal iemand dat begrijpen? Ik wou dat mijn hart stopte omdat het zo zwaar is. Ik hoor hier niet meer, er klopt niets meer van. Je vrienden zijn op vakantie. Het is mooi weer, jij weet het niet. De zomer waar je je zo op verheugde gaat alweer naar zijn einde.

* 'Tets' en verderop 'het', doelt op een suïcidepoging die mislukt en leidt tot een psychiatrische opname.

** Chabot had haar 'geen therapie meer willen' aan de orde gesteld.

*** Een vriendin die geen contact wilde zolang ze met suïcide bezig was.

Oostenrijk zul je nooit meer zien, je leven is voorbij, je gevecht heb je verloren. Mam ik wil leven, let jij op als ik slaap, blijf bij me. Ik wil niet alleen zijn, zonder jou lukt het niet. Je bewondering voor mevrouw Liem, je geforceerd aardig zijn voor de verpleegsters. Mam we redden het wel, mam we hebben het weer goed, mam het leven is mooi. Peter is mijn maatje nu, ik praat veel met hem. Opa ben ik kwijt, waarom liet oma hem toch cremeren. Ik ben niet bang voor de dood, wel om dood te gaan. Mam zei je tegen mij, mijn moeder als je tegen je vrienden iets over me zei. Mama als je tegen oma of familie iets over me zei. Ik zal het nooit meer horen: jouw mam en Peters ma. We kunnen niets meer samen beleven, maar in mijn hoofd komt alles van ons samen naar boven. Het maakt me bang verdrietig warm wanhopig en alles tegelijk. Ik wil dood zijn met jou en Peter. Ik heb alles meegemaakt wat mooi was. Jullie geboortes jullie jeugd. Ik had mijn fantasieën: jullie geluk jullie zelfstandigheid jullie volwassen zien worden, hopen dat jullie met je leven geluk konden bereiken.

Waarom moest dit allemaal. Ik geloof niet. Het leven gaat door zolang er leven is. Zij leefden kort en ik leef al lang. Nu te lang. Nooit zal ik 'het' begrijpen. Wat is er te begrijpen. Er is geboorte, er is dood, daartussen leven. Ik heb geleefd geworsteld gevochten gefaald, gelukkig geweest ongelukkig geweest en weet ik veel. Ik weet niets meer. Ik wil niets meer, ik begrijp niets meer. Het is over – voorbij. Ik ben er kwaad om, ja woedend: waarom die jongens zoveel ongeluk, pech. Waarom en schuld. Waarom mag ik niet dood, waarom ga ik niet dood, waarom neem ik de trein niet. Waarom belast ik anderen met mijn vraag 'help'. Waarom werkt er niets van wat ik wil, waarom werkte alles wat zij niet wilden. Waarom ben ik zo bang om gek te worden, waarom ben ik zo bang om mijn benen te verliezen. Het doel heiligt alle middelen: chemo-kuur is gevaarlijk, zei dokter Z.* de enige rechtvaardiging

* De behandelend specialist van Robbie.

daarvoor is de zekerheid dat niets doen fataal is. Waarom wil ik dat risico niet nemen, waarom die angst dat het bij mij wel fout zal gaan. Peter lukte het in één keer. Robbie kreeg geen kans, zoals tien procent.* Waarom denk ik dat ik bij die dertig procent hoor die de trein niet lukt. Zo kan ik niet verder, zo wil ik niet verder. Elke dag weet ik, bedenk ik, dat ik de trein kan pakken of de pillen of de plastic zakken. Elke dag hoop ik op een betere mogelijkheid, eentje die zekerheid biedt. Nog steeds zijn er een paar mensen die me de tijd door helpen terwijl ik hoop en wacht. Ik weet wat er zal gebeuren. Niemand houdt dit vol. Zij niet en ik niet. Ik moet weer iets van vroeger worden. Ik ben niets meer van vroeger omdat ik niets meer heb wat me dat liet zijn. Het is nog nooit zo donker geweest of er komt wel weer een lichtpuntje. Ja hoor, na Peter was dat Robbie, hij was mijn baken. Robbie moest vrijheid hebben, ik mocht Robbie niet in een kooitje zetten. Voor zijn toekomst moest ik geld verdienen, gezellig zijn, het gezellig maken. Structuur eten koken zorgen verzorgen. Als hij er niet was hopen dat hij het fijn had, wachten op zijn verhaal, zijn aanwezigheid. Als hij er niet was, praten en denken aan Peter die in mij was. Alles altijd weer vragen: waarom – was het niet beter geweest – had ik niet? Verwerken is herhalen, eindeloos. Leven met dubbel zoveel van alles, zonder baken. Mag je dat niet willen, mag je dat niet kunnen. Hoe en waarom moet je dat bewijzen. Je bewijst het door de trein. Je doet dat als je kapot genoeg bent. Ik ben kapot maar nog niet kapot genoeg. Het is zo mooi in te slapen. Het was ook mooi met de jongens. Wat maakt het uit om als blubber in een veel te grote kist te liggen.** Is dat alleen maar de angst voor mislukken of inva-

* De specialist gaf Robbie een kans van tien procent op volledig herstel na chemotherapie.

** 'Waarom moet ik me door de trein tot blubber laten rijden', had ze gezegd. Haar vader was bij de Spoorwegen en had meermalen suicides voor de trein meegemaakt. Zij wist hoe sterk hem dit iedere keer opnieuw aangegrepen had.

lide te worden? Is het de angst voor de pijn? Ik schaam me, Robbie moest zoveel pijn doorstaan, Peter moest pijn lijden. Zal ik dan angst voor pijn hebben. Heb ik te veel gelezen dan. Van de negen pogingen mislukken er acht. Hoop ik op kanker, vind ik dat ik ook recht heb op de dood. Ik hoor toch eigenlijk gewoon dood te gaan, dat heb ik toch wel verdiend na dit alles. Het is weer goed als we samen dood zijn. De rest is allemaal zinloos, vragen zonder antwoord, cirkels die nooit sluiten. Er is licht omdat er duisternis is. Er is iets omdat er niets is. In al z'n betrekkelijkheid. Omdat alleen dood alles is van niets en duisternis, voor zover wij daar als levenden over kunnen denken.

Na Peter schreef ik vooral 's nachts. Nu kan ik het niet, ook dat is zinloos. Opeens na onze gesprekken moet het, niet omdat het zinloos is maar voor jou Boudewijn.* Toch weet ik niet of ik het je geef. Het begon met de behoefte om jou te vertellen wat ik nog niet verteld had. Vijftig jaar Netty kun je niet vertellen. Overhaupt weet ik niet wat ik je vertel, dat maak je zelf wel uit.

Het is praten met mezelf, mijn jongens, en weet ik veel geworden. Alles door elkaar, steeds weer, het moet gewoon, het is een afronding, hoe dan ook. Dat zit in alles. Ik was steeds af, ik was steeds, ik ruim op. Ik wil steeds alles weggeven. Ik zeg nee als ik ja bedoel, ik zwets zo maar wat. Ik snap er niks meer van. Ik at niet om zo weinig mogelijk gewicht te krijgen, ik nam geen pillen om er niet aan te wennen.** En nu eet ik pillen en eet plotseling zonder honger, zonder smaak. Het maakt toch allemaal niks uit. Zit ik nou zielig te doen of ben ik kwaad. Ik weet het niet ik doe maar. Het komt uit me en ik kom er de tijd mee door of mijn proces. Ondanks mezelf ondanks alles, of door mezelf of alles. Ik begrijp het niet en ik

* Boudewijn Chabot.

** Beide maatregelen nam zij om een suïcidepoging met medicijnen een iets grotere kans van slagen te geven.

hoef het ook niet te begrijpen. Wat is dat eigenlijk wat we menen te begrijpen.

5 augustus

Gedroomd dat er allemaal mensen waren, allemaal chaos, en iemand hield me vast en ik hield hem vast. Zijn moeder vond het niet goed. Ik wist dat het dokter Z. was en vanmorgen schoot me zijn naam te binnen. Hij die niets zei en niet kon helpen. Steeds opnieuw ben ik bezig met mijn niet willen. Ik voel dat me niet wordt toegestaan, of niet wordt geaccepteerd, dat ik niet meer wil. Ik mag van alles maar dat niet. Vroeger mocht nooit wat ik wilde. Mama zei altijd dat je niet alles kon willen, er was zoveel wat men wilde, uiteindelijk bepaalde zij wat ik wilde. Ze stond me toe. Haar wil geschiedde. Jaap zei dat ik het anders moest zien, zo was het niet. Zijn wil geschiedde.

Nooit overleg nooit waarom. Als ik niet duidelijk was: Zeg dan wat je wil – je leerde wel je wil aan te passen. De jongens leerde ik vooral denk ik om te weten wat ze wilden en er in te investeren. Peter kon dat veel beter dan Robbie en toen Robbie het een beetje kon moest hij beslissingen nemen die gigantisch zwaar waren. Kiezen. Niet voor iedereen was zijn wil belangrijk. Hij voelde zich onbegrepen. Alles kostte voor hem wat meer tijd.

Tijd, het leven gaat snel. Iedereen die graag leeft heeft veel te doen. Het programma afdraaien, racen tegen de klok. Organiseren presteren keuzes maken, niemand te kort doen, prioriteiten stellen. De stem in mij: je gezin je jongens komen op de eerste plaats – dat was mijn grens mijn toets. Ik beloonde mezelf ermee. Als ik zo doe hebben ze er geen hinder van. Gelukkig had ik nooit veel slaap nodig. Daarom konden Peter en ik 's nachts praten, daarom kon ik 's nachts bij Robbie zitten. Ik was blij met mijn hobbies. Thuis was zoveel te doen, dan was ik er. Verveling zou voor mij niet kunnen. Iets maken

hoe prutserig ook was voor mij een voldoening. Zoveel van wat ik deed kon ik niet zien. Zoeken naar evenwicht. Het was zo heerlijk als Peter blij was met een trui, als Robbie zei dat we het zo gezellig hadden. Te horen wat ze hadden beleefd, mee te delen in hun plannen. Peter die me versierde met mamsilein. Robbie die niets zei maar tegen je aankroop en naar me keek wachtend op mijn vraag: Wat is er? 'Hoe weet je altijd wat er is mam?' Allemaal niks bijzonders, zo zijn alle moeders. Maar ik genoot er zo van. Ik ben zo gelukkig geweest, ze hebben me zoveel liefde gegeven of beloning of goedkeuring of hoe het allemaal heten mag. Allemaal zo vanzelfsprekend maar voor mij allemaal zo levensbelangrijk.

Van het leven snap ik niet veel. Al die mensen die het elkaar zo moeilijk maken. Mensen die niet om zichzelf heen kunnen. Die keuzes die ze maken ten koste van weet ik veel. Ik zelf uiteraard net zo veel en net zo hard. De jongens gebruikte ik als doel, als zekerheid, als rechtvaardiging, en wat al niet meer. Ik hoorde wat ik wilde horen. Ze gaven zoveel wat zo goed voor me voelde. De moederrol die ik voor mezelf had ingevuld paste me zo goed. Echtgenote lukte me niet. Ik kon niet anders voelen dan bezeten worden. Hij was het belangrijkste, hij bepaalde. Kinderen hadden te luisteren, een vrouw moet gewoon vrouw zijn. Logisch dat ik alleen maar moeder kon zijn met zo'n kop en zo'n lijf. Het leven is een spel, dat moet je goed weten te spelen anders speelt het leven met jou.

Er is zoveel verkeerd gegaan. Het is zo'n puinhoop nu, maar ik heb geen spijt van mijn leven mijn keuzes, eigenlijk. Wel schuldgevoel: had ik niet eerder moeten scheiden, heb ik het wel goed gedaan. Misschien is dat ook spijt, maar in mij weet ik dat dat wat voor mij het belangrijkste was – mijn jongens – me leidde. Met mijn verstand kan ik dan bedenken dat ik zorgvuldig of zoiets ben geweest. Liefde, warmte, verantwoording liet bepalen. Nooit hebben ze nachtmerries gehad, nooit hebben ze gezegd: waar was je, ik had je nodig. Ze belden ze vroegen ze organiseerden zelf. Mam als we

pannekoeken eten kunnen we nu... zei Robbie. Peter schildte vast de aardappelen want, moet je horen ma... Die nieuwste moppen van school, hij holde door de tuin en bij de achterdeur – ma!

6 augustus

Mijn leven is nu niet meer belangrijk. Ooit vond ik dat zelf wel. Ik was er en maakte deel uit van de wereld, wat er was en wat ik dacht. Van alles was belangrijk: soms omdat het leuk was, soms moest het, alles had z'n plek. Steeds mijn jongens om te toetsen, voor hen met hen om hen. Door hen kon ik alles vinden zoeken kiezen ontvangen geven. Hun lach knuffel vraag gaf me alles. Ze waren mijn partners mijn kinderen mijn raadgevers mijn kompas. Door hen was ik ouder volwassene kind, of waren we het samen. Steeds opnieuw kom ik uit bij het delen. Wij deelden samen, veilig vertrouwd.

Nu is de wil om dood te zijn mijn doel. Na Peter Robbie. Twee keer afstaan. Afscheid nemen van liefde, levensbelangrijke kinderen. Peter zijn handen koud en stijf waarmee hij de trekker overhaalde. Peter zijn hoofd kussen, koud en stijf, waarin het idee de wanhoop het verdriet ontstond om dat te doen. Het lijf wat in militaire dienst ging, wat moest trainen om dood te kunnen schieten, conditie moest hebben. Koud en stijf. Een kogelgat in het hart en onder het sleutelbeen. Twee pleisters. Een wondje op zijn kin door de val. Een kist groot genoeg om stijf in te liggen, om opgeborgen te worden in een graf waar het precies in past. Onder de grond gaat de natuur zijn gang. Ik wilde er wel dag en nacht zitten om dicht bij hem te zijn. Hopende op een wonder dat het hielp. Waarvoor? Het kon toch niet: van het ene moment op het andere niets meer. Ik kon toch niet niets doen. Hij wist dat toch. Zijn geest is er toch, daar of elders, maar toch.

Robbie in net zo'n kist, gaten in zijn longen, een tumor in zijn longen. Zijn leven lang levensgevaarlijk ziek zonder enige

notie. Het hoofd zonder haar bedekt door de capuchon.* Het gezicht wat niet van hem was, opgeblazen met lucht, vol met lucht wat adem had moeten geven, wat in en uit zijn longen had moeten gaan.* Zijn hoofd waarin de angst voor de dood zat, waarin de hersens zaten die hem anders maakten dan anderen. Faalangstig, woorden die niet zo snel konden komen. Hersens die prima werkten maar niet gewoon waren. Mam 'ze' begrijpen er niks van. Hersens die later hem konden laten zeggen: 'Ze' kunnen het niet begrijpen ik zal het ze zeggen, die begrepen hoeveel hij zelf kon. En toen verdomme dat ongeluk die ziekte dat gevecht. Die blikken, die gebaren. Met zo weinig woorden zoveel delen of liever misschien meedelen.

Bevroren benen. Handen die nu niet meer vastgebonden waren, gaatjes waar geen infusen meer in hoefden, geen pomp meer voor de lucht. Geen pijn geen angst. Niets meer. Twee keer verliezen, begraven. Begraven: op deze wereld een plekje houden, groot genoeg voor het begin – te groot voor later. Bloemen brengen en verzorgen. Niets kan niet. Dicht bij hem zijn is niet bij zijn graf. Waarom niet. Hij hoort daar niet. Niet hij ook nog, dat kan niet. Samen gingen we soms naar Peter, dan hielden we elkaar vast. Nu kunnen we daar alleen maar samen liggen. Op de eeuwigheid maakt tijd niets uit, op het leven wel. Waarom mogen we nu niet samen daar liggen.

* Gevolgen van de chemotherapie en van de beademing.

GESPREK 7 augustus

Na onze vorige gesprekken heb ik 's nachts zitten schrijven, tussen de hond en de kat op tafel in. Daar kom ik de tijd mee door. Ik ben mijn leven aan het afronden. Steeds vraag ik me af: wat voor mens ben ik eigenlijk? En steeds kom ik ook op hetzelfde uit: ik besta niet zonder mijn kinderen. Ik wil niet verder leven, ik wil geen hulp zoeken. Jij hebt gezegd dat je niets voor me kunt doen, zolang ik geen rouwbehandeling probeer. Dat maakt me zo opstandig als anderen zeggen dat ik helemaal niets wil. Net of ik dan geen volwaardige gesprekspartner ben, of het niet telt wat ik zeg.

— Ik begrijp dat jij vaak dat heftige verlangen hebt om bij je jongens te zijn, en dan niet anders horen wilt dan dat het mag. Ik heb willen zeggen dat je kan proberen je open te stellen voor andere mogelijkheden, die tegen dat sterke verlangen ingaan. Ik neem je serieus in hoe jij je voelt, maar ik vraag van jou dat jij serieus neemt wat ik aan mogelijkheden zie.

Ze zwijgt.

— Ik heb nog geen duidelijk beeld hoe je relatie met Jaap op dit moment is. Komt hij regelmatig bij je?

Nadat ik die tabletten geslikt had, heeft hij gevraagd of hij bij mij op de logeerkamer kon slapen. Al na een paar dagen voelde dat niet goed, maar toen kon ik hem niet meer wegstrijgen. Ik kreeg het gevoel of hij mij aan het bewaken was. Maar hij zei dat hij het na Robbie's dood niet in zijn eigen huis uithield. Dus liet ik het een tijdlang toe. Overdag was hij weg, pas 's avonds laat kwam hij, en dan ging ik naar mijn slaapkamer. We wisselden bijna geen woord met elkaar. Een tijd later zei hij dat hij het voor mij deed, dat het voor mij beter was als ik niet alleen was. Hij draait vaak alles om. En hij reageert er nooit op als je iets gewoon vraagt. Ik heb met de politie moe-

ten dreigen om hem weg te krijgen. (zwijgt)

Jarenlang heeft hij als mijn salaris binnenkwam het geld naar zijn rekening overgeschreven. Hij vond dat dit bij het gezinsinkomen hoorde. Om ruzies te vermijden heb ik het laten gebeuren. We hadden toch altijd al ruzie en andere dingen waren voor mij belangrijker dan dat rottige geld. Als ik hem dan geld moest vragen om iets voor mezelf te kopen, gaf hem dat een kick. Wanneer ik protesteerde zei hij: 'Je moet eens leren een echte vrouw te zijn.' En zo heb ik het laten gebeuren. Toen ik eenmaal weg was en met Robbie in een eigen huis woonde, heb ik wel versted gestaan van mezelf, hoever ik het allemaal had laten komen. En ook hoeveel rust ik kreeg zonder die dagelijkse ruzies. We zaten continu in een machtsstrijd, en altijd werd mannetje-vrouwtje erbij gehaald, nooit kon er inhoudelijk gepraat worden. Voor de rechtbank hebben we tot in hoger beroep gevochten over wie het huis kreeg. Ik heb het verloren omdat ik samen met Robbie al woonruimte had. Jaap hoopt nog steeds dat wij samen iets kunnen hebben. Na Robbie's dood en mijn mislukte suicidepoging heeft hij gebruik gemaakt van mijn zwakte en is in huis komen slapen.

— Weet hij dat je nog steeds dood wil?

Na Peters suicide zei hij: 'Jij zou liever dood zijn hè?' En na Robbie's overlijden: 'Het verschil tussen ons is dat ik wil leven en jij dood wil zijn.' Dus ik denk dat hij het weet.

— Je praat heel afstandelijk over je man en over jullie relatie, maar het lijkt alsof daar iets heel anders achter zit.

Ze reageert hier niet op, blijft zwijgen.

We maken afspraken voor gesprekken in de komende dagen.

'sNACHTS SCHRIJVEND

7 augustus

Douwe en Hannie liggen te bed.* Ik heb nog geen slaap. Mijn kop is daas. Boudewijn kan ik wel begrijpen, maar ik ben ook strontziek van het begrijpen. Ik wil niet. Ik wil ook niks. Het is niet waar: ik wil dood. Ik wil niet weer opnieuw de pijn, het knokken, het begrijpen, lief zijn, waarmaken. Ik ben het zo zat elke dag opnieuw. Elke dag is een dag teveel. Steeds weer verliezen door mezelf, ondanks mezelf. Heb ik nu nog niet genoeg verloren? Ik heb geen moed meer. Goed, dan ben ik maar slecht en zwak en onnozel. Ik wil niet zonder Robbie leven. Ik heb genoeg geleefd. Lichtpuntjes, draadjes, met wat dan toch? Zusjes' woorden, Boudewijns woorden. Wat klopt er in hun leven. Houvast: voor de één het gezin, voor de ander ervaringen in zijn leven. Mensen om van te houden, terwijl ze je veroordelen omdat ze het goed bedoelen. Te zwaar belast door mij. Mensen die hun kinderen hebben, mogelijkheden hebben. Bereid zijn in je te investeren, korte tijd langere tijd, meer of minder, intensief, met plannen, met een toekomstbeeld langer dan vandaag. Zwaar om mij te kennen, met mij om te gaan. Deze wereld, dit leven, biedt mij niet hetzelfde als hun, dat maakt ons zo verschillend. Doof en blind ben ik voor wat zij nog zien. Wat zij zien voor mij. Wat zien zij dan in mij, wat zien zij dan concreet voor mij. Conclusies waarin ze gelijk hebben, waar ik me schuldig voel, waar ik mee verder zou moeten. Veranderen, alles anders zien, afscheid nemen: definitief mag niet, maar wel van mijn jongens. Mijn liefde is op, gestorven met mijn jongens. Mijn doel is weg doordat zij stierven. Het was genoeg van alles: te veel verdriet te veel gemis. Te weinig bleef over. Als iemand dat snapt is het niet

* Een bevriend echtpaar dat met haar was meegekomen voor steun en gezelschap.

goed: Dat doet mij verder wegzinken, zegt Anna, zegt de huisarts. Zijn zij dan belangrijker dan mijn jongens? Ik kan niet alleen zijn wat ik ooit was, aan positiefs was door hen. Twee zoons is alles, één zoon was half, geen kinderen is niks. Leeg op voorbij.

8 augustus

Steeds minder. Veel van wat er meer is, en was, heb ik gedaan, gehad. Beleefd doorleefd. Zo is het genoeg. Wat ik voel en weet wat nog komen gaat als ik niet meer vluchten kan voor de waarheid. Steeds meer gevoel wordt steeds minder verstand. Ik hoor alles nog goed: de goedbedoelde adviezen, ik kan me er nog wat bij voorstellen, ik meen nog te begrijpen, ik kan er nog tijd en ruimte voor vrijhouden maar het gaat steeds slechter. Ik beschik steeds over minder van dat, er komt steeds meer van het andere. Ik wil niet meer leven. Dat is niet niks dat is heel erg veel, want mijn leven was heel erg veel. Veel om tevreden mee te zijn, veel om gelukkig mee te zijn, veel twijfel veel schuld veel wikken en wegen marchanderen manipuleren. Alles wordt beoordeeld veroordeeld, gebruikt misbruikt, gezien herzien. Ik ben een kloek een trut. Beperkt uitgegroeid, mijn wortels zijn mijn wortels, mijn voeding is weg – de bloei is weg – de groei is weg. Ik sterf steeds verder af. In de tuin waarin ik sta zijn andere planten of bloemen die naar me toegroeien om me te beschermen tegen te veel wat me doet afsterven. Ook die me ruimte willen laten, licht willen laten zien. Allemaal staan ze me toe om in de tuin te blijven. Ook van hen sterven de bloemetjes de blaadjes. De wortels groeien nog door, steeds opnieuw nieuwe loten, nieuwe groei, nieuwe bloei. De ene keer uitbundiger dan de andere keer. Zo was het ook bij mij. Mijn wortels zijn nu aangetast, het vreet door. Is er een tuinman die me verlost, of moet ik sterven, tot het einde misstaan in die mooie tuin, overwoekerd door groei van de andere planten die zich vermenigvuldigen.

GESPREKKEN 9 – 11 augustus

9 augustus

Netty overhandigt wat ze na ons vorige gesprek 's nachts geschreven heeft. We gaan door op de relatie.

Ik ben er nog veel mee bezig. Ik heb verschrikkelijk veel wrok tegen Jaap, het is niet in woorden te zeggen. Ik heb hem nooit echt kunnen bereiken. Hij heeft me wel diep gekwetst. Het was tussen ons altijd oorlog, steeds was ik strategieën aan het bepalen. Ik heb bedacht dat mijn moeder en Jaap voor mij iets gemeenschappelijk hebben: beiden zijn dominant en door beiden voel ik me heel sterk veroordeeld. Ze hebben ieder van die standaardzinnen waar niet op te reageren valt. Zo zei Jaap altijd: 'Je moet gewoon, gewoon vrouw zijn.' Altijd twee keer 'gewoon'. En mijn moeder had de slagzin: 'Ik mag alles zeggen, want waar ben ik anders moeder voor.' En als ik dan iets tegen haar zei had ze de reactie: 'Hoe durf je het te zeggen, zulke dingen zeg je me gewoon niet.' Wat ik ook deed, altijd hadden beiden iets op te merken wat er verkeerd aan was. Ten slotte dacht ik: het moet van hen gewoon niet goed zijn.

— Is dat ooit naar buiten gekomen?

Eén keer, toen ik met een collega op het werk een conflict had. Omdat zij zo op mijn nek zat, ben ik in supervisie daar op in gegaan. En toen voelde ik plotseling zo'n woede dat ik die collega de ogen wel kon uitkrabben, een moordlustneiging. En plots realiseerde ik me: ik ben eigenlijk met mijn moeder bezig.

Met Peters geboorte is er zo veel veranderd. Het was een langdurige en heel moeilijke bevalling, waarbij hij ten slotte met vacuümextractie gehaald werd. De ruggeprik werkte niet. Het deed zo'n onbeschrijfelijke pijn dat ik een tijdje van de wereld geweest ben. Ik kwam weer bij toen ik op zaal lag en

aan de zuster vroeg: heb ik een kind? Toen mocht ik hem zien en op dat moment viel alles op zijn plek. Ik was heel diep gelukkig, zoals iedere vrouw, denk ik. Al mijn diepe ervaringen, al het fijne zit bij mijn kinderen. Later, toen mijn ouders kwamen kijken, zag ik mijn moeder voor het eerst als iemand die niet álles wist en kon. Dit kind was iets van mezelf, een stukje los van haar.

Peter hilde veel in het begin en dat vond Jaap vervelend. Het was een heel druk en ondernemend kind, je moest hem de eerste jaren constant in de gaten houden. Ik moest van Jaap zorgen dat hij niet hilde, of dat hij zijn nek niet brak over het speelgoed. Voor hem was dat rommel, voor mij niet. En altijd weer het gevoel dat ik Peter tegen Jaap moest beschermen. (pauze, abrupt) Ik wil niet meer over Jaap praten, ik ben het zat. Daar komen gevoelens vandaan die ik niet wil hebben.

— Zoals die keer in supervisie toen er gevoelens over moeder kwamen?

Ja. (Ze steekt een sigaret op, kijkt me afstandelijk aan)

De rest van het gesprek gaat uitgebreid over Peter. Ze vertelt herinneringen over hem als kleuter. Daarna laat ze me zijn afscheidsbrief lezen, en komt met foto's van beide kinderen, opgebaard in de kist, en tijdens hun leven. Ze opent het ovale zilveren doosje dat ze om haar hals draagt. In het rechter ovaal zit de foto van een jonge knappe militair met snor, glimlachend. Het linker ovaal omsluit een tenger jongensgezicht met rossig haar, die langs de camera heen kijkt: 'Robbie ten tijde van Peters dood.'

— Was er iets speciaals op die vijftiende juni dat Peter het deed?

Het gebeurde op vaderdag. De huisarts ziet daarin een speciale betekenis, maar in ons gezin werd vaderdag niet gevierd, dus ik geloof daar niet in. Ik zie het als een ongeluk, Peter kon vreselijk impulsief reageren. Hij wilde niet leven zonder Gitte,

maar tegelijk wilde hij zeker niet echt dood. Als hij die geladen Uzi of wat het was niet bij zich had gehad, was het misschien niet gebeurd, of mislukt, zoals er zoveel pogingen mislukken. Drie weken later zou hij afzwaaien. Hij had al concrete afspraken voor verdere studie gemaakt.

We bespreken waarom hij zich niet door het hoofd heeft geschoten maar juist in het hart, de plaats waar hij haar voelde.

— Wat zou er gebeurd zijn, denk je, als hij het hart niet geraakt had?

Dan had hij later om zichzelf gelachen, hoe hij zoiets impulsiefs en doms had kunnen doen. Ik herinner me Gitte, die hem verweet dat hij aan een moederbinding leed. Dokter S. zei dat Peter daardoor ook juist bij mij geen steun kon zoeken toen zij het uitgemaakt had. Misschien heeft hij gelijk. Maar toch blijft er in mij altijd ergens het verwijt dat ik die zondag om veertien over twaalf niet bij hem was.

Er komen met schokken tranen los. Ze zit een tijd met de handen voor de ogen, ellebogen op de knieën. We spreken af om de volgende dag verder te praten. Ze vraagt of ze om een extra gesprek mag vragen als er iets is.

Ik antwoord dat dat natuurlijk mogelijk is.

ongedateerd*

Boudewijn,

Ik ben zo moe zo leeg. Ik weet niet veel meer te zeggen. Het heeft me diep getroffen dat ik je die woorden heb horen zeggen.** Dat was wat ik altijd zei en wat niet werd begrepen. Steeds dacht ik dat je over mij dacht. Je zei ook met me mee te denken. Vandaag meende ik te voelen dat je ook met me meevoelde. In ieder geval wil ik je daarvoor bedanken. Ik ontmoet

* 9 augustus, na het gesprek.

** Dat het een impulsieve daad was van Peter.

je steeds anders in onze gesprekken. Ik hoop dat je de intentie voelt en begrijpt. Ik weet geen woorden meer, misschien ook niet nodig. Dit was vandaag, dank je wel.

Netty

10 augustus

Ze gaat door op Peters suicide.

Voor het eerst maak ik nu mee dat er iemand is die het als een ongeluk kan zien. Daar kwam ik zelf ook steeds weer op uit als ik erover nadacht, maar niemand die ik sprak kon dat zo zien. Mensen komen dan met het verwijt: je kunt hem ook niet loslaten, je wil je eigen idee aan zijn daad opleggen. Of ze zeggen: hij had nu eenmaal een eigen leven. Ze moeten ook altijd wat zeggen! Ik was juist bezig hem los te laten, zijn eigen leven te laten. Daarom ging ik ook niet naar hem toe in de kazerne, na zijn laatste telefoontje. (huilt) Hij was aan het groeien, daar in Duitsland. Daar werd hij voor het eerst verliefd.

— Met zijn dood zei Peter misschien: mijn liefde voor Gitte is echt, is zo groot dat ik zonder haar niet verder wil leven.

(heftig) En ik doe nu hetzelfde. (huilt) Ik herkende ontzettend veel van mezelf in Peter. We begrepen elkaar altijd zo goed, veel beter dan Robbie en ik.

— Peter reageerde net zo extreem op het verlies van Gitte als jij nu op hun verlies.

Ja! (zwijgt)

— Ben je nooit boos geweest om wat hij gedaan heeft?

Nee. Dat deed hij eigenlijk niet om haar. Zij stond bij hem voor iets anders, voor een grote liefde. En het bleek dat zij daarmee speelde. Haar zou ik kunnen villen! Het weekend toen ze met hem bij mij was, zag ik hoe ze hem opvat. Ze had het alsmaar over zichzelf, zat voortdurend naast hem en hield hem steeds vast. Hij dacht: ze houdt van mij – en tegen mij zei

hij: ze heeft me zo nodig. Maar ik dacht bij mezelf: jij hebt het nodig om een held te zijn. Een tijdje later maakte ze het uit, ze had een ander. Hij was inwisselbaar. Dat deed hem zo'n pijn. (pauze) Zo ben ik voor Jaap ook inwisselbaar geweest. Mijn kinderen zijn niet inwisselbaar, verder leven is voor mij niets. (huilt) Er is zo veel heimwee naar toen het nog goed was.

Ze geeft voorbeelden van wat ze met de kinderen deed. Ik krijg de indruk dat ze makkelijker praat over het verdriet om haar kinderen dan over andere teleurstellingen. Bijvoorbeeld dat ze voor Jaap 'inwisselbaar' is geweest. Daarom vraag ik meer over hun relatie.

Voordat ik Jaap kende, ben ik misschien twee keer even verliefd geweest. De eerste keer wilde ik ervan af omdat die jongen uit een heel ander milieu kwam, waar ik me niet prettig bij voelde. De tweede keer was met André, die wilde alsmaar strelen, vrijen en met me naar bed. Dat ging me tegenstaan, ben ik misschien ook een beetje van geschrokken.

Jaap was in het begin heel lief en aardig voor me tot we getrouwd waren, toen draaide het hartstikke snel om. Hij ging zijn eigen leven leiden, terwijl ik gedacht had dat we samen iets zouden opbouwen. Hij had een kerkelijke achtergrond, maar bij hem thuis stelde het al niets meer voor. Ikzelf ben niet kerkelijk opgevoed, maar ging wel op bijbellen, dat hoorde bij de opvoeding. Hij wilde dat we in de kerk zouden trouwen, en dat vond ik goed. Maar ik heb wel gelijk gezegd dat de kinderen naar een gewone lagere school zouden gaan, en ze zijn ook niet gedoopt. Ik denk achteraf dat Jaap mij heeft gebruikt om het plaatje in zijn hoofd rond te krijgen van huisje-boompje-beestje. En natuurlijk als huishoudster.

— Hoe was het vrijen?

Als de relatie niet goed is, hoeft het voor mij niet. Daar kon ik heel duidelijk in zijn. Ik denk dat hij zijn seks buiten de deur gezocht heeft. Toen ik jong was had ik een goed figuur en zag er leuk uit. Ik had vriendjes die aan me zaten, maar ik

ben er niet mee naar bed geweest. Na Peters geboorte is dat in één klap veranderd. Ik had een ongelooflijk dikke buik, doordat er te veel vruchtwater was, en enorm grote borsten. Na de bevalling bleef er een blubberbuik over, een uitgezakt lijf. Ik gaf daar niet om, want daar had ik Peter voor teruggekregen. Hij was mijn wondertje, mijn liefde. Jaap vond het natuurlijk niks dat ik er zo uitzag en kwetste me ontzettend met zijn opmerkingen daarover. Dat heeft me later wel onzeker gemaakt. In mijn werk kan ik ontspannen met mannen omgaan. Ik raak ze ook gewoon aan, maar zodra ze een bepaalde kant opgaan breekt het af. Als het mannetje-vrouwtje wordt, bederft het voor mij iets, en daar zit natuurlijk angst.

— Heb je ooit gevoelens gehad voor een vrouw?

Nee, voor een vrouw heb ik dat soort gevoelens niet. Ik ken nogal wat lesbische vrouwen, daar heb ik nooit wat bij gevoeld. In mijn werk werd ik er vaak mee geconfronteerd dat mensen het over de seks hadden die niet goed zat. En dan dacht ik, verrek, dat is er ook nog, ik zal wel abnormaal zijn dat het voor mij niet bestaat. Ik heb vroeger wel seksuele gevoelens gehad, als het me maar niet opgedrongen werd. Misschien is het langzaam afgestorven.

— Heb je ooit overwogen te gaan scheiden?

In het begin van mijn huwelijk dacht ik: misschien wordt het beter als er kinderen zijn. Daarna: als de kinderen groot zijn. En daarna: als we een andere woning hebben. Zo ging dat door. Toen de kinderen opgroeiden, probeerde ik van Jaap een vader te maken waar ze iets aan hadden, maar hij was gewoon bijna nooit thuis. Dus dat heb ik op een gegeven moment opgegeven. Ik heb zo vaak overwogen om weg te gaan, daar zit een deel van mijn schuldgevoel naar de kinderen. Ik wilde ze het stukje vader dat ze wel hadden niet afnemen. En dan dacht ik: we hebben een fijn huis, een fijne tuin, genoeg geld. En ik heb het samen met de kinderen toch heel gezellig. Bovendien wist ik dat Jaap de scheiding nooit zou willen. Ik zag ontzettend op tegen de ruzies rond geld en huis en

kinderen als we uit elkaar zouden gaan. Soms hoopte ik dat hij een andere partner zou vinden, dan zou ik eindelijk van hem af zijn. (zwijgt)

Wanneer ik mezelf zo hoor praten, dan denk ik: je was hartstikke gek dat je bleef, maar mijn gevoel zat altijd gewoon aan de andere kant, bij de kinderen. Er zijn in mijn leven momenten geweest dat ik iets voelde knappen tussen hem en mij. Dan gaf ik weer iets op. De jongens zeiden: 'papa is papa', daarmee bedoelden ze dat je van hem alles kon verwachten. En later zei Peter: 'Je kan met papa het beste ruzie maken, dan weet je wat je aan hem hebt.' Zo ook die dag, 10 december, toen ik met Robbie gewoon in de keuken aan tafel zat te praten. Jaap kwam binnen en begon een scheldkanonnade. We zeiden niets terug, keken elkaar alleen maar aan, Robbie en ik. En toen knapte er iets van binnen bij mij. Ik ben opgestaan en weggegaan, naar vrienden gereden. Van daaruit heb ik dat zomerhuisje georganiseerd, en stukje bij beetje wat meubels en kleren het huis uit gekregen, want van Jaap mocht ik er niet meer in. (Pauze. Ze schudt iets van zich af) Nou ja, het lijkt allemaal zo vreselijk lang geleden.

— Ik denk dat het voor hem en voor jezelf van belang is als je duidelijk bent over wat jou nu bezig houdt: dat jij geen doel meer in het leven ziet.

Hij hoort vaak niet wat ik zeg, buigt het weer om naar zijn eigen ideeën en gaat toch zijn eigen gang. Hoe vaak heb ik hem niet gezegd dat ik niet meer wil dat hij mijn tuin verzorgt. Maar hij doet het gewoon toch. Iedere week rolt hij weer het gras.

— Misschien moet je het dan eens zeggen wanneer je zuster of zwager erbij is. Als je werkelijk geen contact meer met hem wil, dan zal je daarover ook duidelijker moeten zijn dan ik de indruk heb dat je geweest bent.

Een ander deel van het gesprek gaat over het huwelijk van haar ouders.

Als ik terug denk aan hun huwelijk, dan denk ik dat ze toch gelukkig geweest zijn, hoewel mijn moeder veel pakte en mijn vader veel inleverde. Maar zo is het altijd in relaties, denk ik. Ik zie het eigenlijk nooit anders, een van beiden moet meer inleveren.

— Kwam vader vroeger wel eens tussenbeide als moeder tegen je tekeer ging?

Nee, dat kon hij niet. Hij kon alleen maar positieve dingen over mijn moeder zeggen. Soms ging dat wel gepaard met iets van een knipoog, als hij bijvoorbeeld zei dat 'mama het lekkerste kookte'. Toen ik klein was zat mijn moeder soms achter me aan. Ik rende rond de tafel, en dan gebeurde het wel dat mijn vader, die in de stoel zat, zijn benen optrok en haar niet hielp mij tegen te houden. Dan begon ze tegen hem te schelden. Ik vond het als klein kind heel fijn als mijn moeder eens een dagje wegging naar familie, zodat ik alleen was met mijn vader. Later, toen ik getrouwd was, heb ik ook met hem nooit over mijn gevoelens kunnen praten. Maar het gekke was dat ik dit mijn vader nooit kwalijk nam en moeder wel. Wanneer ik zei dat het tussen Jaap en mij niet goed zat, zei mijn moeder dat ik fout zat. Mijn vader heeft een keer gezegd: 'Mama denkt dat iedereen is als zij, en ze kan ook niet beter weten.' Dat is het enige in de richting van kritiek op mijn moeder dat ik me uit zijn mond kan herinneren. Hij steunde haar altijd.

Toen we hoorden dat hij kanker had, drie jaar geleden, was hij al een beetje aan het dementeren. Daarna ging het dementiëproces veel sneller. De tumor bleek inoperabel, en hij kwam thuis. We hebben hem met zijn drieën verpleegd tot het einde, mijn moeder, mijn zusje en ik. Soms leek het of hij nog wel iets herkende, hij zat vol met morfine. Op het laatst waakten mijn zusje en ik om beurten 's nachts. Hij leek gelukkig. Ik kroop wel eens naast hem op bed en hield hem vast. Ik had zo'n teder gevoel voor hem die laatste tijd.

Twee weken na het overlijden van vader ben ik bij Jaap weggegaan. Dat was die dag dat er iets stuk ging. Ik stond op en het was klaar. Af.

— Wat deed je precies voor werk bij de stichting?

Ik heb me jarenlang beziggehouden met de gespecialiseerde gezinsverzorging. Dat vond ik leuk werk. Als er via het riagg of een huisarts een aanvraag binnenkwam om bij een gezin in het huishouden bij te springen, dan kon dat om fysieke of psychische redenen zijn. Als het psychische redenen waren, dan heette het gespecialiseerde gezinsverzorging en dat was mijn terrein. Ik deed de intake en de supervisie van de acht meisjes die ik in het werk aan huis begeleidde. Ieder meisje werkte in meerdere gezinnen. Wekelijks was er een groepsbespreking over het werk en daarnaast kwam ieder nog voor individuele supervisie bij mij. Ik stak veel tijd in de werkbesprekingen, probeerde de meisjes meer zelfstandig te maken. Daarnaast moest ik later ook de intakes doen voor de gewone gezinsverzorging en voor de bejaardenverzorging. Oorspronkelijk deed iedere maatschappelijk werker zijn eigen intakes, maar na een reorganisatie moest ik dat doen. Dat gaf wrijving.

— Hoe is dat na Peters dood gegaan?

Ongeveer een jaar heb ik part-time op therapeutische basis gewerkt. En daarna ben ik gewoon aan de slag gegaan. Ik had een collega die me enorm geholpen heeft in die tijd. Een jaar of wat geleden is hij weggegaan. Dat was voor mij jammer.

— Heb je de laatste weken nog met je huisarts gepraat over wat je wil?

Het is een aardige man, en hij heeft ook veel tijd in mij gestoken. Hij wil denk ik niet met zijn onvermogen om mij te helpen geconfronteerd worden, en laat me nu in het onzekere. Bovendien woont hij op een dorp, daar moet je als huisarts nu eenmaal rekening mee houden. Hij komt met voorstellen als: 'Neem een moeilijke dochter in huis. Dat is zinvol.' Maar als ik verder wil leven, kan ik zelf wel iets bedenken om te gaan doen. Ik kan hem totaal niet duidelijk maken hoe diep het bij me zit. Hij ervaart dat als drammerig van mij. Hij weet geloof ik niet goed wat hij met me aan moet.

— Hoe is het contact met je moeder op dit moment?

Mijn moeder is enorm vitaal. Ze woont zelfstandig, is nu vierenzeventig, en wil alles zelf doen. Ze klimt nog op een trap om de haag te knippen. Ze laat zich door mij niet helpen.

— Heb je tegen haar gezegd dat je niet meer wilt leven?

Ja. Ze weet natuurlijk van die poging met de pillen in mei. Een tijdje later zei ze tegen me: 'Je moet je houding veranderen.' En ik heb toen gezegd: 'Ik ben zoals ik ben en daar zal je het mee moeten doen.' Ik hoorde van mijn zuster dat ze het met haar regelmatig over mij heeft. Twee weken geleden kwam moeder op bezoek en zei: 'Ik kan het me voorstellen dat jij eruit wil stappen, maar ik wil verder leven.' Daarna begon ze pijnlijke vragen te stellen, waarvoor ik me eigenlijk schaam. Ze vroeg: 'Kan je zeggen hoe je de begrafenis geregeld wilt? En wat moet er dan met je spullen gebeuren? Heb je de rouwkaart al klaar?' Dat deed pijn. (huilt) Dit is misschien haar manier om het verdriet weg te drukken, om alles te gaan regelen. (zwijgt) Dan ben je moeder en kind, al vijftig jaar. En dat is wat ze zegt. Ik heb met mijn kinderen in die twintig jaar meer gehad.

Tijdens de afronding van dit gesprek vraag ik haar toestemming om met enkele collegae overleg te plegen. Ze geeft daar toestemming voor. Zij zal de brief opvragen die ze een tijd geleden aan een medewerkster van het ziekenhuis geschreven heeft met het verzoek om hulp bij zelfdoding.* Een brief met hetzelfde verzoek heeft ze ook aan de huisarts geschreven. Van beide zal ze een kopie maken en mij opsturen. Ik vraag haar of ze thuis nog eens op schrift aan mij wil uitleggen waarom ze therapie geen kans wil geven.

Bij het afscheid zegt ze: 'Ik ben zo moe. Ik ben hier nu vier dagen geweest en ik vond het heel lang, maar toch zie ik er tegenop om weg te gaan. Hoe de tijd door te komen. Ik heb het gevoel dat ik bijna niet meer kan. Ik wil gewoon dood.'

* De brief van 13 juli 1991 die in dit boek als eerste brief is opgenomen.

BRIEF

20 augustus

Op 3 mei 1991 overleed mijn zoon Robbie en op 15 juni 1986 was mijn zoon Peter overleden. Mijn huwelijk was al slecht en eindigde in een scheiding na het overlijden van Peter omdat het verdriet individueel zo verschillend moest worden verwerkt dat de kwelling alleen maar erger werd voor ons drieën door samen te wonen.

Nu ook Robbie is overleden wil ik niet meer leven. Ik heb getracht een einde aan mijn leven te maken wat helaas mislukte. Je hulp heb ik gevraagd om mij middelen te verstrekken waarmee ik met zekerheid mijn leven kan beëindigen.

Je tracht mij met therapeutische gesprekken en het aanbieden van therapieën te helpen kracht of moed te vinden verder te willen leven. Ik wijs dat af ik heb maar één wens: 'niet meer leven'.

De vraag waarom ik niet meer wil leven en al het andere afwijs moet ik nu verwoorden/beantwoorden.

Het is erg moeilijk. We hebben er al veel over gesproken.

Ik ben het mens wat ik ben door alles wat er in mijn leven is geweest.

Mijn grootste geluk liefde tederheid zorgzaamheid geborgene vertrouwen etc. vond ik in mijn kinderen.

Een aantal keren ben ik opnieuw begonnen in mijn leven te 'overleven'.

Ik mis nu ieder doel. In mezelf kan ik dat absoluut niet vinden. Als ik dan moet bedenken waarom niet, is het in eerste instantie omdat mijn jongens er niet meer zijn.

Dat verdriet die pijn die eenzaamheid, alles wat dat voor mij betekent kan ik niet meer dragen. Ik weet wat het is, ik heb het allemaal al eens meegemaakt en toen had ik Robbie nog. Dankzij hem is het gelukt. Door steeds 'voor hem' in te vullen in mijn gedachten en gevoelens putte ik moed.

Waar moet ik het nu halen of zoeken, nu met zoveel meer verlies. Ik wil me nooit meer binden aan iemand, ik denk dat de angst voor verlies daarin een rol speelt. Niets of niemand kan mijn jongens vervangen.

Ik weet van mezelf dat ik niet alléén kan leven. Ik moet altijd delen op een of andere manier. Bij keuzes in mijn leven was het altijd voor, met of om mijn jongens, mijn gezin. Andere mensen heb ik heus ook op mijn weg gevonden. Ze hebben me gesteund opgevangen enz. Helaas ook afgewezen veroordeeld etc. Alles wat menselijk is en wat ik best kan begrijpen. Ieder heeft zijn eigen leven. Ik kan niet verder met alles wat er nu nog voor mij is. Verdriet gemis heimwee schuldgevoel angst eenzaamheid alle 'waarom'. Anti-depressiva zal het lichter maken maar wat lost het op. Therapie bij of door een opname ergens. Ik moet anders worden, het beter kunnen verdragen. Waarom waarvoor. Ik ben gelukkig geweest, ik heb alles gehad waar ik nu niet zonder kan. Ik heb alles verloren en zal het nooit meer terugkrijgen. Het is voor mij goed als ik nu ook mag sterven. Ik wil geen ander mens worden dan ik ben geweest toen ik moeder was en gelukkig. Het is voor mij nu op, alles is voorbij. Ik kan het niet anders verwoorden. Ik vind niets meer, voor mij is alleen het niet meer leven mijn doel. Dan zal het weer goed zijn, zo is het nu eenmaal. Ons leven is voorbij.

Ik ben wie ik ben of wat ik ben. Zo anders worden dat ik weer wil of moet leven betekent voor mij dat ik weer verliezen moet, op moet geven. Ik mag niet meer zijn wie ik ben of was. Dat gaat toch niet, dan klopt er toch helemaal niks meer.

Ik hoop dat je me kunt begrijpen, ik weet het niet anders te zeggen.

Netty Boomsma

23 augustus

Vorige week heb ik in aanwezigheid van een vriendin en vriend tegen Jaap gezegd dat ik niet meer wil leven. Hij zei dat de kinderen dat nooit gewild zouden hebben. En toen zei ik: 'De kinderen wilden ook niet dood.' Daarna heeft Jaap alsmaar kennissen en vrienden van mij opgebeld om te zeggen dat ik in de war ben. Zondag kwamen er dus een stel op bezoek. Toen moest ik mooi weer spelen en na afloop was ik uitgeput. Ik word zo radeloos, nu eens heb ik het gevoel of mijn kop uit elkaar barst en dan weer is het helemaal leeg. Het is net of ik dit niet vol zal houden. Maar ik ben bang dat ik vervelend word, je weet het allemaal wel

— Slapen?

Sinds de vorige week ben ik begonnen met 's avonds Tmazepan twintig te nemen en een uur van tevoren twee keer Valium vijf. Ik neem die tabletten in met telkens een sherryglas jenever. Dan slaap ik behoorlijk.

— Alcoholgebruik?

Ik ben op mijn hoede vanwege Jaaps drinken. In de periode voor Robbie's dood was ik vaak wekenlang zonder alcohol en nu gebruik ik het vooral om te slapen. Overdag drink ik niet.

— Heb je met je psychiater S. in 1986 over de strijd met Jaap gepraat?

Er zijn dingen die ik niet gezegd heb. Wat jij oproept is zo tegenstrijdig: ik geloof dat ik Jaap ontzettend haat, maar dat wil ik niet voelen. Via mijn vriendin hoor ik dat hij zegt: 'Ze is nog altijd mijn vrouw!' Hij weet niet eens wie ik ben. Hij weet niet wat hij zegt. Het is voorbij.

— De haat is niet voorbij.

Die haat wil ik ook niet. (rolt sigaret) Jaap is voor mij een beerput, iedere keer als we erover praten gaat de deksel eraf

en dan voel ik me na afloop van het gesprek ellendig. Waarom begin je er toch steeds weer over? Ik wil die dingen niet meer voelen.

— Jaap zei na Peters dood: 'Het is jouw schuld.' Hoe bedoelde hij dat?

Ik denk dat hij bedoelde dat hij zich nooit met de opvoeding bemoeide en alles aan mij overgelaten had, dus had ik het moeten voorkomen. Hij nam nooit ergens verantwoording voor. Alles was mijn schuld. Een keer liep hij met zijn broek door de rozestruiken die hij daar zelf gepoot had en toen was het ook mijn schuld.

De rest van de zitting gaat over verdriet rond Peter en Robbie, en over het regelmatig grafbezoek dat tot voor kort altijd samen met Jaap plaatsvond. Het blijkt dat ze ook over het tijdstip van het bezoek een soort strijd voeren. Na Peters dood bezocht ze het graf iedere zondag op het moment van zijn dood, om veertien minuten over twaalf, 'want toen had ik bij hem moeten zijn, en ben ik er niet geweest'. Jaap wist dat ze op die tijd ging, en kwam dan ook. Geleidelijk is het bezoek aan Peters graf verminderd en ging ze alleen als ze er nog behoefte aan had. 'Als ik bij het graf was, dan was ik even dichterbij hem. Ik streefde dan met mijn hand door de aarde.' Sinds Robbie's dood gaat ze op de dag van zijn overlijden. Wekelijks zet ze op ieder graf drie bossen bloemen, liefst rozen, in tinten wit of paars-lila. De laatste tijd gaat ze op wisselende tijden om er niet meer samen met Jaap te hoeven zijn. Hierover pratend komen veel tranen.

— Waarom ben je zo gauw gestopt bij dokter S.?

Ik voelde me prima bij die man. Maar ik had het gevoel dat hij me met het rouwproces niet kon helpen. Hij zei: 'Als je het op kan brengen, ga dan weg bij Jaap.' Dat heb ik toen een tijdje later gedaan.

We praten door over de schuldgevoelens rond Peter en het verschil tussen beide kinderen.

— Hoe was het vorig jaar om deze tijd?

Toen ging het wel. We hadden samen een eigen huis. Ik ging alleen naar Peters graf als ik er behoefte aan had. Ik begreep dat de tijd het moest doen maar ik ben nooit meer geworden wie ik was. Op het werk draaide ik wel goed. Ik had nooit meer hoofdpijn na afloop zoals vroeger, want je gaat de betrokkenheid van dingen inzien. Ik werkte om geld te verdienen. Daarbuiten was er altijd het wachten op Robbie. Met de kinderen heb ik gedeeld, met anderen heb ik blijkbaar nooit echt gedeeld. Wat voor beeld ben ik nu eigenlijk aan het neerzetten?

— Het lijkt of je zegt dat er buiten de kinderen geen Netty bestaat. Maar ik denk dat er ook een Netty is zonder de kinderen.

Ja. Alleen, ik voel mij niets zonder hen. Dat intensieve wat ik met de kinderen had, is nu al zo lang weg. (huilt) Als we zo praten, komt dat weer boven. Ik wil naar ze toe.

24 augustus

Tijdens dit gesprek blijkt hoe zij in haar dagelijks leven allerlei situaties vermijdt.

Ik ga bijna nooit de stad meer in, want dan zie ik te veel jonge jongens. Dat is te pijnlijk. En ik doe ook geen boodschappen meer, want dan is er zoveel wat ik vroeger speciaal voor hen kocht dat nu niet meer nodig is. Dat voelt zo doel-loos. Anderen doen nu mijn boodschappen.

— Ben je jezelf niet levend aan het begraven?

Ja, dat zal wel. Zo is het nu eenmaal. Gisteren zei je: er is nog een Netty buiten de kinderen. Maar die is nu op. Dat was ik dan.

Ze vertelt hoe ze door haar ervaringen met Jaap niet meer

gelooft in een intieme relatie met wie dan ook. Ook in haar werk zag ze overal de ellende binnen relaties. Later in het gesprek zeg ik dat haar wens om in de dood bij de kinderen te zijn een onwaarheid is (denk ik). Ze reageert dat ze dat ook wel inziet: Ik weet wel dat ik niet bij de kinderen zal zijn als ik dood ben, maar ik wil dit leven zonder kinderen niet.

— Heeft dat ook te maken met het feit dat je geen andere relatie hebt?

Dat zal wel zo zijn. (zwijgt) Ik vraag me nu af of je me wilt helpen, wat je antwoord is op de vraag waarmee ik bij je kwam.

— Ik kan zo snel niet met jouw wens om hulp bij zelfdoding meegaan. Ik stuit hier op een grens in mijzelf: ik zie hoe jij je voelt, ik begrijp dat je niets meer wilt, dat alles doelloos is voor jou, maar je geeft jezelf ook geen tijd. Er zit ook iets kwaaiigs in, dat je jezelf niet de tijd wilt geven. Eigenlijk wilde je toen Robbie stierf meteen bij hem in het open graf springen.

Ja (Ze kijkt me strak aan en blijft zwijgen)

— Ik heb tijd nodig, ik kan je daarin zo snel niet volgen. Pas een maand geleden had ik je eerste brief ontvangen.

Ja. Ik begrijp je. Ik kan zien hoe jij het ziet. En ik voel ook je betrokkenheid. (zwijgt) Ik voel me plotseling zo alleen. (zwijgt)

— Ik zou bij je willen blijven. Je hoeft niet naar je huis terug en alle herinneringen daar alleen doorploeteren. Je kunt in het pension een tijdlang logeren. En we zullen regelmatig verder praten.

(zwijgt) Ik weet het niet. Als ik daar alleen zit, zonder vrienden zoals die nu meegekomen zijn, dan houd ik het ook niet uit. Dan komt dat doelloze op me af.

— Door die diepte wil ik met je heen lopen, of kruipen. En als het niet blijkt te gaan, dan zal ik je helpen om te doen wat jij wilt.

Maar dat moment bepaal jij!

— Nu wil jij het moment bepalen: dat je nog liever vandaag gaat dan morgen.

(zwijgt) Ik ben lam. Ik weet verder niets te zeggen.

Kort gesprek 's middags

Op het eind van ons gesprek vanochtend kreeg ik heftige pijn op de borst, later hoofdpijn. Ik voel me zo teleurgesteld in je. Het is net of je nu heel ver weg staat.

Wanneer ik hierop inga blijkt dat ze behalve in mij ook teleurgesteld is in het ziekenhuis. Ze denkt dat er bij de behandeling van Robbie's ziekte misschien een fout is gemaakt. Ik beloof dat ik de specialistenbrieven van het ziekenhuis zal opvragen en het haar zal laten weten als daaruit iets blijkt van medische fouten.

Vervolgens wordt duidelijk hoe ze eigenlijk vooral zichzelf verwijt dat ze gefaald heeft, dat ze Robbie na de vijfde chemo-kuur niet eerder naar het ziekenhuis heeft teruggebracht: Als blijkt dat ik had kunnen voorkomen wat er met hem gebeurd is, dan leef ik geen minuut langer. (pijnlijk huilen)

25 augustus

Dit is het laatste gesprek voor haar vertrek naar huis. Ze valt met de deur in huis, kijkt mij strak aan: Ik ben uitgepraat. Ik kan gewoon niet om mezelf heen. Ik ben weer terug bij het begin, dat ik het zelf zal moeten doen. En ik ben ook bang om naar huis terug te gaan, want daar is het 't ergste, daar heb ik mezelf het minste onder controle. Natuurlijk besef ik dat voor jou de dingen tijd kosten, om tot een beslissing te komen. Ik besef heel vaak dat ik het anderen moeilijk maak. Maar ik weet ook dat ik nu niet met een rouwproces bezig ben zoals na Peter. Dit is geen rouwproces, dit is bezig zijn met zelfdoding. Voor een rouwproces is drie maanden natuurlijk heel kort. Maar de afgelopen drie maanden ben ik niet met een rouwproces begonnen. Toen Peter dood was, wist ik: als Robbie ooit iets overkomt, dan ga ik niet verder.

— Als ik het goed begrijp, is het net of je je vertrouwen in mij verliest, en dus niet verder met mij wil praten.

Het vertrouwen is er wel, maar ik word teruggeworpen op

mezelf. Het is mijn leven, het zijn mijn kinderen, het is mijn wanhoop. En als ik een ander opjaag, dan weet ik: dat moet ik niet doen. Ik moet het zelf doen.

— Met je verstand weet je: ik moet hem niet opjagen?

Ja. Het is niet dat ik geen vertrouwen in jou heb, maar ik heb geen vertrouwen meer in mezelf, dat ik mezelf onder controle heb. Na Robbie's dood wist ik: hier ga ik niet mee leven. Er is geen leven voor mij na de dood van Robbie. En er is geen rouwproces zoals na Peter.

— Zoals je over Robbie praat, lijkt het soms of hij niet echt dood is?

(zwijgt) Als ik nu zo'n hele dag in huis zit, dan komen er van die gedachten als: hij is gewoon naar school. Hij was er anders overdag ook vaak niet. Het is net alsof ik me niet te erg bewust moet worden dat hij er helemaal niet meer is, nooit meer thuis komt. Na Peters dood heb ik het gehad dat ik hem zag of hoorde, dat dat zo leek. Maar bij Robbie houd ik het weg, dat hij er niet meer is. Het gaat wel hoe langer hoe moeilijker. (zwijgt) De zin van mijn leven nu is dat ik de weg vind om dood te gaan. En dan moet ik proberen fabeltjes in mijn hoofd vast te houden, bijvoorbeeld dat hij gewoon naar school is. Dat houdt me overeind. Nu moet het wel lukken.

— Gister vroeg ik of je een aantal weken wilt komen logeren om regelmatig met mij gesprekken te hebben. Heb je daar over nagedacht?

Nee, ik kom niet. Ik zie mezelf niet alleen in het pension zitten. En ik wil geen rouwproces.

We praten even over een vraag van haar rond gebruik van slaapmiddelen. Dan ga ik nogmaals in op het laatste jaar van Peters leven. We bespreken uitvoerig de mislukking van zijn stage en zijn relatie tot Gitte. Een tijdlang praat ze hier vrij gemakkelijk over, zonder dat haar ogen vochtig worden. Wanneer we bij de dagen komen voorafgaand aan zijn suicide, blokkeert ze met pijnlijke tranen. Dan zegt ze: 'Je moet dit niet meer doen. Ik wil hier niet meer over praten.'

OVERWEGINGEN

De vraag waarmee Netty bij mij komt luidt: 'Wil je me middelen geven om met zekerheid dood te gaan, zodat ik niet weer iets anders hoef te proberen.' Op papier leest dat misschien dreigend, maar zoals zij het zegt klinkt het als een open vraag die mij de ruimte laat er niet op in te gaan. Er is geen beschuldigende ondertoon – ze wil alleen niet aan het lijntje gehouden worden. Mijn reactie in het eerste gesprek is: 'Dat kan ik alleen doen als ik volledig overtuigd ben dat er voor jou geen andere uitweg is. En dat ben ik niet.' Ik ben de zevende in de rij van personen aan wie ze hulp vraagt om effectief en waardig te mogen sterven.

Inmiddels heb ik gegevens ontvangen van haar huisarts en van de psychiater die haar kortdurend behandelde na Peters suïcide. Ook heb ik overlegd met vier psychiaters; met een huisarts die veel ervaring heeft opgedaan met mensen die verzoeken om levensbeëindiging; en met een psycholoog die gespecialiseerd is in de verwerking van psychotrauma's. Allen onderkennen het risico dat zijzelf tot suïcide overgaat. Twee psychiaters raden het af om *op dit moment* op haar verzoek in te gaan. De anderen denken met mij mee hoe ik haar over de streep naar het leven kan trekken. Allen benadrukken dat ik moet blijven proberen haar tot rouwverwerking te bewegen. Zij laten de verantwoording voor de uiteindelijke keuze aan mij. Ik passeer nu wie van hen wat gezegd heeft, aan de orde is welk mozaïek ik leg uit alle informatie en meningen.

Ik heb haar leren kennen als een broodnuchter mens, recht voor zijn raap in haar woordkeus. Iedere franje in omgangsvormen heeft ze afgelegd, zoals ze ook in haar brieven haast niet de moeite neemt om punten en komma's te zetten. Allerlei gevoelens beroeren haar zichtbaar tijdens het spreken:

niet alleen verdriet om, en verlangen naar haar kinderen, maar ook boosheid, teleurstelling of tederheid. Er is geen sprake van lijdend of egocentrisch gedrag. Het contact met de werkelijkheid is op geen enkel moment verstoord. Zodra ze geen duidelijk antwoord krijgt op een vraag komt er wantrouwen boven dat ze aan het lijntje gehouden wordt. Het enige dat haar interesseert is hoe ze zich bij haar jongens kan voegen. Opvallend is daarbij haar afkeer om zich 'door de trein tot blubber te laten rijden: ik heb mijn vader gezien als hij na zo'n voorval op zijn werk thuis kwam'.

Bij het antwoord op haar vraag – Wil je me middelen geven om te sterven? – spelen afwegingen van medische aard een rol, al zullen de meningen uiteenlopen over het gewicht van het medische aspect. Hoe dat ook zij, ik denk dat het zinnig is om te proberen daar in kort bestek inzage in te geven, hoezeer medische afwegingen mogelijk ook tekort doen aan haar persoon en situatie. Ik ben me er heel wel van bewust dat mijn vakgerichte afwegingen slechts een segment van haar werkelijkheid belichten.

Wanneer een andere arts mijn advies hierbij zou inroepen, zou ik tal van vragen hebben. Deze vragen spelen een rol binnen de discussie die in Nederland gaande is tussen artsen, juristen en ethici of medische hulp bij zelfdoding onder bijzondere omstandigheden gerechtvaardigd kan zijn. Bij Netty blijven het niet slechts theoretische vragen, maar krijgen ze een beklemmende lading, want ik zal een keus moeten maken en die keus moeten verantwoorden.

Heeft Netty een psychiatrische ziekte?

Dat hangt er van af wat men onder 'ziek' verstaat. Er bestaat bij haar sinds vijf jaar een rouwproces met verschijnselen van somberheid, verlies van interesse, slecht slapen, vermoeidheid en suïcidegedachten. Wanen of hallucinaties ontbreken. Het gangbare classificatie-systeem DSM-III-R spreekt dan van een 'rouwproces gecompliceerd door een depressie in engere

zin'.*¹ Maar zij heeft niet een zogeheten vitale depressie, die reageert op antidepressieve medicijnen.

Volgens sommigen is zij per definitie 'ziek' zodra zij voldoet aan een van de omschrijvingen van het DSM-classificatiesysteem. Dit 'ziek' betekent dan wel iets heel anders dan een gewone medische ziekte waarbij immers specifieke fysiologische of biochemische afwijkingen aantoonbaar zijn. Die zijn bij sommige DSM-diagnoses ontdekt, maar vooralsnog niet bij het soort klachten dat zij heeft. Anderen zien haar depressieve klachten als een normale reactie op onherstelbaar rampzalige gebeurtenissen; in hun ogen zou er van een stoornis sprake zijn als zij onder deze omstandigheden niet 'depressief' zou zijn. In beide visies is er overeenstemming dat er een stoornis in de rouwverwerking bestaat; het verschil van mening betreft de betekenis die gehecht moet worden aan haar somberheid met genoemde begeleidende verschijnselen. Mijn voorkeur gaat uit naar de tweede visie.

Een gevaar van het eerste standpunt is dat men 'ziek' ongemerkt in twee betekenissen door elkaar gebruikt, namelijk: (1) 'ziek' is *iedere* stoornis zoals door DSM gedefinieerd; (2) 'ziek' is een DSM-stoornis met *daarbij* specifieke biochemische afwijkingen. Om verwarring te voorkomen spreek ik in het tweede geval van een 'ziekte'; en in de resterende gevallen van een 'stoornis'.²

Het belang van het onderscheid tussen ziekte en stoornis ligt hierin dat wat wel of niet een stoornis is, in belangrijke mate door onze cultuur wordt ingevuld. Bijvoorbeeld, een statistisch afwijkende seksuele voorkeur, zoals homoseksualiteit, werd nog slechts dertig jaar geleden door psychiaters als een 'seksuele stoornis' beschouwd, nu als een normale variant van de seksuele voorkeur. Zo kan ook de keuze voor de eigen dood vandaag de dag soms ten onrechte als aanwijzing voor

* De noten bij 'Overwegingen' en bij 'Verantwoording' zijn achterin het boek opgenomen.

een ziekte bestempeld worden.³ Daarentegen is een ziekte, dus met specifieke biochemische afwijkingen, niet, of in mindere mate, cultuurgevoelig.

Mijn antwoord op de vraag of Netty een 'ziekte' heeft luidt: nee, er bestaat een stoornis in de rouwverwerking met daarbij normaal optredende depressieve verschijnselen. Niet meer, maar ook niet minder.

Waarop berust die stoornis? Bestaat er misschien tevens een stoornis in de persoonsontwikkeling, met als gevolg een persoonlijkheidsstoornis die haar keuze voor de dood bepaalt?

Ja en nee. Ja, want tussen Netty en haar moeder is het om duistere redenen zozeer misgegaan dat zij bij haar kinderen heeft gezocht wat ze bij moeder nooit heeft kunnen vinden. Althans, zo heeft zij dat ervaren, en dat zegt helaas weinig over hoe het contact met moeder 'werkelijk' is geweest. Die ervaring van een tekort werd versterkt toen zijzelf – want zo werkt het lot – een levenspartner uitzocht bij wie haar hunkering naar 'liefde' onvervuld bleef: geborgenheid, tederheid, respect, kameraadschap – dit alles vond ze bij hem niet. Ze vond wel strijd – die kende ze bij moeder al – en was niet in staat zich daaruit te bevrijden. Altijd was er wel een reden om niet bij hem weg te gaan. 'Daarbij heb ik waarschijnlijk veel gecompenseerd in mijn jongens' – ze kan zichzelf met een afstandelijk oog observeren. Ze heeft, zo lijkt het, bij Peter voor het eerst ervaren wat het is om onvoorwaardelijk bemind te worden, als dat woord past op wat het kind in je armen je geeft. Ook heeft ze bij hem ondergaan wat het is om zelf aan een ander wezen die mysterieuze gevoelens te mogen geven. Daarmee werd Peter de hoeksteen van haar leven. Toen die zichzelf doodde, stortte haar wereld ineen.

Maar waarom is er tegelijk ook geen sprake van een persoonlijkheidsstoornis?

Wat ik zojuist in een paar lijnen als de tragedie van haar leven schetste, is tegelijk uniek en gewoon. Het wordt pas een psychiatrische stoornis als er een zekere starheid in de aanpas-

sing bij komt. Daarvan kan ik bij haar weinig vinden. Behalve als moeder ontplooidde ze zich ook in een verantwoordelijke baan; ze had een brede kennissenkring met enkele diepergaande vriendschappen. Ze genoot van een hobby (schilderen), en het meest van al van haar opgroeiende zoons. Voorafgaande aan Peters dood zijn er nooit langdurige inzinkingen geweest, noch psychosomatische klachten. Ten slotte, en niet op de laatste plaats, ze kan zichzelf observeren en binnen zekere grenzen haar eigen gevoelens relativeren. Slechts in de rol van echtgenote was de aanpassing chronisch verstoord. Dat is niet voldoende om van een van de erkende persoonlijkheidsstoornissen te spreken. Geen van de omschrijvingen daarvan is op haar van toepassing. De informatie die ik van haar vroegere psychiater ontving is hiermee in overeenstemming.

Deze eerste drie vragen over de aanwezigheid van een psychiatrische ziekte of een psychiatrische stoornis leveren dit beeld op: sinds vijf jaar bestaat er bij Netty een stoornis in de rouwverwerking, zonder de aanwezigheid van een psychiatrische ziekte zoals bijvoorbeeld schizofrenie of een vitale depressie, en ook zonder een persoonlijkheidsstoornis.

Ze komt uit de gesprekken naar voren als een somber en levensmoe persoon. Heeft iemand die dood wil niet altijd een psychiatrische stoornis of psychiatrische ziekte?

Dat hoeft niet. Er zijn veel personen die zich gedood hebben, zowel in de Bijbel (Simson, Saul) als in de vaderlandse geschiedenis (Van Speyk), die wij niet als ziek beschouwen. Voorbeelden in het recente verleden zijn Menno ter Braak na de Duitse inval, of de boeddhistische monniken tijdens de Vietnam-oorlog. Van zelfdoding als vereniging met een geliefde dode zijn voorbeelden bekend (Romeo en Julia), ook in niet-Westerse culturen. Sommigen van hen verkeerden in de periode voor hun zelfdoding mogelijk in een sombere stemming met interesseverlies voor al het andere, verschijnselen die Netty ook vertoont. Op zichzelf rechtvaardigen die ver-

schijnselen niet het diagnostiseren van een psychiatrische ziekte of stoornis.

Maar is Netty's somberheid niet de oorzaak van haar doodswens?

Zo rechtlijnig is dat verband niet. Beide, zowel haar somberheid als haar dood willen, zijn een gevolg van het feit dat alles wat haar leven zin gaf, is verdwenen. Iemand die dat overkomt wordt depressief, het zou een teken van een stoornis zijn als dat niet zou gebeuren. Maar lang niet iedereen – in feite bijna niemand – wil dan dood. Er is geen direct oorzakelijk verband tussen somber of depressief zijn enerzijds, en dood willen anderzijds. Wanneer die twee hand in hand gaan, zoals bij Netty, en als ze zijn opgeroepen door een zo duidelijke reeks verminderingen van iemands levenskern, dan komen somberheid en doodswens beide voort uit een totaal verlies aan levenszin. Mensen gaan daar heel verschillend mee om. Het uitzonderlijke van Netty's reactie is de heftigheid en de duurzaamheid van haar doodswens. Sinds Peters dood heeft die wens bestaan, aanvankelijk zeer expliciet, later meer verborgen. Ze heeft tegen een vriendin gezegd: 'Als Robbie tweeëntwintig is heeft hij mij niet meer zo nodig, dan maak ik er een eind aan.' Haar hunkering naar samen met Peter dood zijn, later ook met Robbie, is wat haar – voor ons – zo veront- rustend apart maakt.

Bij rouwverwerking is hulp mogelijk, rouwtherapie?

In haar laatste brief heeft zij gezegd: 'Ik wil geen ander mens worden dan toen ik moeder was en gelukkig.' Voor haar betekent rouwen: de dode los laten en zelf een ander mens worden. In ons laatste gesprek zei ze: 'Ik weet ook dat ik nu niet met een rouwproces bezig ben zoals na Peter. Dit is geen rouwproces, dit is bezig zijn met zelfdoding. Voor een rouwproces is drie maanden natuurlijk heel kort. Maar de afgelopen drie maanden ben ik niet met een rouwproces begonnen. Toen Peter dood was wist ik: als er Robbie ooit iets overkomt dan ga ik niet verder.' Zij heeft een helder beeld van haar toestand. Zij wil niet rouwen, want zij wil niet van hen scheiden.

Is dat geen pure doordrijverij? Ze kan het toch proberen?

Ik ben bang dat hier ergernis de kop opsteekt over de machteloosheid waarmee Netty mij confronteert. Iets meer oog voor mijn beperkingen als helper kan geen kwaad. Zij ervaart haar levenszin als gebroken. Voorop staat dat je als buitenstaander makkelijk praten hebt wat die persoon allemaal zou kunnen proberen. Vervolgens is de vraag: wat heb ik in haar situatie te bieden? Mijn bijdrage is om middels een psychotherapeutische relatie een 'spark' rond die gebroken levenszin aan te bieden, opdat er vertrouwen kan groeien en op de lange duur, hand in hand met de verwerking van het verlies, een nieuw levensperspectief. Maar een therapeutische relatie kun je onmogelijk afdwingen. Hooguit kan je iemand onder druk zetten om het te proberen. Sommige mensen reageren allergisch op druk of dwang – Netty lijkt daartoe te behoren – dan is het zinniger zo iemand met indirecte middelen tot therapie te bewegen. Dat is wat ik keer op keer bij haar geprobeerd heb. Tijdens ons laatste gesprek leek het erop dat dit mislukt was.

Is de kans op positief resultaat van zo'n behandeling reëel?

In haar situatie speelt een ongunstige combinatie van factoren. Het is inmiddels vijf jaar geleden dat het eerste en grootste verlies kwam wat ze nooit verwerkt heeft. Hoe verder terug een onverwerkt verlies in het verleden ligt, des te moeilijker is het om dat alsnog een plaats in je leven te geven. Vervolgens kwam het gevecht rond de echtscheiding, daar liggen nog veel onverwerkte teleurstelling en woede. En dan, als tweede amputatie, is er Robbie's dood. Een rouwverwerkings-therapie voor dit alles zal een pijnlijke en jarenlange behandeling vragen – ik schat drie tot vijf jaar – met een geringe kans op resultaat.⁴ Dat komt mede doordat bij zo'n behandeling het hebben van een intieme relatie van groot belang is om thuis steun te vinden bij de verwerking – en die heeft ze niet. Door dit alles tezamen is er in haar situatie een geringe kans op positief resultaat na een jarenlange en zeer zware

behandeling. Naar huidig medisch inzicht is er dan geen sprake van een reële behandelingsperspectief.

*Als er geen reële kans op resultaat is binnen een overzienbare termijn, mag je dan zeggen dat haar lijden uitzichtloos is? Dat is toch één van de voorwaarden die de artsenorganisatie KNMG stelt aan het verlenen van hulp bij zelfdoding?*⁵

Die voorwaarde wordt inderdaad gesteld. Zolang er behandeling mogelijk is met een reële kans op resultaat binnen een overzienbare termijn, zal ik de hulp die zij mij vraagt nooit geven, maar druk blijven uitoefenen om zo'n behandeling te ondergaan. Indien echter een reële behandelingsperspectief ontbreekt, komt dit wel erg moeilijk te liggen: mag je iemand onder druk blijven zetten om een jarenlange en pijnlijke behandeling te ondergaan die een geringe kans biedt op positief resultaat? Bij kankerpatiënten wordt deze vraag ontkenkend beantwoord. Ik denk dat ditzelfde dan ook voor haar geldt.

Wat zijn de andere voorwaarden die de artsenorganisatie stelt?

Naast overleg met een andere arts en het bijhouden van een uitvoerig verslag zijn er kort samengevat nog twee kernvoorwaarden uitgekristalliseerd. De eerste gaat over het verzoek. Het verzoek om hulp bij zelfdoding moet vrijwillig, weloverwogen en duurzaam zijn. 'Vrijwillig' bedoelt te zeggen: zonder druk vanuit de omgeving. 'Weloverwogen' verwijst naar een afweging op basis van volledige informatie door een 'wilsbekwaam' persoon: iemand die blijk geeft in staat te zijn de eigen situatie en de consequenties van zijn keuze te overzien, die een besluit kan nemen en de redenen daarvoor consistent en helder duidelijk kan maken.⁶ En ten slotte 'duurzaam': het mag geen opwelling zijn. Bij Netty zie ik geen enkele druk vanuit de omgeving. Uit de gesprekken en brieven blijkt dat er geen reden is om te twifelen aan haar wilsbekwaamheid. Haar verzoek is weloverwogen: ze kan helder verwoorden waarom ze behandeling afwijst en geeft invoelbare redenen voor haar wens om bij Peter en Robbie in de dood te

zijn. Dat wil ze al vijf jaar, haar wens is duurzaam.

De tweede kernvoorwaarde zegt dat het lijden voor de persoon zelf ondraaglijk of onaanvaardbaar moet zijn. 'Waarom is dit anders dan ondraaglijk fysiek lijden, weet jij het?' vraagt ze. Daarmee brengt ze me in verlegenheid, want ik weet het niet. Zij ervaart haar leven als ondraaglijk zonder Peter en Robbie, die de kern en zin van haar bestaan uitmaakten. Zo'n leven is voor haar onaanvaardbaar, dat laat ze duidelijk weten. Haar zelfdodingspoging op de dag van Robbie's overlijden voegde de daad bij het woord.

Inmiddels is in de rechtspraak aanvaard dat psychisch of geestelijk lijden een grond kan zijn voor hulp bij zelfdoding wanneer dat lijden voortvloeit uit een lichamelijke of geestelijke ziekte.⁷ Mijn dilemma is gelegen in de vraag of geestelijk lijden dat strict genomen niet op ziekte is gebaseerd, eveneens tot hulp bij zelfdoding mag leiden. Die vraag is in de rechtspraak niet eerder aan de orde geweest. Zou het kunnen zijn dat niet de aanwezigheid van een bepaalde ziekte de doorslag geeft, maar of iemand werkelijk en weloverwogen voor zichzelf de dood wenst omdat verder leven in eigen ogen onaanvaardbaar lijden oplevert? Dit betekent voor de beoordeling door de arts dat niet de aanwezigheid van een (psychiatrische) ziekte centraal staat, maar de feitelijke wilsbekwaamheid van de 'patiënt'. Natuurlijk kan een (psychiatrische) ziekte die wilsbekwaamheid aantasten – denk aan een vitale depressie – en met het oog daarop is een grondig onderzoek nodig om uit te sluiten of er van een ziekte sprake is. Dat is bij Netty gebeurd: hierboven is toegelicht dat er in strict medische zin geen ziekte bij haar bestaat; en dat zij wilsbekwaam is gemeten aan de meest stringente voorwaarden.

Ik vrees dat het haar ernst is. Ik weet alleen niet hoeveel tijd ze zichzelf en mij nog geeft om in gesprek te blijven. Zolang we praten is er een kans om door te dringen in de cocon waarin ze zich heeft ingesponnen. Daarin zit ze gevangen. Wie haar

situatie idealiseert als één waarin zij in volle vrijheid kan kiezen om te sterven, miskent hoe zij zich levend begraaft tussen wat aan haar kinderen herinnert – niets dat zij aangeraakt hebben mag worden opgeruimd – en hoe zij alles uitbant wat hun dood zichtbaar maakt door andere jongens van hun leeftijd zelfs niet te willen zien. Achter haar geen therapie willen gaat het niet kunnen schuil, omdat verder leven strijdig is met alles wat zij geworden is en wil blijven. Voor haar is verder leven verraad: aan Peter, aan Robbie, maar het meest van al aan zichzelf. Wanneer de schikgodinnen voor iemand een zodanig lot spinnen, verliest het onderscheid tussen willen en kunnen aan betekenis. Niettemin blijft zij even verantwoordelijk voor haar keuze als al diegenen die met goede reden op een cruciaal punt in hun leven gezegd hebben: ik kan niet anders. Dit is minder uitzonderlijk dan het misschien lijkt: ieder mens staat wel eens voor een beslissende keuze waarin het onderscheid tussen willen en kunnen vervaagt.

Naarmate ik meer oog krijg voor haar in vrijheid gevangen zitten, wordt er ook op mijn vrijheid iets in mindering gebracht. Bijvoorbeeld, een gedwongen opname om haar, zoals dat heet, 'tegen zichzelf te beschermen', lijkt ongerijmd. Anderzijds leidt meer begrip tot meer verbondenheid. Dat versterkt mijn wens om haar te beschermen, desnoods tegen zichzelf. Maar dit staat haaks op haar vrij willen laten. Daartussen kom ik klem te zitten.

's ochtends

Netty vertelt hoe de dag na onze vorige gesprekken Jaap plotseling weer in haar tuin stond om daar aan het werk te gaan. Toen ze hem vroeg te vertrekken, weigerde hij. Ze belde de politie die binnen twee minuten voor de deur stond. De ene agent ging met Jaap in de tuin staan praten, de andere kwam bij haar binnen.

Ik zei tegen die agenten dat ik vanwege de burens dit gedoe niet wilde. Ze zijn toen eerst samen met Jaap meegegaan naar zijn huis en hebben daar een tijd zitten praten. Omdat ik wel ongeveer kon bedenken wat Jaap allemaal over mij zou vertellen, had ik tegen de agenten gezegd dat ze na afloop bij mij terug moesten komen. Ik heb koffie voor ze gezet en met ze gepraat. Daarbij zaten ze me te bekijken hoe geschift ik wel was, maar na een tijdje zei één van hen: 'God, je kan heel normaal met u praten!' En daarna kwamen er van die vragen: 'Wordt de eenzaamheid u niet teveel? Krijgt u wel bezoek?' Net of ik zielig ben. Ik wil niet zielig zijn en ik wil ook niet zo behandeld worden.

Na onze vorige gesprekken was ik afwisselend moe of kwaad. Ik ben het gepraat zat. Ik wil weg uit deze wereld. De laatste dagen kom ik af en toe buiten mezelf te staan. Dan sta ik te praten en is het net of ik het zelf niet ben. En ik krijg van die opstandige gedachten; ik kap met alles, ik schop iedereen de deur uit. Als ik drie dagen alleen thuis zit, ben ik gek genoeg om van alles te doen. Dat opstandige is begonnen na onze laatste gesprekken. Ik begrijp heel goed dat ik van jou iets vraag waarmee ik je in de problemen breng. Maar de laatste keer kreeg ik het gevoel dat je mij over een streep wil trekken. Dat je aan rouwverwerking probeert te doen, terwijl ik nota bene opgeschreven heb dat ik het niet wilde!

— Zoals ik jou heb leren kennen geloof ik dat je er door-

heen kan komen, door het verdriet om Peter en Robbie. En dat je daarna voor anderen veel zou kunnen betekenen. Er zijn mensen uit de concentratiekampen teruggekomen die net als jij alles verloren hadden. Sommigen daarvan leefden verder als een zombie, anderen pleegden suïcide. Maar er zijn er ook die door het verlies heen zijn gegaan, dat verwerkt hebben, een nieuwe zin in hun leven vonden. Ik geloof in jou, dat het zo met jou zou kunnen gaan.

Ik wil dat niet. (zwijgt) Ik heb heel intensief geleefd, en ik heb veel warmts gekregen, maar zo is het genoeg. Ik heb dingen fout gedaan in mijn leven. En misschien de grootste fout was dat ik te lang bij Jaap ben gebleven. Maar verder heb ik nooit de gemakkelijkste weg gekozen.

— Heb je gehoord wat ik gezegd heb? Is het tot je doorgedrongen?

Ik heb gehoord dat je vertrouwen in me hebt. Dat als ik hier doorheen kom, ik iets voor anderen kan betekenen. Dat heb ik eerder ook al van je begrepen. Maar ik wil het niet. Ik hoor je wel, maar het raakt niets meer.

— Als jij echt geen rouwverwerking wilt, kan ik je niet dwingen.

Je gaf me anders heel sterk het gevoel dat je me over een streep wilde trekken, dat ik in therapie zou gaan bij jou.

— Ik zou het wel willen, je eroverheen trekken, maar ik kan het niet. Medicijnen kun je tegen iemands wil inspuiten. Maar dit verdriet verwerken kan niet als jij het niet wil proberen, het een kans wil geven.

Ik ben blij dat je dit zegt. Na ons vorig gesprek dacht ik: ik ga niet meer naar hem toe.

— Het maakt me wel heel treurig dat jij niets meer wilt. Dat je niet meer wilt leven.

(Ze reageert niet, kijkt me strak aan) Wil je me eerlijk informatie geven over medicijnen? Ik heb nu vijftiwintig Mogadontabletten en vijftig Anafranil van vijfenzeventig milligram. Als ik dat samen inneem met alcohol, is dat dan voldoende?

— Nee, ik verwacht van niet.

(pauze) Wil je me niet een paar recepten Vesparax voorschrijven? Die zal ik bij verschillende apotheken inleveren, met tussenpozen. Niemand hoeft ooit te weten dat jij ze niet als slaapmiddel hebt voorgeschreven, maar om mij aan een zachte dood te helpen.

— Dat kan ik niet verantwoorden.

Ik weet dat er dokters zijn die daar onder speciale omstandigheden geen bezwaar tegen hebben. Alleen, ik ken ze niet. Het zou iedereen een hoop ellende besparen.

— Nee, ik wil het niet doen.

Waarom niet?

— Als ik iemand help sterven doe ik dat niet stiekem.

Tweede familiegesprek met zuster en zwager

's middags

Dit gesprek verloopt opener dan het eerste gezamenlijke gesprek. Hans stelt dat het met Netty steeds slechter gaat, en haar zuster bevestigt dit en vult aan: 'Op haar verzoek blijft soms een van ons 's avonds bij haar zitten tot ze ingeslapen is. Dat zijn voor haar moeilijke momenten.'

— Is dit alles voor jullie niet een hele belasting?

Zus: Ja, het is heel zwaar. Maar ik durf dit haast niet te zeggen omdat ik bang ben dat Netty zich schuldig gaat voelen, dat gebeurt bij haar zo snel, en ik vrees dat ze er dan niet meer om durft te vragen. (huilt) Ik wou zo dat ik nog een mogelijkheid zag om Netty naar het leven terug te halen. Maar ik zou niet weten hoe. (beide zusters huilen)

Op mijn vraag hoe zij de begeleiding van Netty volhouden, vergelijkt haar zuster de huidige periode met het ziek-en-sterfbed van hun vader: 'Dat was ook heel zwaar, maar net zo goed als Netty en ik dat samen gedaan hebben, willen mijn man en ik het nu volhouden, dicht bij haar blijven, zolang als het duurt.' (heftig huilen) Ook Netty reageert geëmotioneerd.

Deze zitting heb ik ervaren als een afscheid en rouw rond Netty's vertrek, dat voor haar zuster en zwager onontkoombaar vaststaat. Beiden ondergaan de pijn, het verdriet én de acceptatie van Netty's doodswens. Dit blijkt onder meer uit wat haar zuster zegt: 'Ik weet hoe haar leven verwoest is: altijd dat slechte huwelijk, en dan die twee kinderen die weggerukt zijn uit haar leven.' Terloops komt daarbij naar voren dat Peters kamer in zijn ouderlijk huis volledig door Netty intact is gelaten. De plunjezak met daarin de kleren die hij aan had toen hij zichzelf in het hart schoot, het pakje shag dat hij bij zich droeg – niets van dat alles mocht worden opgeruimd in de twee jaar na zijn dood dat ze nog in hun gezamenlijk huis gewoond heeft. De inzet van haar zuster is steeds voelbaar. Ook haar zwager toont op zijn eigen terughoudende wijze een grote betrokkenheid.

Ik stel voor een volgende afspraak te maken op 7 september. Netty reageert gereserveerd en wantrouwend: wat dan?

Ik leg uit dat de collega's die ik geraadpleegd heb nog niet allemaal schriftelijk geantwoord hebben, maar dat ik dit de komende week verwacht. Deze uitleg maakt haar niet minder gereserveerd. Ze vraagt hoeveel geld ze me schuldig is voor de laatste twee series gesprekken die nog niet betaald zijn. Ik zeg dat dit geen haast heeft, maar zij dringt aan. Een onwezenlijk ritueel: ik schrijf een kwitantie, zij legt het geld op tafel.

Zwijgend gaan ze gedrieën de deur uit.

VERANTWOORDING

De cirkel sluit zich. Ik moet kiezen. Zeggen: 'Nee, ik kan het niet' – dan zie ik haar niet meer levend terug. Of zeggen: 'Ik zal je de pillen geven' – met alle gevolgen van dien. In beide gevallen heb ik het gevecht verloren om haar voor het leven te behouden. Tegen de kracht die haar trekt naar het zwarte gat waarin Peter en Robbie verdwenen, kunnen familie, vrienden en hulpverleners niet op. Zij wil deze onherroepelijke stap zetten. Mijn eventuele rol daarbij is die van een uiterst onwillige medeplichtige. Daarvoor zal ik me in dat geval ook moeten verantwoorden. De dader is en blijft zichzelf.

In theorie is er natuurlijk een kans dat de gebeurtenissen een andere loop nemen dan verwacht: dat zij zichzelf niet doodt wanneer ik geen pillen geef. Alle collega's die ik om hun oordeel vroeg, verwachtten dat de praktijk anders zal zijn, dat Netty niet zal aarzelen om zonder mijn hulp het leven van zich af te werpen. Daarin sta ik dus niet alleen. Ik moet onder ogen zien dat Netty 'de dood nabij' is. Op dit punt verschilt zij niet van iemand met een dodelijke ziekte als (uitbehandelde) kanker of aids. Nauwkeuriger gezegd, zij verschilt daarvan in die zin dat zij niet wil wachten tot de dood haar haalt. Natuurlijk, er zijn veel zelfdodingspogingen die na mislukking niet herhaald worden. Maar Netty lijkt te behoren tot die kleine groep vastbeslotenen waarvan bekend is dat zij het einde blijven zoeken. Opsluiting in een inrichting, als dat al geoorloofd zou zijn, helpt bij hen niet maar geeft slechts uitstel van zelf-executie: de persoon ontsnapt, of gedraagt zich uiterlijk een tijdlang opgewekt, mag naar huis, en kiest na de voorgaande mislukking voor een hardere methode. Dwang kan nuttig en soms onmisbaar zijn ter overbrugging van crisissituaties, of om uit te zoeken of iemand anders wil (leren) leven. Dwang is niet van nut om bij mensen met een vastbesloten doodswens

de levenswil te wekken. Zouden zij, onder bijzondere omstandigheden, geholpen mogen worden bij het aan zichzelf voltrekken van het einde: niet-stiekem, daardoor tot het laatst toe de mogelijkheid behoudend van contact met een enkele getrouwe, iets minder alleen.

Ik vraag me af of de tijd dat ik Netty ken niet te kort is voor zo'n grote beslissing. Het is niet zo dat ze mij met een of andere mentale judogreep onder druk wist te zetten. Ze heeft me overtuigd door open en bloot te tonen hoe gewond ze zich van dag naar dag sleept. Dat toonde ze niet door zich lijdend te presenteren, daarvoor ben ik redelijk immuun geworden. Ze liet dat juist zien door de gereserveerde trots waarmee ze mij op afstand hield: tot hier en niet verder mag je mijn leven binnenkomen. Het was overigens niet gering hoever zij dat toeliet. Door opleiding en werk was ze goed in staat te verwoorden wat er in haar leefde. Bij haar was dat geen theoretisch praten over gevoel geworden, zoals je bij hulpverleners wel tegenkomt. Dat maakt haar ook zo overtuigend: 'Ik moet altijd kunnen delen', zegt ze. En dat klopt, dat heeft ze bij mij ook gedaan. Maar zonder haar zoons geeft dit delen van gevoelens geen enkel gewicht om haar op aarde te houden.

Belangrijk is ook dat informatie uit andere bron in dezelfde richting wijst: mijn indrukken blijken overeen te stemmen met die van haar vroegere psychiater; haar zuster en zwager bevestigen wat Netty vertelt en laten zien hoe betrokken en tegelijk machteloos ze zijn. Indien alle gegevens consistent zijn, kan er in kortere tijd beslist worden.

In 1984 is in Nederland de weg aangegeven waarlangs een arts die zijn patiënt helpt sterven vrijuit kan gaan. De Hoge Raad gaf destijds aan dat dit mogelijk is indien (1) de arts zich bevindt in een onoplosbaar conflict tussen plicht (levensbehoud) en belang van zijn patiënt (uitdrukkelijke stervenswens); (2) de arts daartussen naar medisch en ethisch inzicht een gerechtvaardigde keuze maakt. Deze juridische uitweg

heeft nadien model gestaan in andere gevallen. Concreet betekent dit nu voor mij: ik wil Netty's leven behouden, maar tegelijk wil ik een zo indringend en weloverwogen verzoek om haar te helpen sterven niet naast me neerleggen. Welke keuze is hier gerechtvaardigd?

Aan artsen wordt bij deze keuze houvast geboden door de eisen voor zorgvuldig handelen die de artsorganisatie KNMG op schrift heeft gesteld. Ik heb ze al genoemd bij de overwegingen. Daar is summier aangegeven dat voor Netty aan die eisen voldaan lijkt. Het is aan de rechter daarover te oordelen. Deze zorgvuldigheidseisen zijn weliswaar onmisbaar om zo'n complexe beslissing in onderdelen te ontleden, maar daarmee is lang niet alles dat meespeelt bij mijn keuze zichtbaar gemaakt. Er is meer. En dat meer mag op zijn minst even aangeroerd worden.

Waarom een arts?

Waar staat Netty binnen de euthanasiediscussie zoals die in Nederland de afgelopen twintig jaar vorm heeft gekregen? Die discussie gaat over drie groepen, die allen in staat zijn tot een weloverwogen verzoek.¹

(1) Mensen met een ernstige lichamelijke aandoening: kanker, aids, multiple sclerose, om enkele voorbeelden te noemen. Hulp aan hen bij het zelfgekozen einde is inmiddels in brede kring aanvaard en gerealiseerd, zoals de Commissie-Remmelink vaststelde.² Recent zijn twee andere groepen in de schijnwerpers gekomen die verzoeken om hulp van de dokter bij een waardige dood.

(2) Drion heeft voor een grote groep oude mensen de 'klaar met leven situatie' verwoord: 'Het lijkt mij aan geen twijfel onderhevig dat veel oude mensen er een grote rust in zouden vinden als zij over een middel konden beschikken om op aanvaardbare wijze uit het leven te stappen op het moment dat hun dat passend voorkomt.'³

(3) De derde groep wordt gevormd door psychiatrische

patiënten, onder wie van oudsher een groot aantal zelfdodingen voorkomt.⁴ Recent is twee keer een arts die hulp bij zelfdoding had verleend aan een psychiatrische patiënt door de rechter ontslagen van alle rechtsvervolging. In een belangrijk vonnis stelde het Haags Gerechtshof op 25 mei 1993 vast: 'Van psychiatrische patiënten kan in zijn algemeenheid niet worden gezegd dat zij niet in staat zijn hun wil te vormen en te uiten. Dit geldt ook voor een verzoek om hulp bij zelfdoding. Bij de beoordeling van een dergelijk verzoek door de arts tot wie het verzoek is gericht, is echter grote behoedzaamheid en terughoudendheid geboden.'⁵

Netty valt buiten al deze groepen. Zij heeft geen ernstige lichamelijke ziekte, zij heeft geen psychiatrische ziekte, en zij hoort niet bij de groep van oude mensen. De vraag lijkt dan ter zake: waarom zou ik, als arts, iemand helpen sterven die lichamelijk noch geestelijk ziek is? De rechtvaardiging van mijn bemoeienis met haar als psychiater is wel helder: ik heb tot taak vast te stellen of er een stoornis bestaat met een reëel behandelingsperspectief, en of zij wilsbekwaam is in de reeds eerder omschreven zin. Maar wat is de rechtvaardiging van mijn bemoeienis als arts om hulp bij zelfdoding te verlenen aan iemand die wilsbekwaam blijkt en niet 'ziek'? Nu dat laatste is vastgesteld en zij in haar verzoek volhardt, zou dat ook het einde kunnen zijn van mijn contact met haar. Zij kan hulp bij zelfdoding toch ook vragen aan iemand die niet, zoals een arts, dagelijks bezig is om het leven te behouden.

Dat heeft Netty in feite ook gedaan. Voordat ze bij mij kwam vroeg ze die hulp onder meer aan een sociaal-psychiatrisch verpleegkundige, een andragoge en aan een psycholoog. Ieder van hen had redenen om haar niet te (kunnen) helpen. Het verbod op hulp bij zelfdoding – volgens onze strafwet een misdrijf tegen het leven – heeft bij hun weigering een rol gespeeld. En zeker ook de onmogelijkheid om als niet-arts langs legale weg aan dodelijke middelen te komen. Daarom kwam ze bij mij. Maar, zo werpen sommige artsen tegen,

dat is slechts een praktische reden, geen antwoord op de vraag waarom een arts iemand zou helpen sterven die niet ziek is. Deze artsen lijken beducht voor de extra (emotionele) werklast die de samenleving hun toeschuift wanneer niet-zieke, maar wel door het leven geslagen mensen als Netty bij hen zouden mogen aankloppen met dit verzoek. Zij werpen tegen: mogen wij onze bemoeienis beperken tot mensen die ziek zijn?

In feite beperken artsen zich daar niet toe. Eerlijkheid gebiedt om toe te geven dat wij vaak intensief betrokken zijn bij gezonde mensen, en dat niet alleen in het kader van preventie (inenting) of van bevolkingsonderzoek (op kanker). Vijftientig jaar geleden stond ik vrouwen bij tijdens hun bevalling. Het merendeel van hen was kerngezonder. De vraag wat ik daar als arts te zoeken had is snel beantwoord: er zou iets mis kunnen gaan, en dan kan ik ingrijpen. Daarvoor hoeft je overigens geen arts te zijn, een vroedvrouw kan dat evenzeer. Ook bij zelfdoding kunnen er dingen mis gaan. Om slechts één mogelijkheid te noemen, iemand braakt de middelen die nog in de maag zijn uit nadat hij is ingeslapen. Een psychiatrisch-verpleegkundige of psycholoog zou dat ook kunnen (leren) hanteren. Ter wille van een zorgvuldige uitvoering lijkt het, net als bij een bevalling, niet noodzakelijk dat er een arts bij is, maar de aanwezigheid van een geschoold helper is aan te raden.

Welke weg willen we als samenleving inslaan? Hulp bij zelfdoding onder de hoede van een arts, of is dat in geval van niet-zieke personen te zeer strijdig met zijn traditionele rol? Willen we dit, bijvoorbeeld, toevertrouwen aan een verpleegkundig geschoold psychotherapeut of geestelijk raadsman, die de pillen ontvangt van een (huis)arts? De tussenkomst van de arts wordt dan vergelijkbaar met de rol van een apotheker in de huidige procedure: deze laatste levert de dodelijke middelen zonder inhoudelijk kennis te nemen van de besluitvorming door de arts. Zo is het denkbaar dat hulp bij zelfdoding

aan niet-zieke personen zou kunnen verlopen via besluitvorming door anderen, zonder artsen hiermee te belasten.

De vergelijking met een bevalling brengt aan het licht dat ik als arts met twee maten meet door te stellen dat ik geen boodschap heb aan iemand die niet ziek is en die wil sterven. Een gezonde vrouw helpen baren is – niet zo heel erg lang overigens – deel van mijn zelfbeeld als arts, dus komt de vraag of mijn rol hierbij medisch-ethisch gerechtvaardigd is bij niemand op. Een niet-ziek persoon helpen sterven is echter (nog) geen deel van dat zelfbeeld. Dan zoek ik redenen om deze beker aan een ander door te geven. Het zou wel heel gemakkelijk zijn wanneer ik aan het eind van de reeks op levenshulp gerichte gesprekken tegen Netty zou kunnen zeggen: 'Ik vind geen ziekte. Als je deze laatste hulp blijft wensen, ga dan naar een psycholoog of humanistisch leidsman die zich speciaal met hulp bij zelfdoding bezighoudt.'

Er zijn twee praktische redenen waarom ik dit niet zal doen. De eerste is dat de rechtspraak er van uit gaat dat het geven van dodelijke middelen onder de verantwoording van een arts valt. Dat blokkeert vooralsnog de mogelijkheid om de keuze waar ik voor sta over te geven aan iemand die geen arts is. Niet om een principiële, wel om een dwingende praktische reden.

Ten tweede, nu ik eenmaal een zo intensief contact met Netty ben aangegaan, lijkt het me een ernstige schending van vertrouwen om haar op dit cruciale moment door te verwijzen. Ter vergelijking: het zou even geforceerd zijn om hulp bij zelfdoding van dodelijk zieke personen uit handen te nemen van de (huis)arts die de voorafgaande somatische behandeling heeft gecoördineerd. Er is niemand die dat bepleit. Zo behoort hulp bij zelfdoding bij iemand die geen dodelijke ziekte heeft niet uit handen genomen te worden van degene die de centrale spil vormde bij het bieden van levenshulp. Bij Netty ben ik die persoon geworden. Maar ik zie geen principiële reden waarom dat een arts zou moeten zijn. Behalve een huisarts, zou ook een psycholoog-psychotherapeut of een

geestelijk leidsman die centrale rol kunnen vervullen, en daarbij een psychiater te hulp roepen als consulent. De suggestie dat artsen proberen deze hulp te 'medicaliseren' lijkt in dit geval ver gezocht.⁶ Is er één beroepsgroep aan wie de samenleving dit toevertrouwt? En is die in staat en bereid deze taak te vervullen?

Het is belangrijk dat artsen zich niet afsluiten voor de toenemende *weloverwogen* vraag naar een waardige dood van niet (dodelijk) zieke mensen. Deze toename zal met name gestalte krijgen bij twee groepen. Veel ouderen, en juist de mondige onder hen, zijn vastbesloten te zorgen dat zij 'de pil van Drion' krijgen. Dit is een relatief grote groep. Daarnaast is er het fenomeen aids, dat mensen in de bloei van hun leven confronteert met de vraag: 'Hoever wil ik deze jarenlange aftaking meemaken?' In beide groepen gaat het om personen omringd door één of enkele getrouwen, die tot het uiterste zullen gaan om hem of haar een waardige dood te gunnen. Wanneer artsen het laten afweten in situaties als deze, zal de hulp van naaststaanden steeds belangrijker worden bij het welbewust gekozen moment van sterven. Ik doel nu niet op 'technische' hulp bij de uitvoering, maar op de zo belangrijke hulp in de vorm van morele en psychologische steun: er-bij-blijven wanneer iemand die je dierbaar is ervoor kiest om deze wereld te verlaten met hulp van – desnoods via list en bedrog verkregen – 'inslaapmiddelen'. Op dit punt gebeurt er nu al veel, zonder actieve hulp ter plaatse van de arts maar wel met zijn medeweten, dat nooit gemeld wordt na het overlijden. Het zou goed zijn als artsen, in overleg met degenen die erbij waren, naar waarheid een verklaring van onnatuurlijke dood zouden afgeven in die gevallen waar een of andere vorm van zelfdoding met hulp daarbij plaatsvond. Dat zou een realistischer beeld geven van wat er gaande is. Maar dat vraagt durf en inzet van alle betrokkenen om zich te ontpoeren aan de nog steeds aanwezige criminalisering van hulp bij zelfdoding in klaar-met-leven situaties.

Dit laatste is bij Netty niet aan de orde. Bij haar komt de legitimatie van mijn medisch handelen in deze allerlaatste fase hier op neer: is er iemand die haar het middel verschaft om de waardige dood over zich heen te halen die zij tot iedere prijs zoekt? Zolang de wet dit anderen verbiedt, kan ik – juist als arts, die uit hoofde van zijn beroep mensen vaker naar de dood begeleidt – niet net doen of ik niets meer met haar te maken heb nu de geboden levenshulp mislukt is.

Drie barrières

Vanwaar mijn schroom om iemand als Netty, die bij haar volle verstand, niet-impulsief, en in overleg met dierbaren om dodelijke middelen vraagt, deze ook te geven? Laten we precies wezen, er staat meer op het spel dan alleen haar leven en de eventuele gevolgen van deze daad voor het mijne. Daarachter doemen vragen op over wat mijn keuze – als ik haar die middelen geef – zal losmaken bij al die anderen die hunkeren naar de dood en daarvoor goede redenen kunnen geven. Als dit zou mogen, hoe bewaak je dan als samenleving de oversteek naar wat ooit de onderwereld heette, later de hemel, en naar wat Netty noemt ‘het niks’?

Ik denk dat die grens op ten minste drie niveaus bewaakt wordt. Als eerste is er de overheid die een barrière opwerpt tegen zelfdoding door een leefbaar sociaal-economisch en cultureel klimaat te bevorderen, met name voor kwetsbare groepen zoals ouderen en psychiatrische patiënten. Op de tweede plaats waken juristen en artsen te zamen ervoor dat mensen zich niet onder druk van anderen – onvrijwillig! – doden; en evenmin onder invloed van omstandigheden zoals waandenkbeelden of andere stoornissen, die bij psychiatrische behandeling verdwijnen. En ten derde: de belangrijkste barrière wordt opgeworpen door wie om je geeft, door de mensen die je de moeite waard vinden, voor wie het een ramp is als je verdwijnt.

Zoals alle maatschappelijke barrières zijn ook deze drie

niet waterdicht maar poreus. In de concrete situatie van Netty geldt dat niet voor de eerste, wel voor de laatste: een paar getrouwen hebben met haar een open en betrokken contact, zonder dat dit iets verandert aan haar verlangen om even dood als haar kinderen te zijn. Zij drukt ons met de neus op het feit dat we soms met zijn allen machteloos staan.

Mogelijk bestaat er scepsis bij de lezer op het punt van mijn bewaking van de tweede barrière: heeft deze dokter voldoende tegengas gegeven? Wil deze vrouw werkelijk dood, is daar echt niets tegen te doen? Onlangs registreerde ik bij mezelf dit soort twijfels toen ik een beknopt verslag las over een depressieve patiënt aan wie een psychiater hulp bij zelfdoding had verleend. Het openbaar ministerie had besloten geen vervolging in te stellen. Niettemin speurde ik tussen de regels van zijn toelichting hardnekkig naar alles wat niet gezegd werd, naar wat mogelijk nagelaten was en achteraf werd toegedekt. Zelfs toen ik overtuigd raakte van zijn goede trouw, bleef er twijfel of het misschien toch niet nodig was geweest, indien hij maar zus of juist zo had gedaan. Evenzo zal het misschien anderen bij het lezen van dit boek vergaan.

Hard of mild?

Een enkele opmerking vooraf over deze twee begrippen is noodzakelijk. Men maakt onderscheid in de wijze waarop iemand zichzelf doodt tussen enerzijds hard – gruwelijk, onmenselijk, onwaardig – en anderzijds mild, humaan of waardig. Dit onderscheid is cultuurgebonden: bij de Romeinen in de oudheid gold zelfdoding door het zwaard als een eervolle, waardige dood, en zij staan daarin niet alleen.⁷ In onze huidige cultuur bestaat enige overeenstemming dat er een glijdende schaal is die loopt van zeer gruwelijk (vuur-of steekwapen) via gruwelijk (zich laten verpletteren door trein of auto, van een hoogte springen, zich verdrinken, zich ophangen) naar mild: inslaapmethoden met hetzij een overdosis farmacologische middelen, ofwel door het inademen van koolmonoxyde

dat tot twintig jaar geleden in het stadsgas zat en uit kolenkachels kwam. Waar men precies de grens trekt tussen hard en mild is niet alleen afhankelijk van de cultuur maar ook persoonsgebonden. Met name kan dit heel anders liggen voor degene die zich doodt dan voor de lijkvinder(s) en/of nabestaanden. In wat volgt noem ik alle methoden 'mild' waarbij men zonder pijn en (tamelijk) snel definitief inslaapt, dus ook als dat gebeurt met koolmonoxyde. 'Hard' noem ik de overige genoemde methoden.

Maakt het bij doodgaan iets uit of de weg erheen mild is dan wel gruwelijk? Het antwoord is niet zo eenduidig als voor en tegenstanders in deze discussie graag suggereren. Ik beperk me tot drie aspecten.

(1) Het maakt wel iets uit of de weg naar het einde gruwelijk is, al was het alleen voor wie vindt wat eens een mens was. Maar dit mag nooit chanterend gebruikt worden in de trant van 'als u me niet helpt, gooi ik me voor de trein'. Wie zo de dokter onder druk zet, probeert zijn zin af te dwingen en verspeelt iedere geloofwaardigheid. Netty heeft dat niet gedaan, ze was zich goed bewust van deze valkuil die ieder open gesprek zou kortsluiten. Dezelfde valkuil bedreigde ook mij als ik zou toegeven aan de opwelling om te zeggen: 'Als je echt dood wil, waarom doe je het dan niet? Je kunt toch een touw pakken, naar de trein gaan, van een brug in de rivier springen?' Eigenlijk zeg ik dan: je wens om waardig te sterven neem ik pas serieus als je het eerst zelf doet. We zijn samen tussen deze twee klippen doorgezeild: zij heeft niet bedreigd, ik heb geen dodelijk bewijs van haar doodswens geëist.

(2) Wie het verschil tussen een milde en een gruwelijke dood benadrukt, verbindt daaraan veelal de redenering dat gruwelijke suïcides voorkomen kunnen worden door hulp bij zelfdoding makkelijker mogelijk te maken, zodat mensen niet 'gedwongen' zijn een harde methode te kiezen. Zo simpel is het echter niet. Dat wordt duidelijk uit het feit dat ook toen het stadsgas koolmonoxyde bevatte – en daardoor, zoals ieder-

een destijds wist, de mogelijkheid om pijnloos dood te gaan in elke keuken binnen handbereik lag – mensen die dood wilden zich opgehangen hebben, naar de trein gingen, of zich voor het hoofd schoten.⁸ Vandaag de dag komt datzelfde koolmonoxyde uit de uitlaat van elke auto, zodat wie deze gassen via een slang in de auto terugleidt, en daarvoor een rustige plek uitzoekt, ongemerkt snel zal inslapen en sterven.⁹ De ruime beschikbaarheid van deze methode draagt er echter niet toe bij hardere middelen – die ook hun risico van mislukking of invalidering hebben – uit te bannen. Dit feit ondermijnt de stelling dat gruwelijke zelfdodingen goeddeels uitgebannen kunnen worden door een milde dood makkelijker mogelijk te maken. Die methode is er al, zij het misschien dat niet iedereen ervan op de hoogte is en dat niet iedereen hetzelfde denkt over de ‘mildheid’ ervan.

(3) Dat het altijd moeilijk zal blijven om harde zelfdodingen te voorkomen, is goed te begrijpen vanuit het inzicht dat wat ‘gruwelijk’ is en wat niet, voor degene die de dood kiest heel anders ligt dan voor de nabestaanden: alle verwijt, verdriet en woede komen samen in die ene laatste daad, waarmee de omgeving maar moet zien klaar te komen. Dezelfde omgeving, waardoor de zelfdoder zich gruwelijk gekwetst, genegeerd, of anderszins tekort gedaan heeft gevoeld.

Toch volgt uit (2) en (3) te zamen niet de conclusie dat wie dood wil het ook altijd alleen moet volvoeren. Niet iedere zelfdoder heeft de behoefte tot dit verwijt of deze aanklacht. Voor hem blijft er het onoplosbare probleem dat als je niet de goede ‘connecties’ hebt, veilige en effectieve middelen niet voorhanden zijn.¹⁰ Netty is een goed voorbeeld van iemand die, na de vorige mislukking, nu zekerheid zoekt om niet meer wakker te hoeven worden, en die daarbij haar omgeving zo weinig mogelijk wil belasten. Voor haar, en voor de mensen om haar heen, maakt het veel uit hoe de weg naar het einde zijn zal. Haar bereidheid om in het uiterste geval op een harde, in eigen ogen onwaardige wijze te sterven, is geen drei-

gement maar onderstreept de ernst van haar lijden en haar vastbeslotenheid. Ze laat mij vrij om te zeggen: je zult het toch alleen moeten doen. De samenleving zal mij dan niets verwijten. Dat stelt me niet echt gerust.

Uit onderzoek weten we dat mensen die opnieuw een suïcidepoging doen meermalen een hardere methode kiezen dan de voorgaande keer. De gevolgen voor derden, bijvoorbeeld treinmachinisten, van (herhaalde) confrontatie met gruwelijke zelfdodingen zijn onwenselijk; het meewegen daarvan hoort tot de verantwoordelijkheid van degene die over een verzoek om hulp bij zelfdoding moet beslissen. De vraag rijst daarbij: ... is het vrijwel zeker weten dat iemand een onmenselijke dood zal kiezen voldoende reden voor een arts om medicijnen te verschaffen voor een harde dood?¹¹ Ik meen dat dit nooit een *voldoende* reden mag zijn. Een daadwerkelijke doodswens, die, bij niet beschikbaar zijn van inslaapmiddelen, tot uiting kan komen in het kiezen van een harde weg, onderstreept wel de onaanvaardbaarheid van het lijden voor de persoon zelf. Maar die onaanvaardbaarheid is slechts een van de KNMG-voorwaarden waarover helderheid moet bestaan alvorens een beslissing te nemen – niet de enige. Het lijden moet tevens uitzichtloos zijn, het verzoek duurzaam en weloverwogen; en een ervaren consulent moet over al deze beoordelingen geraadpleegd zijn.

Ik vat samen: wie chanteert met een harde zelfdoding verliest zijn geloofwaardigheid. Het argument 'milde methode binnen handbereik, dan minder harde suïcides' vindt geen steun in het nabije verleden toen aardgas of kolendamp een ieder ter beschikking stonden. Dat is ook begrijpelijk gelet op alle razernij en pijn die vaak in deze laatste daad expressie zoeken en vinden. Maar dat geldt zeker niet voor al diegenen die *weloverwogen* besluiten dat zij dood willen, en bij wie aan de geldende voorwaarden voldaan is. Juist bij hen leeft sterk de wens zichzelf een harde dood te besparen, en anderen de confrontatie met de gevolgen ervan. Dat verlangen is legitiem en

invoelbaar. Met welk recht dwingt de samenleving deze personen meermalen tot een harde dood? Want dat is de realiteit op dit moment voor mensen zoals Netty, die niet dankzij 'connecties', of met list en bedrog, aan effectieve inslaapmiddelen weten te komen.

Dit alles moge duidelijk maken wat in mijn ogen de *beperkte* plaats is die het gevaar van een gewelddadige suïcide behoort in te nemen bij de besluitvorming: slechts als indicator voor de ernst van het lijden speelt het risico op een harde dood mee. Maar het speelt een rol.

Moraliseren, romantiseren, onverschilligheid.

Zelfdoding werd vroeger bestraft met opsluiting, dreigen met hel en verdoemenis, of anderszins. Vandaag de dag kunnen we het accepteren als een beslissing die behoort tot de persoonlijke levenssfeer. Achter die acceptatie ligt onverschilligheid op de loer. Een onverschilligheid die, als het bijvoorbeeld gaat om slachtoffers van het autoverkeer, ons reeds stevig in zijn greep heeft. Acceptatie is klaarblijkelijk een tweesnijdend zwaard: respecteren van ieders eigen keuze voor de dood ligt niet ver van 'hij moet het zelf maar weten'. Dat is geen reden terug te keren naar de traditionele veroordeling van suïcide, wel voor waakzaamheid.

Is het wel mogelijk om in gesprek met iemand die zich wil doden het (ver)oordelen achter ons te laten? Een axioma van psychotherapie is dat dit kan, of het nu om moordfantasieën over een partner gaat, om verandering van de seksuele identiteit, of om concrete plannen zich te doden. De basisattitude blijft 'open staan, kritisch meedenken en meevoelen, emotioneel afstand houden en rustig blijven'.¹² Aangenomen dat de gesprekspartner suïcide niet veroordeelt als 'slecht', wat kan hij er dan eigenlijk op tegen hebben als iemand dat voor zichzelf wenst? Kuitert zegt het zo: 'Suïcide is niet een misdaad van de betrokkene jegens zichzelf, maar een ramp die hij over zich heenhaalt... Hij berooft zich vrijwillig van de mogelijk-

heden tot verdere ervaring en ontplooiing.¹³ Ook naaststaanden, als die er zijn, worden erin meegesleurd. Het is een ramp in de niet-morele zin van dat woord, zoals ontijdige dood door ziekte voor alle betrokkenen een 'ramp' genoemd wordt. Of iemand een goede reden heeft om hiervoor te kiezen, zal pas in gesprek met anderen kunnen blijken. De gesprekken met Netty geven een concrete illustratie van het in kaart brengen van mogelijke 'goede redenen'. In haar geval komen die neer op het verlangen zich te verenigen met haar geliefde doden.¹⁴

Indien het mogelijk is zelfdoding te accepteren als een beslissing in de privé-sfeer van het individu en daar geen veroordeling aan te verbinden in de zin van 'iemand die dat doet is slecht', luidt de kernvraag waarmee Netty mij confronteert: Als zelfdoding mag waarom mag hulp bij zelfdoding dan niet? Is het misschien omdat wij het verbod op hulp bij zelfdoding eigenlijk hard nodig hebben ter bescherming van onszelf, van ons vanzelfsprekend vertrouwen niet van binnenuit bedreigd te worden in het samenleven met wie ons dierbaar zijn? Bedreigingen daarvan localiseren wij bij voorkeur als van buiten op ons afkomend, in de vorm van ziekte, oorlogen of natuurrampen. Er schuilt iets angstaanjagends in een gezond persoon die bij zijn volle verstand, onstuitbaar, recht op dat ene doel afgaat: zichzelf verdoen. Het maakt de breekbaarheid van zekerheden even zichtbaar.

De tegenwerping ligt voor de hand: 'Kan iemand dat echt willen? De volgende week of maand ziet het leven er toch weer heel anders uit.' Netty zelf zou zeggen: 'Ik wil het al vijf jaar, het is geen opwelling.' Maar zo gauw geven we ons verzet niet op: 'Ze wil immers geen rouwtherapie? Daar zijn toch veel mensen mee geholpen, dan verspeelt ze haar recht om pillen te krijgen!' Ik geef deze denkfiguur hier beknopt en mogelijk gechargeerd weer, omdat hij zo duidelijk laat zien hoe we direct tot bestraffens toe aan het moraliseren slaan. Iemand mag gewoon niet vastbesloten en weloverwogen dood willen.

Als zij dat dan toch wil, dan moet zij het principieel alléén doen, en moeten artsen zich afzijdig houden.

Wat grijpt ons hierin zo aan dat we exact gaan redeneren als nog geen dertig jaar geleden bij een ongewenst zwangere vrouw die om abortus vroeg? Ook in dat geval was er meestal geen sprake van een (psychiatrische) ziekte.¹⁵ Destijds was de redenering: 'Ze kan de zwangerschap toch uitdragen en het kind afstaan. Als ze zo egoïstisch is dat ze zelfs dat niet wil, dan moet ze het maar alléén doen en er de gynaecoloog, die zich inzet om de ongebornen vrucht voor het leven te behouden, niet mee belasten.' Altijd weer waren er vrouwen die afstaan een onmogelijke weg vonden, die ze absoluut niet wilden gaan. Die liever de eenzame weg van de illegale abortus kozen met alle risico's van dien op blijvende onvruchtbaarheid, of zelfs voor het eigen leven. Het heeft lang geduurd voor het maatschappelijk klimaat begrip kreeg voor die innerlijke gesteldheid, die de vrouw tot deze keuze bracht.¹⁶ Even moeilijk heeft 'het maatschappelijk klimaat' het nu om toe te staan dat een niet-ziek persoon die weloverwogen vraagt om hulp bij de eigen dood, deze ook mag krijgen. Zelfs wanneer hij, zoals Netty, in dat verzoek gesteund wordt door dierbaren die hem liever zouden zien leven, verandert dat voor velen niets aan de reactie: 'Nooit hulp daarbij!'

Waarom is dat? Sommigen vrezen dat hulp bij zelfdoding bij psychiatrische patiënten zal leiden tot vergissingen doordat 'crisis-zelfdoders' zullen proberen zich te presenteren als 'balans-zelfdoders', en hun hulpverlener net zolang onder druk zullen zetten tot zij die dodelijke hulp krijgen. Deze critici wijzen op het gevaar 'dat er, onder soepele voorwaarden, te veel geslaagde zelfmoorden plaatsvinden'.¹⁷ Deze op zichzelf aannemelijke redenering ziet over het hoofd dat onder het beleid tot nu toe – nooit hulp bij zelfdoding – sinds jaar en dag juist *door dat beleid* dodelijke ongelukken plaatsvinden. Mensen die serieus suïcide overwegen en die weten nooit dodelijke hulp te zullen krijgen, gaan een diepgaand gesprek

hierover met een hulpverlener uit de weg en doen een poging die soms direct slaagt; een poging die voorkomen had kunnen worden wanneer ze wel een echt gesprek hierover waren aangegaan. Onderzoek ontbreekt welke groep dodelijke 'vergissingen' groter is. Waar het op neer komt is dat bij ieder van deze twee maatschappelijke opties – wel of geen absoluut verbod op hulp bij zelfdoding – er doden vallen door suïcide; doden die voorkomen kunnen worden door juist de tegengestelde optie te kiezen. Andere afwegingen zullen de doorslag moeten geven bij de vraag of deze hulp mag.¹⁸

Er is ongetwijfeld ook een begrijpelijke gevoelsmatige reden voor de afwijzende reactie op hulp bij een vastbesloten en weloverwogen doodsverlangen. Ik denk dat die reden verscholen ligt achter de beangstigende momenten waarop mensen zelf de aantrekking ondergaan van het niet-meer-zijn. Het is als bij het pootje baden te ver de zee ingaan en plots de trek voelen van een onderstroom. Heel even is er dan soms de verleiding om daar aan toe te geven, waartegen je je direct schrap zet – zo ben ik niet!

De zelfdoder onthult de broosheid van ons als vanzelfsprekend doorgaan met bezig zijn. Hij of zij gaat er niet mee door. Hij of zij wil er niet meer bij horen. Als je dat makkelijk maakt met doodspillen, is dan niet mijn kind, mijn ouder, of beminde de volgende die, op een dag, in dat gat stapt? Ben ik het, misschien, zelf?

Daar komt nog iets bij. Is zelfdoding, langs moeilijk te doorgronden wegen, in sommige gevallen een aanstekelijk fenomeen? Ik doel niet alleen op de golf suïcides die volgde op het verschijnen van, bijvoorbeeld, Goethe's *Die Leiden des jungen Werthers*. Daarnaast is er het feit dat zelfdoding, soms met jarenlange tussenpozen, ondergronds wordt doorgegeven. Van vader op dochter – zoals Alvarez bij Sylvia Plath beschrijft.¹⁹ Van zoon op moeder – kijk naar Netty. Van man op vrouw – men leze Jeroen Brouwers over Dirk en Anneke Witte.²⁰ Of van dochter op moeder, en van de moeder op haar

vriendin – zoals Byatt met enkele lijnen haarscherp tekent in het kort verhaal *The Chinese Lobster*.²¹ Byatt laat hoop dat de vriendin het voorbeeld niet zal volgen. Iemand kan zich ook los vechten uit de ban van een geliefde dode, zoals Anne Polet, die vertelt hoe zij de suïcide van haar jongere broer overleefde maar bijna zijn voorbeeld gevolgd had om zich zo bij hem te voegen.²² Stuk voor stuk immuniseren deze auteurs tegen het romantiseren van zelfdoding als strict individuele daad. Het is geen cliché dat wij door duizend draden met elkaar verbonden zijn – zoals wel gedacht wordt door de persoon die zich doodt.

Wie ervaart uit hetzelfde hout gesneden te zijn als degene die de dood boven het leven zegt te verkiezen, komt als vanzelf met hem of haar in gesprek over het verlangen eigenlijk anders te willen leven, maar niet meer te weten hoe. Misschien is het ook mogelijk tot het laatst toe in gesprek te blijven met de kleinere groep voor wie dat niet meer telt, die voorgoed weg willen.

Ik kom hier op uit: het blijkt moeilijk om zelfdoding – en hulp daarbij – te accepteren als keuzemogelijkheid, zonder ons tegelijk vast te klampen aan een van de drie genoemde reacties: moraliseren, romantiseren of onverschilligheid. De eerste reactie zegt in meer of minder verholde bewoordingen: het is gewoon verkeerd, een ‘perversie’ van je bestemming. De tweede: je bent heel bijzonder als je dat doet. En de derde: waar maakt men zich zo druk over, dat moet iedereen toch zelf bepalen. Moraliseren roept bestraffen op: hij of zij moet het *altijd* alléén doen, en het risico op mislukking met verminking maar nemen. Romantiseren verleidt tot het beeld van een krachtige persoonlijkheid die in isolement doet waar anderen slechts over denken of spreken. Onverschilligheid leidt tot weggijken, niet willen weten wat aan die daad vooraf kan gaan, ook als iemand er zelf voor kiest. Alle drie lijken het pogingen om de onrust te bezweren die (hulp bij) zelfdoding oproept – en hopelijk zal blijven oproepen.

Dit alles overziende verwonder ik me. Door de confrontatie met Netty bevind ik me plots midden in een culturele stroomversnelling rond ieders eigen keuze hoe en wanneer dood te gaan. Welke maatschappelijke verschuivingen krijgen hier en nu met vallen en opstaan vorm? Zijn mijn overwegingen meer dan het ronddraaien van een blad op een stroomval, zoekend naar oriëntatie?

Ik moet bekennen dat het me niet lukt om bij Netty zicht op verder leven te wekken. Het contactdraadje dat we hebben bestaat bij de gratie van haar ervaren dat ik zowel de doodswens als haar intens verlangen naar een waardig einde serieus neem. Maar dat draadje zal breken wanneer ik mijn keuze langer probeer te rekken. Sinds ik haar heb leren kennen laat één vraag zich niet meer het zwijgen opleggen: brengt het *werkelijk* serieus nemen van de doodswens niet met zich mee dat onder bijzondere omstandigheden hulp bij de uitvoering gegeven mag worden?

Bij ingrijpende beslissingen blijft kiezen, hoe behoedzaam ook voorbereid, springen in het duister. Mijn keuze is dat ik haar de middelen zal geven waarmee zij zich kan doden – als ze bij haar besluit blijft.

AFSCHEID

GESPREK 7 september

Bij dit gesprek is Kim aanwezig, haar vriendin.

Netty kijkt me afwachtend, maar tot het uiterste gespannen aan. Ik zeg dat ik na ons vorige gesprek uitvoerig overlegd heb met enkele consulenten: Ik ben tot de conclusie gekomen dat ik voor jou geen andere uitweg meer zie. Haar ogen schieten vol tranen: Wil je me helpen?

— Ja.

Ze vliegt overeind en pakt mij vast, huilend en schokkend over het hele lichaam. Dan omhelst ze Kim. Het duurt een tijd voor ze gekalmeerd is. Ze vertelt hoe gespannen ze vandaag hierheen kwam, en dat ze de laatste nachten ondanks slaappillen vrijwel niet meer sliep. Kim waakte bij haar tot half twee 's nachts. Nu is een last van haar afgevallen.

Vervolgens bespreken we hoe het nu concreet verder gaat: Ik zal jouw het middel geven en erbij blijven terwijl jij dat zelf inneemt. Daarna zal ik wachten tot je overleden bent. Dat had ze niet verwacht, het stelt haar gerust. Aan de hand van haar vragen komt aan de orde:

Wanneer? Ik beloof in ieder geval nog deze maand, dus vóór 1 oktober: Een precieze datum weet ik pas als het afronden van mijn verslag gereed is, en de laatste schriftelijke reacties van de collega's die ik om advies heb gevraagd binnen zijn.

Waar? Bij haar thuis bestaat een kleine kans dat er iemand (Jaap) onverwacht langs komt, wat onrust geeft. Als alternatief oppert ze een zomerhuisje te huren. We spreken af dat ze hier nog eens rustig over denkt. Ze heeft een voorkeur voor thuis. Ik zeg dat zij de regie heeft: Jij mag zeggen hoe het zal gebeuren.

Welke middelen? Ik leg uit dat ik geen Vesparaxtabletten zal geven omdat het daarmee nog meer dan 24 uur kan duren

voor het lichaam de strijd opgeeft. In plaats daarvan zal ik een samengestelde drank geven die sneller werkt, met vooraf een middel dat voorkomt dat ze zal gaan braken.

In aanwezigheid van wie? Ze zal hierover met haar zuster praten. Kim zou ze erbij willen vragen. Ook dit kan thuis verder overdacht worden.

Bij het bespreken van dit alles maakt ze een volstrekt rustige indruk. Ik zeg haar dat ik enerzijds begrijp hoe definitief het voor haar voelt, maar dat ik anderzijds niet kan laten te hopen dat het toch niet hoeft door te gaan; dat ik blijf hopen dat ze erop terug komt.

Ten slotte vraag ik haar om thuis mijn schriftelijk verslag van onze gesprekken door te lezen, en van commentaar te voorzien waar zij het gevoel heeft dat ik iets niet goed begrepen heb. Dit zullen we over twee weken doorpraten: Als je reacties hebt, schrijf ze dan voor me op.

BRIEF

september*

Het verslag van onze gesprekken heb ik gelezen en herlezen, diverse malen. Het is lang niet alles wat we besproken hebben maar het klopt allemaal wat er staat. Ik denk dat het zo objectief mogelijk is.

Sommige dingen doen pijn als ze zo zwart op wit staan, bijvoorbeeld dat Peter en ik elkaar beter verstonden. Dat is letterlijk waar, we konden goed en veel praten en begrepen elkaar vooral ook met woorden. Robbie was zo'n totaal andere jongen. Gebruikte zelf niet veel woorden en kon met woorden niet zo veel. Toch heb ik de band met hem, hoewel anders, doch zeker zo sterk gevoeld. Hij zei me: 'Mam wat hebben wij samen al veel beleefd en doorgemaakt.' Toen hij kuurde en in het ziekenhuis lag zei hij me: 'Jij moet deze ziekte nooit krijgen mam. Ik zou nooit voor jou kunnen doen wat jij voor mij doet en zonder dat alles is dit niet te doen.'

Peter zo extravert – Robbie, vooral vroeger, introvert. Praten met Peter – stilletjes bij en met Robbie zijn. Met Robbie moest ik, vond ik, voorzichtig omgaan, met Peter direkter, duidelijker.

Alles was zo intensief zo waardevol zo warm met beide jongens. En dan mijn ouders. Ze hebben hun best gedaan mijn zus en mij een goede opvoeding te geven op de manier die bij hen en in hun tijd paste. Ik houd van hen en ik kan begrijpen dat alles zo ging. Voor hen was het zo goed en geslaagd. We werden netjes groot en deden het behoorlijk. Fijn voor ze, we hielden echt van elkaar. Het van en uit elkaar groeien, het achterom kijken, vooral in mijn geval, lijkt me wat bezoedelend. Zo heb ik het vooral niet bedoeld.

* Deze brief gaf zij mij op 20 september en is dus tussen 7 en 20 september geschreven.

Mijn huwelijk wordt beschreven. Niet veel goeds uiteindelijk. Samen niet in staat tot iets beters. Onbereikbaar voor elkaar. Ik wil er niet veel meer over zeggen. Dat boek is dicht met te weinig mooie bladzijden hoewel er wat zijn geweest. Jaap en ik, twee volwassen mensen, zelf verantwoordelijk voor alles.

Zo is mijn leven geweest. Wat kunnen mensen elkaar aandoen, geweld en ongewild, bewust en onbewust. Wat kan het leven brengen, geluk en ongeluk, vreugde en verdriet.

In mijn leven is van alles geweest.

Uiteindelijk te veel om te dragen om verder te willen/kunnen leven.

Wil ik niet verder leven omdat ik niet kan of [~~wil~~] kan ik niet verder leven omdat ik niet wil. Het is me onmogelijk hoe dan ook. Die zekerheid heb ik al zo lang. Niemand of niets kon al deze ellende dit verdriet voorkomen. Niemand of niets kan het lichter maken.

Het verlangen te sterven. Hoe maak je dat duidelijk hoe doe je dat. Ik nam 's nachts 3/4 mei de pillen die ik had opgespaard. Het lukte niet. Mijn vader was bij de spoorwegen en heeft vaak suïcide 'voor de trein' meegemaakt. Peters suïcide op zijn manier – het geweer. Mijn vader vond het vreselijk zoiets mee te maken. Ik heb Peters suïcide zo stil zo alleen meegemaakt. Verschrikkelijk.

Van de negen pogingen mislukken er acht zijn de gegevens. Als je het echt wilt lukt het beslist zegt men. Niet praten maar doen. Ik heb het op mijn manier gedaan.

Wel gepraat, hulp gezocht en gevonden.

Of die hulp terecht of onterecht, zorgvuldig of onzorgvuldig, wel of niet te veroordelen is gaan eventueel autoriteiten bepalen.

Ik zal er dan niet meer zijn.

Toch zal ook ik be- of veroordeeld worden in dat geval.

Mijn leven mijn gevoelens mijn zoeken, wellicht 'lafheid' om het niet alleen te doen – te hebben gedaan. Het recht op zelfbeschikking. Zelf te mogen vinden dat je leven geen zin meer

heeft. Wellicht komt dat allemaal aan de orde. 'Men' gaat er iets over zeggen iets van vinden. Mijn leven was mijn leven. Wat is recht. Ik denk dat het leven in ieder geval niets rechtvaardigs heeft. Waarom anders zoveel ongelijkheid zo'n oneerlijke verdeling. Ieder mens is uniek. Ik zocht hulp, iemand biedt hulp. Anderen zoeken hulp en vinden het niet. In deze tijd in deze maatschappij met deze media zien we de t.v. spots:

'Vind je dat werk anders kan, zeg het.'

'Een slimme meid is op haar toekomst voorbereid.'

'Laat uw mening horen.'

En meer van dat alles.

Regels en wetten waarden en normen moraal en moraliseren.

Wie bedenkt ze wie hanteert ze.

Ik ben voor mezelf opgekomen ik heb zelf beschikt ik ben zelf verantwoordelijk vind ik. Even goed was deze tijd een zware, iemand die alles moet weten, die ik belast. Volhouden – angst om niet te kunnen – gek te worden – toch zelf weer iets proberen.

Mijn moeder mijn zus mijn zwager en hun kinderen. Mijn vrienden. Zij zullen verder leven, zij weten dat ik het niet meer kon. De waardigheid en de zuiverheid van alles is voor hen en mij goed en eerlijk.

Er zijn vele instanties/personen waarbij je terecht kunt voor hulp. Voor de hulp die ik zocht niet. Je hulpvraag – mijn vraag om hulp, moet ergens passen. Hulp bij zelfdoding – euthanasie. Zo enorm omstreken zo heftig in discussie. Zo vreselijk moeilijk om er in mee te gaan, regels voor te vinden. Toch was het er altijd en zal het altijd blijven komen. Deze kreet om hulp omdat het leven soms niet te doen is en omdat ieder mens uniek is. Opdat 'help' ook gehoord wordt zoals het bedoeld is, niet omgebogen tot die hulp die bij de hulpgever past, waarvoor hij/zij is ingehuurd of opgeleid, waarvoor regels etc. zijn.

Wie bepaalt dat het lijden in het leven te veel is of genoeg om

te mogen sterven. Welk lijden weegt zwaar genoeg. Wanneer is alles of genoeg geprobeerd. Waar stopt het zelfbeschikingsrecht. Welke macht wordt wanneer en door wie gebruikt. Zoveel vragen allemaal zo moeilijk.

Ik ben me er zo bewust van. Ik ben zo 'gelukkig' met mijn hulp. Ik kreeg nou eenmaal alles in mijn leven wat er was en waar ik niet mee leven kon. Is dat egoïstisch van mij – niet verder willen/kunnen. Niet meer willen/kunnen verdragen, vechten. Andere hulp afwijzen, medeleven onvoldoende vinden? Mijn eenzaamheid mijn verlangen naar de dood mijn verdriet. Wie kan daarin vervangen, mee delen, opdat het dragelijk wordt. Ik zocht dat niet ik wilde dat niet ik kon dat niet.

Met heel veel woorden en op mijn manier probeer ik te zeggen, mee te helpen bereiken dat de hulp die ik vond ook 'goed' (gevonden) mag zijn (worden). Er zijn velen voor wie het leven te zwaar is, zoveel wanhoopspogingen, zoveel onmacht bij hun naasten met ook weer zoveel verdriet. Verder heb ik geen woorden meer. Wat ik probeer te zeggen zal door de lezer (moeten) worden begrepen. Ook hij/zij is uniek. Ik hoop zo dat ik word begrepen.

Netty

Netty geeft me een beeldje van een man en vrouw in klei, en in olieverf een heidellandschap, die ze beide jaren geleden maakte. Ook geeft ze een klein gietijzeren boogvenster met de voorstelling van een vrouw en schaap: 'Een hoedster zie ik daarin', zegt ze, 'het is voor jou.' Ik vraag of ze thuis voor me wil opschrijven wat deze voorwerpen voor haar betekenen.

Ik ben er zo klaar voor als maar zijn kan, voel me rustig. Wel trek ik me steeds meer in huis terug, ik hoef geen mens meer te zien. De ellende van het gemis blijft, dat is precies zo, maar ik heb nu telkens houvast aan de gedachte: straks is het over. Dat is wat er steeds door me heen gaat. Een week geleden kwam mijn moeder met mijn zuster op bezoek. Moeder weet ervan, alleen niet wanneer of hoe. Maar ze praat over de gewone dagelijkse dingen. Ze vertelde bijvoorbeeld over een reisje dat ze gemaakt heeft. Zij is van een generatie die het nooit over gevoelens heeft. Er niet over praten is misschien haar manier van acceptatie. Zo heb ik het voor mezelf maar ingevuld, dat ze er niet op reageert. Ook aan mijn zus vraagt ze niets meer. Maar bij het afscheid legde moeder er meer in dan normaal, iets langer een hand op mijn arm of zo, dat merkte ik wel.

— Heb je afscheid van vrienden genomen?

Ja. Van Jaap heb ik niets meer gehoord, wat ik heel prettig en rustig vind. Het lijkt of hij me nu eindelijk met rust laat, of hij begrepen heeft dat ik echt niets meer met hem wil.

We gaan uitvoerig in op de ochtend dat ik bij haar kom om haar de middelen te geven. Ze wil dat het bij haar thuis zal gebeuren en heeft haar vriendin gevraagd om erbij te zijn. Deze is daartoe bereid. Zij brengt nu de dagen door met

opruimen van papieren en andere spullen, waarbij het verle-
den aan haar voorbij trekt: 'Ik voel me goed op een bijzonde-
re manier. Niet blij. Er zijn hier geen woorden voor.'

Uit wat ze verder vertelt blijkt hoe ze zich de situatie die
laatste dag reeds in details heeft voorgesteld. Zo begint ze over
de kleren die ze zal aantrekken. En dat ze zal zorgen dat er
eten in huis is voor het geval we lang moeten wachten op haar
overlijden.

TWEE BRIEVEN

september*

Boudewijn,

Altijd als ik wakker word komt dat afschuwelijke er weer aan. Nu kan ik steeds denken aan je belofte 'ik help je'. Nu hoef ik nog maar even. Nog even volhouden. Dan denk ik aan jou. Hoe afschuwelijk dat anderen misschien straks gaan be- of veroordelen wat je voor mij hebt gedaan. Ik wilde niet met je door het dal om te proberen er doorheen te komen, maar we zijn wel samen door mijn leven gekomen, alles wat erbij was. Mijn verdriet mijn wrok teleurstelling en alles wat je zag. Ik heb wel eens gezegd dat ik mezelf een 'deel-mens' voelde. Ik moet met iemand kunnen delen. Met een partner is dat nooit gelukt.

Ooit boetseerde ik dit dingetje, naïef en primitief, niet tot beter in staat. Een mannetje en een vrouwtje uit dezelfde materie. Ooit stelde ik me een relatie zo voor. Samen uitgroeien vanuit een begin, elkaar steunen als dat nodig is. Partnership. Het vrouwtje kijkt het mannetje aan. Het mannetje kijkt haar wel aan maar toch ook wat verder – over haar heen. Jij steunde me en kon ook meer zien dan ik, dan ik wilde. Voor mij zie ik in dit beeldje wat er in de korte intensieve periode dat we elkaar kennen is geweest. Dat wat ik niet allemaal in woorden kan zeggen. Je wilt niet horen dat ik dank je wel zeg. Ik kan je niet geldelijk betalen voor alles, alleen maar proberen mijn gevoel aan je over te brengen. Woorden zijn er te arm voor. Ik hoop dat dit simpele dingetje in jou hetzelfde bereikt als je ernaar wilt kijken.

Lang geleden maakte ik ook dit schilderijtje, een soort impressie van Drente. Vroeger ging ik graag met de jongens naar de heide, toen ze nog klein waren. In de herfst was het niet meer uitbundig, wat kaal en afgestorven. In Drente ben ik met hen

* Deze brief gaf zij aan mij op 20 september.

gelukkig geweest, ik ben er afgestorven en zal er sterven, en bij mijn jongens in de Drentse aarde rusten. Het plekje bestaat niet, ik heb het gefantaseerd en geschilderd. Het past in mijn gevoelens van nu. Daarom wil ik het je geven, ik denk dat je ook dat zonder woorden begrijpt.

Dan geef ik je nog dit gietijzeren ornament of hoe zoiets maar heet. Die ranke vrouw die haar lam hoedt. Ook hierin zit voor mij iets gezamenlijks. Het ding hoort, vind ik, in een huis als het jouwe, en hoewel het heel erg lang geleden is dat ook ik rank en slank was, zie ik iets van mezelf in haar schoot en haar hoeden. Bij jouzelf past het ook omdat ik jou als mens ook zo ervaar. Zorgvuldig behoedzaam en al die woorden die we kennen voor gevoel maar die onvoldoende zijn.

Ik heb het je vreselijk moeilijk gemaakt. Ik mocht niet op jouw stoel gaan zitten zei je. Jij wilde in mij investeren (ik weet geen beter woord). Je bent psychiater en vanuit je werk, maar ik denk vooral als mens, doe je dit. Dat moet heel zwaar zijn voor een mens als jij. In jouw tuin zullen volgend jaar de bloemen weer bloeien in al hun uitbundigheid. Ik zie ons zitten in de 'heksenkring' bij de vijver, toen we elkaar nog niet zo goed kenden. Ik heb er ook op een morgen eens alleen gezeten, daar bij de vijver en de wilg. Jij vindt het een saaie boom, maar toen ik er zat in dat stuk van jouw tuin, en mijn leven weer aan me voorbijtrok, ik je ganzen hoorde, toen meende ik iets te begrijpen, te voelen, wat voor jou misschien ook geldt. De heksenkring, de mallemolen van het leven, mijn leven. Die wilg – mijn verdriet. Het water – de ganzen – de lucht – de stilte. Het wederkeren van alles.

Voor mij is alles nu voorbij. Het maakt me gelukkig op een bijzondere manier, want het is droevig triest maar ook vredig, en op een of andere manier rechtvaardig-zuiver.

Ik ben nu leeg, het is op. Met de kinderen keken we vroeger naar Pipó de clown die zei: 'Dag vogels dag vissen dag bloemen dag mensen.'

een heel goed leven

Netty

Boudewijn

Het is donderdagmiddag.* Ik heb alles gedaan wat ik wilde doen. Ik voel me zo goed zo vredig. De jongens voel ik zo dicht bij me. Ik zie er naar uit, alles is klaar. Er staan al een paar dagen bloemen op de kast in de kamer. De goede kleuren, de goede bloemen. Rozen zijn mijn liefste bloemen. Ze zaten in mijn trouwboeket toen het leven nog voor me lag en ik alles zonnig tegemoet trad. Later, toen alles voorbij ging lagen er rozen op de graven van mijn jongens. Ik denk dat mijn familie ze ook op mijn graf zal leggen.

Kim bracht gisteren rozen voor alle jaren van vriendschap. Die rozen staan boven op de kamer van Robbie.

Je vroeg me wat heide voor me betekent. Vroeger, ik was nog heel jong, hadden een oom en een tante van me een huisje gehuurd in Westlaren/Midlaren, dat ligt in het gebied van het Drentsche Aa stroomdal bij Zuidlaren en Tynaarlo. Daar is heide, daar ontdekte ik toen 'natuur'. Ik rook het – zag het – hoorde het. Ik kon er nog niet zoveel mee, het was een eerste stukje bewustwording. Een kind vindt immers alles zo vanzelfsprekend. Het maakte indruk en ik weet het plekje nog altijd, hoewel ik niet weet of het er nog is, er is zoveel opgeofferd.

Een natuurfreak ben ik nooit geweest.

Elk jaar moest ik de zee zien. Veel heb ik hier in de bossen gewandeld. Maar de heide had iets heel anders: altijd meer zo'n specifieke geur geluid wind, meer ongerept. De heide tussen Dwingeloo en Ruinen vond ik het mooist: weids oneffen, bijna eindeloos vennen, kleurrijk. Het verleden – het begin, zo vredig.

Ik kon me in de weidse omgeving zo nietig voelen op een 'vrije' manier. Tegelijk zo vrij om daar te zijn, te leven, te genieten. Heide bedekte de aarde met kleur met leven, liet de glooiingen zien en zo hier en daar een boom, meestal een

* 26 september 1991.

berk. Een bepaald soort stroachtig gras stak er 's winters bovenuit. De jongens schaatsten wel op een ven vlakbij de schaapskooi.

De heide bracht me in een bepaalde stemming die goed voelde. De zee zag ik het liefst met hoge golven en vooral niet als het strand vol mensen lag. Aan zee had ik altijd zoiets van 'wat is er aan de overkant'. De bossen roken goed, maar sloten je zo in. Voor mij waren de open plekken het mooist.

Ik mijmer maar wat, ik praat wat met je, ik voel me zo goed nu ik de uren af kan tellen. Zo goed dat ik aan heide bos en zee even kan denken. Dat kan alleen maar omdat mijn innigste wens in vervulling zal gaan. Ik ben er zo klaar voor, het is zo goed. Ik ['schijn' doorgestreept] blijk je dat steeds te willen zeggen.

Ik voel zo dat je het zwaar vindt. Jij hebt het nu moeilijker, zwaarder dan ik. Ik voel me verlost terwijl ik jou belast.

Ik schrijf maar niet meer want ik weet geen woorden voor dat gevoel.

Netty

VERSLAG 28 september

II.35 Binnenkomen van arts L. en Chabot.

II.41 Binnenkomen van Kim.

Met zijn vieren rond de tafel in de achterkamer vraag ik of ze bij haar verzoek blijft. Ik zeg dat ik alleen maar blij zal zijn als ze op haar besluit terugkomt, en dat ze zich door onze aanwezigheid op geen enkele manier gedrongen moet voelen 'om het nu maar door te zetten'.

Zij: 'Ik wil er niet op terugkomen. Ik wil dat het doorgaat.'

Ik: 'Laten we dan naar boven gaan.' (naar de slaapkamer van Robbie)

II.46 Ik overhandig haar op de slaapkamer een doosje met capsules en een flesje met de woorden: 'Jij mag er mee doen wat je wilt.' Zij doet wat vla in een kopje, opent de capsules en strooit de inhoud op de vla, roert om.

Ze doet de drank uit het flesje in een glas.

Ze vraagt om de bandrecorder aan te zetten na het innemen ervan (een fluitsonate van Bach, gespeeld op de begrafenis van Peter en op de begrafenis van Robbie).

II.52 Ze eet de vla met medicijn uit het kopje op: 'Het smaakt niet vies.'

En bij de drank: 'Het valt mee.' (achter elkaar, zonder aarzelen opgedronken)

Ze gaat liggen. Ze kust het portret van haar zoons dat naast het bed staat.

De muziek wordt aangezet.

Zeven minuten later slaapt ze in.

Een half uur later is ze overleden.

Vandaag 28 september ben ik naar mijn jongens gegaan.

Leven zonder Peter en Robbie is voor mij onmogelijk.

Ik hoop dat zij, die ik pijn doe met mijn dood, zich kunnen troosten met de gedachte dat ik nu weer gelukkig ben.

Mijn familie en vrienden weten dat ik van ze houd.

Ze hebben gedaan wat ze konden om me te helpen het verdriet te dragen.

Ik kan niet anders.

Netty

Tekstverantwoording

Met toestemming van de erfgenamen zijn in dit boek vijf brieven onder het pseudoniem Netty Boomsma opgenomen. Alle namen zijn gewijzigd en de plaatsaanduidingen weggelaten. Interpunctie is spaarzaam toegevoegd.

De persoonlijke aantekeningen die Netty van 3-8 augustus schreef heeft zij destijds aan mij overhandigd, ongeveer zestig procent daaruit is hier opgenomen. Weggelaten zijn passages over nabestaanden en die fragmenten waar zij in herhaling valt.

De gespreksverslagen zijn in augustus/september 1991 tot stand gekomen op basis van aantekeningen die tijdens de gesprekken zijn gemaakt. De hier uitgewerkte tekst is voor ongeveer negentig procent identiek met die van het 'Onderzoeksverslag' dat op de dag van haar overlijden door mij aan Justitie werd overhandigd. De afscherming van nabestaanden was het motief om bepaalde stukken weg te laten. Ter verduidelijking zijn hier en daar zinnen toegevoegd, en tevens stilistische wijzigingen aangebracht.

Het hoofdstuk 'Overwegingen' bevat een samenvatting van de belangrijkste afwegingen in bovengenoemd 'Onderzoeksverslag'. De 'Verantwoording' is achteraf tot stand gekomen.

De regels na het 'Verslag 28 september' zijn kort voor haar overlijden door Netty Boomsma zelf opgesteld.

Op de omslag is een schilderij afgebeeld dat zij maakte toen haar beide kinderen nog leefden. Ik dank Netty's vriendin die hiervoor toestemming gaf.

Het notenapparaat is tot een minimum beperkt, maar stelt de lezer wel in staat zich nader te oriënteren binnen de maatschappelijke discussie die sinds twintig jaar gaande is.

Ongenoemd blijven zij die mij licht en lucht gegeven hebben rondom zelf beschikken. Bij hen sta ik in het krijt.

B.E.C.

Noten

OVERWEGINGEN

¹ *DSM-III-R* Swets & Zeitlinger, 1987, p. 143. Deze diagnose 'depressie in engere zin' berust mede op de volgende psychiatrische observaties: haar gevoelsmodulatie is adequaat; er bestaat geen anhedonie in vitale zin, geen typisch vitale slaapproornis, en geen dagschommeling. De volgende codes uit dit classificatiesysteem zijn bij haar van toepassing: op as I code 296.23 en V 15.81; en op as II code V 71.09.

² Dit is niet mijn woordkeus, ik volg hier de commissie die *DSM-III-R* in het Nederlands vertaalde.

³ Andere bekende voorbeelden van cultureel bepaalde psychiatrische diagnoses betreffen alcohol- en drugsgebruik, en de slaapproornissen. Zie hierover F. Kortmann in het *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1989, p. 16-30.

⁴ Dit is uitvoerig toegelicht door C. Mittendorff in zijn deskundigenverklaring voor de rechtbank-op 7 april 1993.

⁵ KNMG. Standpunt inzake euthanasie. *Medisch Contact*, 1984, p. 990-998.

⁶ In de vakliteratuur neemt de vraag of een patiënt 'wilsbekwaam' is een centrale plaats in wanneer hij geen toestemming geeft tot behandeling. Voor een recent overzicht zie R. Dillmann en J. Legemaate in het *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1992, p. 827-846. Bij een zo ingrijpende keuze als van Netty dient de wilsbekwaamheid naar huidig inzicht aan strenge eisen te voldoen, wat in de hier gekozen omschrijving tot uitdrukking komt.

⁷ Zie J. Legemaate in het *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1993, p. 750-769.

VERANTWOORDING

¹ De principieel andere discussie die gaande is over levensbeëindigend handelen bij mensen die hier niet (meer) zelf om kunnen vragen is in de context van dit boek niet aan de orde. Hiervoor zij verwezen naar de KNMG discussienota's *Levensbeëindigend handelen bij wilsonbekwame patiënten*: deel I *Zwaar-defecte pasgeborenen*, deel II *Langdurig comateuze patiënten* en deel III *Ernstig demente patiënten*. (Utrecht resp. 1990, 1991 en 1993)

² Commissie Onderzoek Medische Practijk inzake Euthanasie. *Rapport*. Sdu, 1992.

³ H. Drion, *Het zelfgewilde einde van oude mensen*. Uitgeverij Balans, 1992.

⁴ W. Brunenberg, S. Kruyt en P. Schnabel, *Doodsoorzaak: suïcide*. NcGv-reeks 1991-17. Dit boek bevat veel feitelijke informatie over allerlei aspecten van suïcide.

⁵ B.E. Chabot, Hulp bij zelfdoding: drie rechtzaken. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1993, p. 715-737.

⁶ Zie H. Achterhuis in 'Van wieg tot graf onder medisch regiem', NRC Handelsblad 14.5.93.

⁷ A. van Hooff, *Zelfdoding in de antieke wereld*. SUN, 1990, p. 67-74.

⁸ In de vijf jaar voorafgaand aan de invoering van het aardgas (1958-1962) vond 32% van alle geslaagde suïcides plaats met hulp van een inslaapmethode (CO-gas; overdosis medicatie); 67% gebruikte een harde methode. Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek.

⁹ Jeroen Brouwers beschrijft een voorbeeld in *De laatste deur*. Arbeiderspers, 1983. Bij deze methode loopt men risico op blijvende hersenbeschadiging als men vóór het overlijden ontdekt wordt.

¹⁰ Zeker niet op de zwarte markt, waar het een gok is of je krijgt wat je denkt te kopen.

¹¹ C. Spreeuwenberg en W.R. Kastelein *Medisch Contact*, 1993, p. 1017.

¹² W. Sengers, Hulp bij persisterende doodsverlangens. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 1993, p. 282-289. Voor een fundamentele grens aan deze a-morele opstelling door de psychotherapeut zie 'Freud als moralist', B.E. Chabot, *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 1982, p. 96-III.

¹³ H.M. Kuitert, *Suicide: wat is er tegen?* Ten Have, 1983, p. 153-154 (herdruk in voorbereiding). Kuiterts analyse geldt mijns inziens niet voor zelfdoding in een klaar-met-leven situatie op hoge leeftijd, waarbij het 'afsnijden van verdere ervaring en ontplooiing' uiteraard anders ligt. Zie over een honderdjarige vrouw die weloverwogen hulp bij zelfdoding verzocht en (van de huisarts) kreeg: 'Klaar met leven. Een portret', B.E. Chabot, *Medisch Contact*, 1992, p. 1536-1540. Het Openbaar Ministerie heeft hier geseponeerd.

¹⁴ Bij 'goede redenen' noemt Kuitert suïcide als zelfopoffering; als getuigenis (Jan Palach); en – veruit de grootste groep – ter ontsnapping aan een leven dat als onaanvaardbaar wordt ervaren (l.c. p. 150). Met 'goed' is overigens niet bedoeld dat anderen dezelfde keuze zouden maken; of dat anderen de keuze in kwestie niet onverstandig zouden kunnen vinden. Hij noemt suïcide uit wraak als voorbeeld waarbij een 'goede reden' ontbreekt.

¹⁵ In de jaren zestig werd de psychiater soms te hulp geroepen om vast te stellen dat er een 'groot risico op een geestesstoornis' bestond in het geval dat de vrouw de zwangerschap zou uitdragen: dan hoefde het immers niet illegaal te gebeuren, maar kreeg zij de abortus officieel door de gynaecoloog.

¹⁶ Deze analogie ontleen ik aan de deskundigenverklaring van A. van Dantzig voor de rechtbank op 7 april 1993.

¹⁷ A.J. Heerma van Voss in *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht*, 1981, p. 58-62 en *Maandblad Geestelijke volksgezondheid* 1993, p. 880-881.

¹⁸ Zie A. van Dantzig in zijn rapportage aan de rechtbank van 22 februari 93: 'Blijkbaar is er nu in Nederland een situatie ontstaan, waarbij fatsoenlijke mensen verschillend over hulp bij zelfdoding in uitzichtloze situaties kunnen denken. Wat

dan maatschappelijk kan en niet zal de rechter of de politiek moeten uitmaken, de 'deskundigheid' is hier aan zijn grens.' (Geciteerd met toestemming van de auteur)

¹⁹ A. Alvarez *The Savage God*. Penguin, 1971.

²⁰ Jeroen Brouwers *De laatste deur*. Arbeiderspers, 1983.

²¹ A.S. Byatt 'The Chinese Lobster' in: *The New Yorker* 26.10.92.

²² Anne Polet *Verder*. Acco, 1989.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Chabot, B.E.

Zelf Beschikt / B.E. Chabot. - Amsterdam : Balans

ISBN 90-5018-213-5

NUGI 711/661

Trefw.: hulp bij zelfdoding / euthanasie / suicide.